

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MARDİN'DE ARTUKLU DÖNEMİNE AİT
BİR MEDRESE: ZİNCİRİYE
(SULTAN İSA) MEDRESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sultan ÇAÇA

Enstitü Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Gülsen TEZCAN KAYA

AĞUSTOS-2013

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

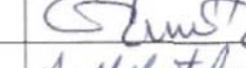

MARDİN'DE ARTUKLU DÖNEMİNE AİT
BİR MEDRESE: ZİNCİRİYE
(SULTAN İSA) MEDRESESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sultan ÇAÇA

Enstitü Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

Bu tez 06/08/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU	Olumlu	
Yrd. Doç. Dr. Gülsen TEZCAN KAYA	Olumlu	
Yrd. Doç. Dr. A. Mehmet AVUNDUK	Olumlu	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sultan ÇAÇA

06.08.2013

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında her türlü yardımıyla desteğini esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Gülsen Tezcan Kaya'ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kaynak bulmamda yardımcı olan Doç. Dr. Candan Nemlioğlu'na, medresedeki hat yazılarını Türkçeye çevrilmesinde çok emeği geçen Yrd. Doç. Dr. Mehmet Memiş'e, tezin jürisinde görev alan Prof. Dr. Hamza Gündoğdu ve Yrd. Doç. Dr. A. Mehmet Avunduk'a, Diyarbakır Kültür ve Turizm Bölge Müdürlüğü Çalışanları'na, Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Çalışanları'na ve her zaman maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve tezin hazırlanmasında emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım.

Sultan ÇAÇA

06.08.2013

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iv
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	v
ÇİZİMLER LİSTESİ	xiii
TABLolar LİSTESİ	xvi
ÖZET	xvii
ABSTRACT	xviii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı	1
Araştırmanın Kapsamı	1
Araştırma Yöntem ve Teknikleri	2
Araştırmada Yararlanılan Kaynaklar	3
Mardin'in Coğrafi Konumu	10
Mardin'in Tarihçesi	12
BÖLÜM 1: ARTUKLU MEDRESELERİ	19
1.1. Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi	27
1.2. Diyarbakır Mesudiye Medresesi	30
1.3. Diyarbakır Zinciriye Medresesi	33
1.4. Kızıltepe Harzem (Taceddin Mes'ud) Medresesi	35
1.5. Marufiye Medresesi	37
1.6. Şehidiye Medresesi	40
1.7. Kasımiye Medresesi	43

BÖLÜM 2: MARDİN ZİNCİRİYE MEDRESESİ'NİN BANİSİ ARTUKLU	
HÜKÜMDARI SULTAN İSA' NİN HAYATI	50
BÖLÜM 3: MARDİN ZİNCİRİYE MEDRESESİ'NİN KURULUŞU, GEÇİRDİĞİ	
ONARIMLAR VE VAKFI.....	54
3.1. Medresenin Kuruluşu ve Geçirdiği Onarımlar	54
3.2. Medresenin Vakfı	57
BÖLÜM 4: MARDİN ZİNCİRİYE MEDRESESİ'NİN PLANI VE YAPININ	
BÖLÜMLERİ	63
4.1. Medresenin Dış Cepheleri	66
4.2. Zemin Kat Planı ve Yapının Bölümleri	81
4.2.1. Cami ve Kuzeyindeki Mekanlar	81
4.2.2. Medresenin Zemin Kat Avlusu ve Avlunun Kuzey ile Güney Kanadındaki	
Mekânlar	92
4.2.3. Türbe ve Mescidi	103
4.3. Üst Kat Planı ve Yapının Bölümleri	110
4.3.1. Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Üst Kat Mekânları	110
4.3.2. Üst Kat Avlusu ve Etrafındaki Mekânlar	120
4.4. Yapım Tekniği ve Malzeme	135
BÖLÜM 5: MARDİN ZİNCİRİYE MEDRESESİ'NİN	
SÜSLEME PROGRAMI	137
5.1. Bitkisel Süslemeler	138
5.2. Geometrik Süslemeler	153

5.3. Mukarnas	163
5.4. Yazı	170
5.5. Süslemede Kullanılan Malzeme ve Teknik	196
KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME	197
SONUÇ VE ÖNERİLER	216
KAYNAKÇA	218
ÖZGEÇMİŞ	229

KISALTMALAR LİSTESİ

AKMY.	: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.g.t.	: Adı Geçen Tez
Bkz.	: Bakınız
cm.	: Santimetre
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DKTBM.	: Diyarbakır Kültür ve Turizm Bölge Müdürlüğü
Fot.	: Fotoğraf
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İTÜY.	: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları
km.	: Kilometre
m.	: Metre
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Üni.	: Üniversitesi
vd.	: ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1	: Mardin İl Merkezinden Bir Görüntü	11
Fotoğraf 2	: Mardin Eminateddin Medresesinin Güney Cephesi	22
Fotoğraf 3	: Mardin Necmeddin Medresesi İç Avlu	23
Fotoğraf 4	: Melik Mansur Medresesi Kalıntısı	24
Fotoğraf 5	: Mardin Altunboğa Medresesi Kalıntısı (Çeşmenin Yer Aldığı Eyvan)	25
Fotoğraf 6	: Savurkapı Medresesinin Güney Cephesi	26
Fotoğraf 7	: Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi Güney Cephesi	29
Fotoğraf 8	: Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi Türbe Mihrabı	29
Fotoğraf 9	: Diyarbakır Mesudiye Medresesinin Avlusundan Bir Görüntü	32
Fotoğraf 10	: Diyarbakır Zinciriye Medresesinin Sokağa Bakan Kuzey Duvarındaki Çeşme	34
Fotoğraf 11	: Harzem (Taceddin Mes'ud) Medresesinin Giriş Cephesi	36
Fotoğraf 12	: Harzem (Taceddin Mes'ud) Medresesinin Giriş Kapısındaki Kitabe ...	36
Fotoğraf 13	: Marufiye Medresesinin Selsebilli Eyvanın Bulunduğu Bölümün Kubbeli Kısımının Dışarıdan Görünüşü	38
Fotoğraf 14	: Marufiye Medresesi Selsebilli Eyvan Bölümü	39
Fotoğraf 15	: Marufiye Medresesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan, Üst kattaki Odanın İçi	39
Fotoğraf 16	: Şehidiye Medresesi Giriş Portalı	42
Fotoğraf 17	: Şehidiye Medresesi Minaresi	42
Fotoğraf 18	: Şehidiye Medresesi Ana Eyvan	42
Fotoğraf 19	: Kasımiye Medresesinin Anıtsal Portalı	46
Fotoğraf 20	: (A) Kasımiye Medresesinin Güney Cephesi (B) Cami Mihrabı	47
Fotoğraf 21	: (A) Kasımiye Medresesi Süslemelerinden Ayrıntı (B) Cami Kubbesinin İçten Görüntüsü	47

Fotoğraf 22 : (A) Kasımiye Medresesinin Eyvanı (B) Avlunun Batı Revakları	47
Fotoğraf 23 : Zinciriye Medresesinin Kuzey Cephesindeki İstinat Duvarı	67
Fotoğraf 24 : Zinciriye Medresesinin Doğu Cephesi	68
Fotoğraf 25 : Zinciriye Medresesinin Batı Cephesi	70
Fotoğraf 26 : Zinciriye Medresesinin 1917 Tarihli Fotoğrafı	70
Fotoğraf 27 : 1911 Yılında Gertrude Bell Tarafından Çekilmiş Zinciriye Medresesi Güney Cephesi	73
Fotoğraf 28 : 1932 Yılında Çekilmiş Zinciriye Medresesinin Güney Cephesi	74
Fotoğraf 29 : Zinciriye Medresesinin Kapı Tokmağı	78
Fotoğraf 30 : 1911 Yılında Gertrude Bell Tarafından Fotoğrafı Çekilmiş Zinciriye Medresesinin Anıtsal Portalı	79
Fotoğraf 31 : Zinciriye Medresesinin Anıtsal Portalı.....	80
Fotoğraf 32 : Zinciriye Medresesinin Anıtsal Portalin Açıldığı Koridor	82
Fotoğraf 33 : Giriş Koridoru İle Cami Girişinin Yer Aldığı Uzun Koridorun Kesiştiği Yerdeki Yıldızlı Tonoz	82
Fotoğraf 34 : Cami Girişinin Yer Aldığı Uzun Koridor	83
Fotoğraf 35 : Cami Girişinin De Yer Aldığı Koridorun Kuzeyindeki Güvenlik Odası	83
Fotoğraf 36 : Cami Girişinin Yer Aldığı Uzun Koridorun Sağında Yer Alan L Biçimindeki Bir Kısmı Kapatılan Bölüm	84
Fotoğraf 37 : Cami Dilimli Kubbesinin İçten Görünüşü	86
Fotoğraf 38 : Cami Mihrabı	87
Fotoğraf 39 : Cami Giriş Kapısının İçten Görünüşü	89
Fotoğraf 40 : Caminin Kubbesine Açılan Doğu Kanadındaki Beşik Tonozlu Alan	90
Fotoğraf 41 : Caminin Kubbesine Açılan Batı Kanadındaki Beşik Tonozlu Alan	91

Fotoğraf 42 : Caminin Kubbesine Açılan Batı Kanadındaki Beşik Tonozlu Alanın Kuzey Duvarı Pencere Nişi	92
Fotoğraf 43 : 1932 Yılında Çekilmiş Zinciriye Medresesinin Üsten Görünüşü	93
Fotoğraf 44 : Zinciriye Medresesi Zemin Kat Avlusu	94
Fotoğraf 45 : Zinciriye Medresesi Zemin Kat Avlusunun Güney Kanadındaki Revaklar	94
Fotoğraf 46 : Zinciriye Medresesi Zemin Kat Avlusunun Doğu Kanadı	96
Fotoğraf 47 : Zinciriye Medresesi Zemin Kat Avlusunun Batı Kanadı	97
Fotoğraf 48 : Zinciriye Medresesi Zemin Kat Avlusunun Kuzey Kanadı	98
Fotoğraf 49 : Zinciriye Medresesinin Eyvanında Yer Alan Çeşme	99
Fotoğraf 50 : Zinciriye Medresesinin Eyvanında Yer Alan Çeşme Suyunun Aktığı Yalak	100
Fotoğraf 51 : Zinciriye Medresesinin Eyvanın Doğusundaki Odanın İçten Görüntüsü	101
Fotoğraf 52 : Zinciriye Medresesinin Eyvanın Doğusundaki Odanın Avluya Bakan Penceresi	102
Fotoğraf 53 : Zinciriye Medresesinin Türbe Mescidinin Giriş Kapısının Yer Aldığı Koridor	103
Fotoğraf 54 : Zinciriye Medresesinin Sultan İsa Türbesinin Bulunduğu Mekân	104
Fotoğraf 55 : Zinciriye Medresesinin Türbe Mescit Kubbesinin İçten Görünüşü	105
Fotoğraf 56 : Zinciriye Medresesinin Türbe Mescidinin Batı Cephesi	106
Fotoğraf 57 : Zinciriye Medresesinin Türbe Mescidinin Doğu Cephesi	106
Fotoğraf 58 : Zinciriye Medresesinin Türbe Mescidinin Kuzey Cephesi	107
Fotoğraf 59 : Türbe Mescidinin Mihrap Nişi	109
Fotoğraf 60 : Türbe Mescidinin Üsten Zeminin Görüntüsü	109

Fotoğraf 61 : Zinciriye Medresesinin Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Üst Kat Giriş Merdiveni	111
Fotoğraf 62 : Zinciriye Medresesinin Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Üst Kat Merdiveni ve Giriş Koridoru	112
Fotoğraf 63 : Üst Kat Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Dikdörtgen Bölümün Batı Cephesindeki Beşik Tonozlu Alan	112
Fotoğraf 64 : Üst Kat Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Bölümün Doğu Cephesindeki Beşik Tonozlu Alan	113
Fotoğraf 65 : Üst Kat Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Bölümün Yıldız Tonozlu Bölümde Yer Alan Niş	114
Fotoğraf 66 : Üst Kat Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Yıldız Tonozlu Bölümün, Güney Cephesindeki Beşik Tonozlu Alan	115
Fotoğraf 67 : Üst Kat Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Yıldız Tonozlu Bölümün, Güney Cephesindeki Beşik Tonozlu Alanın Doğusunda Yer Alan Dar Oda ..	115
Fotoğraf 68 : Üst Kat Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Mekânların Üst Kat Merdivenlerin Kuzeyindeki Odanın İçten Görüntüsü ve Revaklara Açılan Kapısı	116
Fotoğraf 69 : Üst Kat Doğu ve Batıdaki Mekânlarını Birleştiren Revakların Kuzey Cephesindeki Kemerli Nişlerin Restore Edilmeden Önceki Vaziyeti ..	118
Fotoğraf 70 : Üst Kat Doğu ve Batıdaki Mekânlarını Birleştiren Revakların İçten Görüntüsü	118
Fotoğraf 71 : Üst Kat Doğu ve Batıdaki Mekânlarını Birleştiren Revakların Doğu Tarafından İkinci Sıradaki Sivri Kemerli Nişin İçinde Yer Alan Çeşme Nişleri	119
Fotoğraf 72 : Üst Kat Doğu ve Batıdaki Mekânlarını Birleştiren Revaklı Teras	119
Fotoğraf 73 : Üst Kat Doğu Mekânlarına Açılan İlk Merdiven Aralığı	121

Fotoğraf 74 : Üst Kat Avlusuna Açılan Merdiven Aralığı	121
Fotoğraf 75 : Üst Katta Yer Alan, Medresenin Tuvaletleri	122
Fotoğraf 76 : Medresenin Tuvalet İhtiyacını Karşılamanın Kuzey Cephesindeki Niş	122
Fotoğraf 77 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Üstten Görünüşü	124
Fotoğraf 78 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Güneyindeki Revaklar	124
Fotoğraf 79 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Güneyindeki Revakların Batısında Yer Alan Küçük Oda	125
Fotoğraf 80 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Güneyindeki Revakların Doğusunda Yer Alan Küçük Oda	125
Fotoğraf 81 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Güney Doğusundaki Oda	126
Fotoğraf 82 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Güney Doğusundaki Odanın İçindeki Ocak Nişi	126
Fotoğraf 83 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Doğu Kanadının Güneyinde Yer Alan Odanın İçindeki Ocak Nişi	127
Fotoğraf 84 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Doğu Kanadının Güneyinde Yer Alan Odanın Kemerle Kademelenen Bölümü	128
Fotoğraf 85 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Doğu Cephesi	129
Fotoğraf 86 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Kuzeyinde Yer Alan Uzun Oda	130
Fotoğraf 87 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Kuzey Batısında Yer Alan Küçük Oda	131
Fotoğraf 88 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Kuzey Cephesi	131
Fotoğraf 89 : Üst Kat Avlusunun Batısında Yer Alan Uzun, Kademeli Odanın İlk Bölümü	133
Fotoğraf 90 : Üst Kat Avlusunun Batısında Yer Alan Uzun, Kademeli Oda	134
Fotoğraf 91 : Medresenin Üst Kat Avlusunun Batı Cephesi	134

Fotoğraf 92 : Mardin Zinciriye Medresesinin Ahşaptan Yapılmış Kapı Kanatları	136
Fotoğraf 93 : Mardin Zinciriye Medresesi Giriş Kapısındaki Demir Kilit	136
Fotoğraf 94 : Medresenin İstinat Duvarından Dilimli Kubbelerin Görünüşü	137
Fotoğraf 95 : Anıtsal Portalı Çerçeve İçine Alan Rumili Bordür	140
Fotoğraf 96 : Anıtsal Portal Sütunçe Altlığındaki Bitkisel Süsleme	141
Fotoğraf 97 : Anıtsal Portal Sütunçe Başlığındaki Süslemeler	141
Fotoğraf 98 : Medrese Giriş Kapsının Atkı Taşındaki Bitkisel Bezeme	143
Fotoğraf 99 : Portal Nişin Batı Yan Cephesindeki Bitkisel Bezemeli Rozet	146
Fotoğraf 100 : Portal Nişin Doğu Yan Cephesindeki Bitkisel Bezemeli Rozet	146
Fotoğraf 101 : Cami Süslemelerindeki Palmetli Bordürden Ayrıntı	147
Fotoğraf 102 : Cami Süslemelerindeki Rumili Bordürden Ayrıntı	148
Fotoğraf 103 : Cami Mihrabının Sol Üst Köşelik bezemeleri	149
Fotoğraf 104 : Türbe Mescidinin Kapı Alınlığındaki Palmet Dizisi	152
Fotoğraf 105 : Dış Cephe Çeşmesinin Üstündeki Geometrik Rozet	155
Fotoğraf 106 : Portal Nişindeki Geometrik Örgülü Süsleme Şeridinden Ayrıntı	156
Fotoğraf 107 : Camideki Geometrik Örgülü Bordürden Ayrıntı	157
Fotoğraf 108 : Türbe Mescidinin Mihrap Kavsarasındaki Geometrik Süslemeler	160
Fotoğraf 109 : Cami Mihrap Nişinin Solundaki Pencere Atkı Taşının Yukarısında Yer Alan Geometrik Süsleme	161
Fotoğraf 110 : Zemin Kat Avlusunun Kuzey Doğusundaki Odanın Kapı Atkı Taşının Yukarısında Yer alan Geometrik Süsleme	162
Fotoğraf 111 : Portalın Önündeki Mukarnaslı Sahanlık	163
Fotoğraf 112 : Anıtsal Portalin Mukarnaslı Kavsarası	164
Fotoğraf 113 : Camideki Kubbeye Geçışı Sağlayan Mukarnaslı Tromplar	165
Fotoğraf 114 : Cami Giriş Kapısının Karşısında Yer Alan Mukarnas Kavsaralı Niş ..	166
Fotoğraf 115 : Zemin Kat Avlusunun Doğusundaki Mukarnas Kavsaralı Kapı Nişi ..	167

Fotoğraf 116: Zemin Kat Avlusunun Batısındaki Mukarnas Kavsaralı Kapı Nişi	168
Fotoğraf 117: Zemin Kat Avlusunun Doğusundaki Kapı Nişinin Kavsarasında Yer Alan Geometrik ve Bitkisel Süslemeler	168
Fotoğraf 118: Zemin Kat Avlusunun Doğusundaki Kapı Niş Kavsarasında Yer Alan Rumili Kompozisyonlar	169
Fotoğraf 119: Medresenin Dış Cephesindeki Mukarnaslı Çatı Kornişleri	169
Fotoğraf 120: Dış Cephe Çeşmesi	171
Fotoğraf 121: Dış Cephe Çeşme Nişindeki Kitabe Frizinden Ayrıntı	171
Fotoğraf 122: Dış Cephe Çeşmesinin Üstündeki Kitabe	172
Fotoğraf 123: Dış Cephe Çeşmesinin Sağındaki Kitabe	173
Fotoğraf 124: Anıtsal Portalin Çerçeve İçine Alan Kufi Yazı Şeridi	174
Fotoğraf 125: Anıtsal Portalin Doğu Yan Cephesindeki Kitabe Frizinin İlk Bölümü	177
Fotoğraf 126: Anıtsal Portalin Kuzey Cephesindeki Kitabe Frizinin İkinci Bölümü ..	178
Fotoğraf 127: Anıtsal Portalin Doğu Yan Cephesindeki Kitabe Frizinin Üçüncü Bölümü	178
Fotoğraf 128: Anıtsal Portal Nişindeki Yazılarla Bezeli Madalyon	180
Fotoğraf 129: Altıgen Alanlardaki Yazılar ve Sağdaki Dikine Kitabe	182
Fotoğraf 130: Altıgen Alanlardaki Yazılar ve Soldaki Dikine Kitabe	183
Fotoğraf 131: Cami Giriş Kapı Kemerindeki Kitabe	184
Fotoğraf 132: Cami Mihrap Kemerindeki Kitabe	185
Fotoğraf 133: Cami Mihrap Nişin Üstündeki Madalyon	187
Fotoğraf 134: Cami Giriş Kapısının Üstündeki Madalyon	187
Fotoğraf 135: Cami Minber Kemerindeki Osmanlıca Kitabe	188
Fotoğraf 136: Avlu Doğu Giriş Kapısındaki Kitabe Frizinin İlk Bölümü	189
Fotoğraf 137: Avlu Doğu Giriş Kapısındaki Kitabe Frizinin İkinci Bölümü	190

Fotoğraf 138: Avlu Doğu Giriş Kapısındaki Kitabe Frizinin Üçüncü Bölümü	190
Fotoğraf 139: Avlu Batı Giriş Kapısındaki Kitabe Frizinin İlk Bölümü	192
Fotoğraf 140: Avlu Batı Giriş Kapısındaki Kitabe Frizinin İkinci Bölümü	192
Fotoğraf 141: Avlu Batı Giriş Kapısındaki Kitabe Frizinin Üçüncü Bölümü	193
Fotoğraf 142: Avlu Revaklarındaki Osmanlıca Tamir Kitabesi	194
Fotoğraf 143: Medresenin Damında Yer Alan Tamir Kitabesi	195
Fotoğraf 144: Kayseri Gevher Nesibe (Çifte Medrese)	201
Fotoğraf 145: Babü'sur Camii Portalı	208
Fotoğraf 146: Abdülatif Camii Portalı	208
Fotoğraf 147: Hasankeyf Er-Rızk Camii Portalı	208
Fotoğraf 148: Kızıltepe Ulu Camii Portalı	209
Fotoğraf 149: Kızıltepe Ulu Camii Mihrabı	209
Fotoğraf 150: Kasımiye Medresesi Portal Nişindeki Bitkisel Bezmemeleli Rozet	209
Fotoğraf 151: Balat İlyas Bey Cami Mihrabındaki Geometrik Süsleme	210
Fotoğraf 152: Sinaneddin Medresesi Portalindeki Geometrik Süsleme	210
Fotoğraf 153: Babü'sur Camii Pencere Atkı Taşının Üzerindeki Süsleme	212
Fotoğraf 154: Abdülatif Camii Pencere Atkı Taşının Üzerindeki Süsleme	212
Fotoğraf 155: 1911 Yılında Çekilmiş Dey'ül Zafaran Manastırın Fotoğrafı	213
Fotoğraf 156: Mardin Ulu Camii Minare ve Dilimli Kubbesi	213
Fotoğraf 157: Mardin Hatuniye Medresesi Türbe Mekânındaki Kubbe	215
Fotoğraf 158: Diyarbakır Ulu Camii Revakları	215

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 1 : Mardin Lokasyon Haritası	11
Çizim 2 : O. Dapperin'in Mardin'i Gösteren Ağaç Baskı Gravürü, Yıl 1680	18
Çizim 3 : Urfa Ulu Camii Medresesi	21
Çizim 4 : Mardin Emineddin Külliyesi Planı	21
Çizim 5 : Mardin Emineddin Medresesinin Güney Cephesi	22
Çizim 6 : Mardin Necmeddin Medresesi Planı	23
Çizim 7 : Melik Mansur Medresesi Planı	24
Çizim 8 : Mardin Altunboğa Medresesi Planı	25
Çizim 9 : Savurkapı Medresesi Planı	26
Çizim 10 : Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi Planı	28
Çizim 11 : Diyarbakır Mesudiye Medresesi 1. Kat Planı	31
Çizim 12 : Diyarbakır Mesudiye Medresesi 2. Kat Planı	32
Çizim 13 : Diyarbakır Zinciriye Medresesi Planı	34
Çizim 14 : Kızıltepe Harzem (Taceddin Mes'ud) Medresesi Planı	36
Çizim 15 : Marufiye Medresesi Planı	38
Çizim 16 : Şehidiye Medresesi Planı	41
Çizim 17 : Kasımiye Medresesinin Zemin Kat Planı	45
Çizim 18 : Kasımiye Medresesinin Üst Kat Planı	45
Çizim 19 : Kasımiye Medresesinin Genel Görüntüsü	46
Çizim 20 : 1932 Yılında Çizilmiş Zinciriye Medresesinin Genel Görüntüsü.....	63
Çizim 21 : 1932 Yılında Hazırlanılmış Zinciriye Medresesinin Zemin Kat Planı	64
Çizim 22 : 1932 Yılında Hazırlanılmış Zinciriye Medresesinin Üst Kat Planı	64
Çizim 23 : Zinciriye Medresesinin Zemin Kat Planı	65
Çizim 24 : Zinciriye Medresesinin Üst Kat Planı	65
Çizim 25 : Zinciriye Medresesinin Doğu Cephesi	68

Çizim 26 : Zinciriye Medresesinin Batı Cephesi	69
Çizim 27 : 1932 Yılında Çizilmiş Zinciriye Medresesinin Güney Cephesi	72
Çizim 28 : Zinciriye Medresesinin Güney Cephesi	72
Çizim 29 : Zinciriye Medresesinin Güney Cephesinde Yer Alan Dış Cephe Çeşmesi Planı	75
Çizim 30 : Zinciriye Medresesinin Kapı Tokmağı	80
Çizim 31 : Cami Mihrap Planı	88
Çizim 32 : Zinciriye Medresesinin Eyvanında Yer Alan Çeşmenin Planı	99
Çizim 33 : Zinciriye Medresesinin Türbe Mescidinin Mihrap Planı	108
Çizim 34 : Anıtsal Portalı Çerçeve İçine Alan Rumili Bordür	139
Çizim 35 : Medrese Giriş Kapsının Atkı Taşındaki Bitkisel Bezeme	142
Çizim 36 : Portal Nişin Batı Yan Cephesindeki Bitkisel Bezemeli Rozet	144
Çizim 37 : Portal Nişin Doğu Yan Cephesindeki Bitkisel Bezemeli Rozet	145
Çizim 38 : Cami Süslemelerindeki Palmetli Bordür	147
Çizim 39 : Cami Süslemelerindeki Rumili Bordür	148
Çizim 40 : Cami Süslemelerinde Yer Alan Bitkisel Bezemeli Köşelik	150
Çizim 41 : Türbe Mescidinin Kapı Alınlığındaki Palmet Dizisi	151
Çizim 42 : Dış Cephe Çeşmesinin Üstündeki Geometrik Rozet	154
Çizim 43 : Portal Nişindeki Geometrik Örgülü Süsleme Şeridi	156
Çizim 44 : Camideki Geometrik Örgülü Bordür	158
Çizim 45 : Cami Mihrabı	159
Çizim 46 : Türbe Mescit Mihrabı	160
Çizim 47 : Anıtsal Portalin Mukarnaslı Kavsara Çizimleri	164
Çizim 48 : Anıtsal Portalı Çerçeve İçine Alan Kufi Yazı Şeridi ve Sütunçe	175
Çizim 49 : Anıtsal Portal Nişindeki Yazılarla Bezeli Madalyon	180
Çizim 50 : Niksar Yağı-Basan Medresesi Planı	200

Çizim 51 : Tokat Yağı-Basan (Çukur Medrese) Medresesi Planı	200
Çizim 52 : Kayseri Gevher Nesibe (Çifte Medrese) Planı	201
Çizim 53 : Şam El-Nuriye Medresesi	203
Çizim 54 : Kayseri Huand Hatun Medresesinin Portalindeki Süsleme	208
Çizim 55 : Diyarbakır Mesudiye Medresesi Mihrabı	209

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1 : Mardin de Yapılmış Artuklu Medreseleri.....	48
Tablo 2 : Mardin Dışında Diğer İllerde Yapılmış Artuklu Medreseleri	49
Tablo 3 : 16 yy. da Zinciriye Medresesi Vakfi'nın Dönemlere Göre Gelir Durumu	58
Tablo 4 : 16 yy. da Zinciriye Medresesi Vakfi'nın Dönemlere Göre Gider Durumu ...	59
Tablo 5 : 19 yy. da Zinciriye Medresesi Vakfi'nın Dönemlere Göre Gelir ve Gider Durumu	62

Tezin Başlığı: Mardin’de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye
(Sultan İsa) Medresesi

Tezin Yazarı : Sultan ÇAÇA **Danışman:**Yrd.Doç. Dr. Gülsen TEZCAN KAYA

Kabul Tarihi : 06.08.2013 **Sayfa Sayısı:** xviii (ön kısım) + 229 (tez)

Anabilim Dalı: Sanat Tarihi **Bilim Dalı:** Sanat Tarihi

Mardin, yüzlerce yıllık tarihi geçmişi ile birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış tarihi bir kentimizdir. Ortaçağda, üç yüzyıl boyunca Artukluların başkenti olmuştur. Artuklular başkentleri Mardin’de dini ve sivil mimarinin yanı sıra eğitime verdikleri önem neticesinde, kentin farklı yerlerinde onlarca medrese inşa ederek, Anadolu medrese mimarisinin gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır. Artukluların son dönemine ait Sultan İsa tarafından yaptırılan Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi, kendine has mimari üslubu ile Artuklu mimarisinin tüm özelliklerini barındırması açısından önem arz eden tarihi bir yapıdır.

Medrese, zaman içerisinde birçok araştırmacının ilgisini çekmesine karşın, her nedense yüzeysel bir araştırmaya tabi tutulduğu görülür. Bu tez çalışmasında yapı mercek altına alınarak, ulaşılan belgeler ışığında tarihi yapının bilinen ve bilinmeyen tüm yönleri gün ışığına çıkartılmaya çalışılmıştır. İlk etapta medresenin kuruluş amacı, geçirdiği onarımlar, evkaf gelirleri gibi konulara değinildikten sonra arazi çalışmasıyla yapının tüm mekânlarının ölçüleri alınmış, ardından yapının farklı açılardan resimleri çekilerek kullanılan malzeme, teknik ve mimari üslup gibi özellikler tespit edilmiştir. Zamanla bazı kısımlarının tahrip olduğu taş işlenmiş süslemeler, ayrıntılı bir incelemenin sonunda süslemelerdeki desenler çizgisel olarak ortaya çıkartılarak karakteristik özellikleri ele alınmıştır. Ayrıca yapıda yer alan Arapça ve Osmanlıca kitabelerin tümü, (bozulmayan kısımlar) Türkçeye çevrilmiştir.

Araştırmanın son aşamasında ise, aynı yüzyıldaki diğer Anadolu medreseleriyle, özellikle de Artuklu medreseleriyle, karşılaştırmalar yapılarak benzer ve farklı yönler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Artuklular, Mardin, Medrese, Sultan İsa, Süsleme,

Title of the Thesis: A Medresseh Belonging To The Period Of Artuk In Mardin: The Medresseh Of Zinciriye (Sultan İsa)	
Author : Sultan ÇAÇA	Supervisor : Assist. Prof.Dr. Gülsen TEZCAN KAYA
Date : 06.08.2013	Nu. of pages : xviii (pre text) + 229 (main body)
Department: Art History	Subfield : Art History
<p>Mardin is a historical city of ours which became the house owner for a lot of civilizations with its historical past being based on the centuries. It became the capital city of Artuk civilization for 300 years. As a result of attaching importance to the education beside civil and religious architecture in their capital city; Mardin, They contributed to the development of the architecture of medressehs in different places of the city. The Medresseh of Zinciriye (Sultan İsa) which was build up by Sultan İsa and belonging to the last period of Artuk is a historical building having importance from the aspect of having all of the features of the architecture of Artuk with its style of architecture being specific for itself.</p> <p>Although the medresseh attracted the interest of a lot of researchers in time, research is seen superficial. We tried to bring all of the aspects of the historical building which is known or which isn't known with the light of the day by getting the building under the spotlight in this study of thesis. After mentioning from the subjects such as the aims of founding the medresseh, the work of restoration which it had, the incomes of foundation in the first step, the measures of all of the places of the building were taken with the study of the area. Later the features such as the material being used, and technical and architectural styles were identified by taking the photographs of the building from different angles. The embellishment whose some parts were deteriorated in time and which was engraved onto stone was taken up with its characteristical features by revealing the designs patterns in the embellishment as linear in the end of a detailed examining. Besides, all of Arabic and Ottoman inscribed stone panels taking place (existing) on the building (the parts which weren't deteriorated) were translated into Turkish.</p> <p>We tried to determine the similar and different aspects by comparing it with the other medressehs of Anatolia in the same century especially by comparing with the medressehs of Artuk in the last step of research.</p>	
Key Words: Artuk, Mardin, Medresseh, Sultan Isa, Embellishment.	

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı

Asırlarca farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliğini yapmış olan Mardin, özel konumu itibarıyla kendine özgü bir mimari üslubun oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Anadolu'nun en önemli beyliklerinden biri olan Artukluların, Mardin ve çevresinde yüzyıllarca hüküm sürmeleri nedeniyle, geleneksel Mardin mimarisinin oluşmasında önemli bir yeri olduğu görülür. Artukluların, Mardin'de yapmış oldukları yapılarda, mimari ve süsleme sanatlarında ne derece ileride olduklarını açıkça göstermektedir. Bu yapılardan biri olan Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi, Artuklular döneminde yapılan ve Anadolu Türk mimarisi ve sanatı için önem arz eden önemli bir örnektir. Medrese, Farklı tarihlerde araştırmacılar tarafından yapılan inceleme ve araştırmalarla yapının ana hatlarıyla mimari ve süslemelerinden bahsedildiği görülmektedir. Bu çalışmadaki amaç, yapının Türk Sanat Tarihi içerisindeki önemi, mimari, teknik, sanatsal ve karakteristik özellikleri ayrıntılı bir şekilde ele alınarak yapının tanıtılmasına gayret gösterilmiştir.

Araştırmanın Kapsamı

Anadolu kültür ve sanat mozağının oluşmasında büyük katkıları olan Artukoğullarının, mimari ve sanat alanında da etkili oldukları bölgede kayda değer mimari eserler bıraktıkları görülür. Artuklu Beyliği zamanında Mardin'de yaptırılmış olan ve şehrin kimliğini, silüetini oluşturan mimari yapılardan, Şehrin Artuklular'a başkentlik yaptığı hemen fark edilir. İlim, kültür ve sanata çok önem veren Artuklular, mimari yapılarda da eğitim kurumlarına öncelik vermiş, eğitim kurumları olarak da özellikle medrese mimarisinde ortaya koydukları nitelikli yapılarla bunu göstermişlerdir.

Bu araştırmada, Artuklu hükümdarı Melik Necmeddin İsa Bin Davut tarafından 1385 yılında yaptırılan Zinciriye Medresesi ele alınmıştır. Bu yapı Artuklu medreselerinin birçok özelliklerini barındırması bakımından özel bir konum teşkil etmektedir. Araştırmada, konunun tam olarak anlaşılabilmesi için bir ön çalışma mahiyetinde, bütün Artuklu medreseleri ele alınarak mimari özelliklerine kısaca değinilmiştir. Daha sonra araştırmanın asıl konusu olan Mardin Zinciriye Medresesinin yapılış amacı, medresenin

işlev ve fonksiyonları, plan ve mimari özellikleri, yapıda kullanılan malzeme ve teknik, yapıdaki süslemelerin sanatsal ve karakteristik özellikleri, medresenin geçirmiş olduğu onarımlar, günümüzde yapının durumu ve hangi amaçla kullanıldığı, medresenin Anadolu'daki diğer medreselerle olan ilişkisi, mimari ve sanatsal özellikleri, karşılaştırılarak aralarındaki ilişki irdelenmiştir.

Araştırma Yöntem ve Teknikleri

Bu çalışmada geleneksel Mardin mimarisinin önemli yapı taşlarından olan Zinciriye Medresesi'nin araştırılması, Sanat Tarihi bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Öncelikle yapıyla ilgili birincil kaynaklara ulaşip literatür taraması yapılmıştır. Medrese ile ilgili yapımından günümüze kadar geçen süreç içerisinde yazılmış olan yayınlar gözden geçirilmiş, yapının bugüne kadar araştırılan ve araştırılmayan yönleri tespit edilerek, yapılacak olan çalışmanın amacı ve kapsamı netleştirilmiştir. Bir sonraki adım da yapı yerinde incelenerek, arazi çalışması yapılmıştır. Arazi çalışması sırasında, yapı farklı zamanlarda, değişik açılardan fotoğraf çekimleri yapılmış, yapının bütün bölümlerinin tek tek ölçüleri alınmıştır. Elde edilen ölçümler, daha önce mimari yapıda inceleme yapan araştırmacıların ölçüleriyle karşılaştırılmıştır.

Yapıyı ele alan birincil kaynaklara ulaşıp, resmi ve özel kurumlardaki yapıya ait eski ve yeni planlar, çizimler, resimler, bilgi ve belgeler, arşiv ve kütüphanelerden temin edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra yapıda kullanılan süslemelerin desenleri çizilmiş, tahrip olan bölümler çizgisel olarak tamamlanmıştır. Ayrıca yapıdaki dönemin hat sanatını yansıtan yazılar günümüz Türkçe' sine çevrilerek transkribe edilmiştir. Bu çalışmaların sonucunda elde edilen bilgiler tez yazım kılavuzuna uygun bir şekilde yazılmasına gayret gösterilmiştir.

Araştırmada Yararlanılan Kaynaklar

Mardin Artuklu dönemine ait en önemli belge niteliğindeki eser, H.944 (M.1537)'de Kâtip Ferdî tarafından edebi tarzda, Osmanlıca olarak kaleme alınan “*Mardin Artuklu Melikleri Tarihi*” adlı eserdir. Yıpranmış vaziyeteyken Ali Emirî tarafından keşfedilen eser, bazı ekleme ve düzeltmelerden sonra, 1913 yılında baskıya verilmiştir.¹ Eserde Mardin Artuklu melikleri tek tek ele alınarak meliklerin dönemi ile ilgili önemli olaylar özet şeklinde bilgiler içermektedir. Meliklerin hükümdarlık döneminde yapmış olduğu imar faaliyetlerine de kısada olsa değinilmesi, Artuklu Mimarisi hakkında ulaşılabilecek ilk bilgiler olması açısından son derece önemli bir eserdir.

Mardin tarihini konu alan diğer bir eser de, 1789-1843 yılları arasında yaşamış olan, Abdüsselam bin Ömer el-Mardini tarafından hazırlanmış “*Ümmü'l-İber*” el yazmasının son bölümünden oluşan, Mardin’i konu alan “*Abdüsselam Efendi’nin Mardin Tarihi*” adlı eserdir.² Hüseyin Haşimi Güneş tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilen eser, Mardin’inin genel tarihi üzerinde durulmaktadır. Yazar eserinde Mardin adının menşei ile başladığı çalışmasında, Mardin için büyük önem arz eden Mardin Kalesinin İslam orduları tarafında fethedilmesine geniş yer ayırmıştır. Daha sonra sırasıyla Artuklular, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemi hükümdarları ve önemli olaylara değinerek dönemlerin siyasi, ekonomik ve sosyal durumunu ışık tutacak önemli bilgiler içermektedir. Yazar ayrıca bazı hükümdarların dönemlerini açıklarken hükümdarın yaptığı cami ve medrese gibi tarihi yapılar hakkında kısa da olsa bazı bilgilere yer vermesi Mardin mimarisi için büyük önem arz eder.

İngiliz gizli istihbaratında çalışan kadın arkeolog Gertrude Bell (1868-1926), başta Türkiye olmak üzere Ortadoğu’da bir çok ülkeyi gezerek çeşitli araştırmalar yapmıştır.³ 1911 yılında Mardin ve çevresindeki yerleşim yerlerinin yanı sıra başta Zinciriye Medresesi olmak üzere, bazı tarihi yapıların fotoğrafını çekmiştir. Gertrude Bell’in ölümünden sonra Newcastle Üniversitesi’nin arşivinde bulunan 7000’e yakın fotoğraf

¹ Kâtip Ferdî; Naşir: Ali Emiri, *Mardin Artuklu Melikleri Tarihi*, (Haz. Y. Metin Yardımcı), Mardin Tarihi, İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 2, Prestij Reklâm, İstanbul, 2006; Katip Ferdî; *Mardin Artukluları Tarihi*, Mardin Halkevi Neşriyatı S. 8, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.

² Abdüsselam Efendi; *Abdüsselam Efendi’nin Mardin Tarihi*, (Haz. Hüseyin Haşimi Güneş) Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:17, İmak Ofset Basım Yayın San. Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2007.

³ Abdurrahman Aksoy; “Midyat’ta Bir İngiliz Ajanının Anıları: Getrude Bell” *1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 6, İstanbul, 2006, s. 573.

günümüzde internet sitesinde yayınlanmıştır.⁴ Gertrude Bell'in, Bir asır önce çekmiş olduğu Mardin'deki tarihi yapıların fotoğrafları ve aldığı bazı notlar, mimari yapılar hakkında ulaşılabilecek en önemli belgelerdir.

Mardin'in İslamlaşmasından Cumhuriyet dönemine kadarki tarihini konu alan bir çalışma da, Abdugani Efendinin 1929 yılında Osmanlıca olarak hazırlamış olduğu "*Mardin Tarihi*" isimli el yazmasıdır.⁵ Burhan Zengin tarafından bazı eklemelerle beraber Albert Gabriel'e ait bazı fotoğrafları da kullanarak Türkçeye çevirdiği eser, Abdüsselam Efendi'nin eserinden büyük ölçüde yararlanarak benzer bir çalışma ortaya koymuştur. Abdüsselam Efendi'den farklı olarak il yıllığı tarzında hazırladığı çalışmasında, Mardin'in İslam dönemindeki tarihi gelişimine ağırlık vermiştir. Çalışmasının bir bölümünde ise, Mardin'deki sadece İslam dönemindeki tarihi yapıları kısaca tanıtarak yapıların bazı kitabelerine yer vermiştir. Ancak ele aldığı kitabelerden bazılarında yanlışlar yaptığı görülür.

Mardin'in genel tarihine dair önemli bir çalışma da 1885-1969 yılları arasında yaşamış olan Metropolit Hanna Dolebeni tarafından Süryanice hazırlanmış olan "*Tarihte Mardin*" adlı çalışmadır.⁶ 1972'de P. Cebrail Aydın tarafından günümüz Türkçesine uyarlanarak yayınlanan eser, Mardin'in M.Ö. tarihinden Cumhuriyetin ilk dönemine kadarki tarihi kronolojik olarak ele alınmıştır. Dönemlerin siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerinin yanı sıra Mardin'deki dini ve sosyal amaçlı yapıları da kısaca tanıtarak çalışmasını tamamlamıştır. Çevirmenin giriş kısmında yapmış olduğu eklemelerden bahsetmiş olsa da eklemeleri bir düzen içinde sunmamış olması, bilgilerin orijinal eserle yapılan eklemelerin iç içe girmesine neden olmuştur.

Fransız Arkeolog ve Sanat Tarihçisi Albert Gabriel'in, 1940 yılında yayınladığı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı önemli merkezlerini kapsayan "*Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale*"⁷ isimli iki ciltlik çalışması, bölgedeki tarihi yapılar üzerine yapılmış en önemli çalışmaların başında gelir. Gabriel, Fransızca

⁴ www.gerty.ncl.ac.uk; Mehtap Nasıroğlu; *Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin ve Çevresi (Mardin, Nusaybin Ve Hasankeyf)*, Harran Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2010, s.99,101.

⁵ Abdugani Efendi; *Mardin Tarihi*, (Haz. Burhan Zengin) Afşaroğlu Matbaası, Ankara, 1999.

⁶ Hanna Dolebeni; *Tarihte Mardin*, (Çev. P. Cebrail Aydın),2.Baskı, Resim Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1972.

⁷ Albert Gabriel; *Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale*, I. II. Paris, 1940.

olarak hazırlamış olduğu çalışmasında, inceleme altına aldığı şehir merkezlerini bir düzen içinde bölümlere ayırarak sırasıyla ele almıştır. Çalışmasının ilk bölümünü Mardin'e ayıran yazar, Mardin şehir planını ve Türk İslam dönemindeki belli başlı tarihi yapıları inceleme altına alarak çizim ve fotoğraflarla çalışmasını zenginleştirmiştir. Bu yapıların arasında başta Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi olmak üzere Diyarbakır ve Mardin'deki Artuklu medreselerinden bazılarını ele alarak tanıtılması Artuklu medreseleriyle ilgili yapılmış ilk düzenli çalışma olması bakımından son derece önemli bir kaynaktır.

V. Minorsky'nin İslam Ansiklopedisi'nde yayınladığı "*Mardin*"⁸ isimli makalesinde Mardin'in coğrafik konumu ve genel tarihine ilişkin bilgileri verdikten sonra çalışmasının sonuna koyduğu eski eserler başlığında, Mardin Kalesi, Ulu Camii, Mardin Zinciriye ve Kasımiye Medreselerini Albert Gabriel'den alıntılar yaparak kısaca tanıtma yoluna gitmiştir.

Nejat Göyünç'ün 1969 yılında yayınladığı "*XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*" isimli çalışmasında,⁹ Mardin'in Osmanlı öncesi tarihi gelişimini giriş bölümünde kısaca ele aldıktan sonra altı bölüme ayırdığı çalışmasını, Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak XVI. Yüzyıl'da Mardin'in sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel yapısıyla ilgili ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Göyünç, kitabının bir bölümünü *Mardin Şehri* başlığı altında Mardin'deki tarihi yapıları da kısaca tanıtarak yapıların XVI. Yüzyıldaki vakıfları ve evkaf gelirleri hakkında bilgiler vermiştir.

Anadolu Medrese yapılarını ilk inceleyenlerden biri olan Aptullah Kuran, 1969 yılında "*Anadolu Medreseleri*"¹⁰ başlığıyla yayınladığı kitabında, Anadolu'daki XII. ve XIII. yüzyılları kapsayan Danişmendli, Artuklu, Selçuklu ve ilhanlı medreselerini incelemiştir. Önemli bir çalışma ortaya koyan yazar, her nedense XII. ve XIII. yüzyıllara ait Artuklu medreselerinin tamamını ele almadığı görülür.

XII. ve XIII. yüzyıllara ait, Artuklu medreselerini konu alan diğer önemli bir çalışma da Fügen İter, tarafından Vakıflar Dergisinde yayınlanan "*Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde XII ve XIII. Yüzyıl Artukoğulları Medreseleri'nin Yeri*" isimli

⁸ V. Minorsky; "*Mardin*" *İA. C.7*, Marif Bası Evi, İstanbul, 1957, s.317-322.

⁹ Nejat Göyünç; *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Edebiyat Fakültesi Basım Evi, İstanbul, 1969.

¹⁰ Aptullah Kuran; *Anadolu Medreseleri*, ODTÜ. Mimarlık Fakültesi, C.1, Ankara, 1969.

makalesidir.¹¹ Aptullah Kuran'ın ele almadığı bazı medreseleri de ele alarak genel hatlarıyla yapılar tanıtılıp mimari özelliklerine kısaca değinmiştir.

Osmanlı öncesi Anadolu medreseleri üzerine yapılmış diğer önemli bir çalışma da Metin Sözen, tarafından 1970 ve 1972 yıllarında iki cilt olarak basılan “*Anadolu Medreseleri, Selçuklular ve Beylikler Devri*”¹² isimli çalışmadır. Sözen, Osmanlı öncesi medrese yapılarını açık ve kapalı medreseler olarak iki ana guruba ayırdıktan sonra çalışmasının birinci cildinde açık avlulu medreseleri, ikinci ciltte ise kapalı avlulu medreseleri ve bir kısmı ayakta olan medreseler ile kaynaklarda bilinen medreseleri de ele alarak katalog halinde yapıları tanıtarak fotoğraf ve çizimlerle çalışmasını desteklemiştir. Konumuz olan Artuklu medreselerini de kapsayan bu çalışmada, Aynı konuda araştırma yapan Aptullah Kuran'a göre ele aldığı medrese sayısı bakımından daha kapsamlı olsa da medrese yapılarını ana hatlarıyla tanıtip mimari özellikleriyle ilgili genel bir değerlendirmede bulunamaması çalışmada görülen en büyük eksikliklerdir.

Artuklu ve Mardin'deki Türk İslam dönemine ait, mimari yapılar üzerine en ayrıntılı araştırma Ara Altun tarafından yapılmıştır. Mardin medreseleri üzerine yaptığı ilk çalışma 1970'de Sanat Tarihi Yıllığı'nda basılan “*Mardin'de İki Artuklu Medresesi*” başlığını taşıyan makalesidir.¹³ Makalede, Siiti Radviyye (Hatuniye) ve Marufiye Medresesini ele alarak yapıların mimari özellikleri ana hatlarıyla tanıtılmıştır. Altun, daha sonra 1971 yılında basıma verdiği “*Mardin'de Türk Devri Mimarisi*”, başlığını taşıyan çalışması,¹⁴ Mardin'deki Türk İslam mimarisi üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmaların başında gelir. Büyük bir çoğunluğu Artuklu döneminden kalan tarihi yapılar, yapı ve işlevlerine göre sınıflamaya tabi tutulduktan sonra, yapılar ara başlıklar halinde tek tek ele alınıp, mimari özellikleri çizim ve fotoğraflarla desteklenmek suretiyle genel hatlarıyla tanıtılmıştır. Altun'un bu iki çalışması dışında, bölgeyle ilgili bezer çalışmaları; 1973'de *Vakıflar Dergisi*'nde yayınlanan “*Anadolu'da Artuklu Devri*

¹¹ Fügen İlter; “Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde XII ve XIII. Yüzyıl Artukoğulları Medreseleri'nin Yeri” *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara, 1969, s. 197-228.

¹² Metin Sözen; *Anadolu Medreseleri-Selçuklular ve Beylikler Devri, Açık Medreseler*, C.1, İTÜY., İstanbul, 1970; Metin Sözen; *Anadolu Medreseleri-Selçuklular ve Beylikler Devri, Kapalı Medreseler, Bir Kısmı Ayakta Olan Medreseler, Kaynaklarda Bilinen Medreseler*, C.2, İTÜY. C.2 İstanbul, 1972.

¹³ Ara Altun; “Mardin'de iki Artuklu Medresesi” *Sanat Tarihi Yıllığı III*, İstanbul, 1970, s. 253-263.

¹⁴ Ara Altun; *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, Gün Matbaası, İstanbul, 1971.

Medreselerinin Plan Şemaları Üzerine Notlar”,¹⁵ 1978’de basılan “*Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisi’nin Gelişmesi*”,¹⁶ 1988’de yayınlanan “*Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet*”¹⁷ ile 2005’de *Taşın Belleği Mardin* kitabında yayınlanan “*Mardin’de Türk Devri Anıtsal Mimarisine Genel Bakış*”¹⁸ ismini taşıyan başlıca çalışmalardır.

Araştırmamızın konusu olan Mardin Zinciriye Medresesi üzerine yapılmış tek çalışma, İbrahim Artuk’un 1971 yılında *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*’nde yayınlanan “*Mardin Zinciriye Medresesi ve Banisi*” başlığını taşıyan makalesidir.¹⁹ Yazar bu çalışmasında, Zinciriye Medresesinin sadece zemin katını ele alarak yüzeysel bir şekilde mimari özelliklerine değinmiş ve Metin Sözen’den aldığı zemin kat planı ile eklemiş olduğu üç fotoğrafla yapıyı tanıtmıştır. Medresenin banisi bölümünde ise, *Tarihi Araştırma* başlığı altında Sultan İsa ile Timur arasında geçen siyasi çekişmeyi özet şeklinde verdiği bilgilerle makalesini tamamlar. İbrahim Artuk’un yine 1971’de *Tarih Enstitüsü Dergisi*’nde yayınlattığı “*Diyarbakır ve Mardin’in Bazı Önemli Yapıları*”²⁰ makalesinde ise, Diyarbakır Ulu Camisine ait bir kitabe üzerine durarak camiye de birkaç cümleyle tanıtmıştır. Daha sonra Mardin Şehidiye Medresesini daha ayrıntılı olarak ele alıp medresenin mimari özelliklerine ve kitabelerine yer vermiştir. Son olarak da Mardin Kasımiye Medresesini mimari özelliklerini genel hatlarıyla ele alıp makalesini bitirmiştir. İbrahim Artuk’un bu iki makalesi dışında, 1939 yılında basılan küçük boyutlu “*Artuk İlinin Tarihi Belgesi*”²¹ ile 1944 yılında basılan “*Mardin Artukoğulları Tarihi*”²² isimli çalışmaları, Artukluların siyasi tarihine ilişkin önemli bilgiler içeren diğer kaynaklardır.

¹⁵ Ara Altun; “Anadolu’da Artuklu Devri Medreselerinin Plan Şemaları Üzerine Notlar”, *Vakıflar Dergisi*, S. X, VGMY, Ankara, 1973, s. 229-234.

¹⁶ Ara Altun; *Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisi’nin Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978.

¹⁷ Ara Altun; *Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1988.

¹⁸ Ara Altun; “Mardin’de Türk Devri Anıtsal Mimarisine Genel Bakış”, *Taşın Belleği Mardin* 1. Baskı, YKY. İstanbul, 2005, s. 149-176.

¹⁹ İbrahim Artuk; “Mardin Zinciriye Medresesi ve Banisi” *Selçuklu Araştırmaları*, C. 3 Güven Matbaası, Ankara, 1971, s. 191-202.

²⁰ İbrahim Artuk; “Diyarbakır ve Mardin’in Bazı Önemli Yapıları” *Tarih Enstitüsü Dergisi* 2, İstanbul, 1971, s. 65-74.

²¹ İbrahim Artuk; *Artuk İlinin Tarihi Belgesi*, Güven Basımevi, İstanbul, 1939.

²² İbrahim Artuk; *Mardin Artukoğulları Tarihi*, Gençler Kitapevi, İstanbul, 1944.

Hasan Kamil Şümeysani “*Mardin Tarihi*”²³ başlığını taşıyan, Arapça olarak 1985 yılında yayınladığı çalışmasında, Mardin’in tarihi gelişimini ve Mardin’deki tarihi yapıları özet şeklinde kısaca tanıtmıştır.

Hamza Gündoğdu tarafından 2002 yılında Türkler Ansiklopedisi’nde yayınlanan “*Akkoyunlu Devri Mimarisi*”²⁴ başlığı taşıyan makalesinde, Akkoyunluların hüküm sürdükleri coğrafya ve siyasi tarihe kısaca değindikten sonra Akkoyunluların mimari eserleri sistematik bir şekilde ele alınarak yapılar kısaca tanıtılmıştır. Çalışmasında Mardin’deki Kasımiye Medresesini de ele alıp, Mardin Zinciriye Medresesi ile mukayese edilmesi, Araştırmamıza yön veren bir çalışma olmuştur.

Berrin Alper, *Taşın Belleği Mardin*, kitabında yazdığı, “*Mercek Altında Bir Yapı; Sultan Kasım Medresesi*”²⁵ isimli makalesinde, Mardin Kasımiye Medresesinin mimari özellikleri ayrıntılı bir şekilde ele alınarak Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesiyle mukayese edilmesi, araştırmamız açısından önemli bir yer teşkil etmiştir.

Örcün Barışta 2007 yılında yayınlattığı “*Mardin Zinciriye ve Kasımiye Medreselerinin Taş Süslemelerinde Gözlenen Benzerlikler*”²⁶ isimli makalesinde, Mardin Zinciriye ve Kasımiye Medreselerinin taşa işlenen süslemelerden bazıları ele alınarak benzer süslemelerin karakteristik özelliklerine kısaca değinilmiştir.

Yusuf Dağ, 2007 yılında yayınladığı, küçük boyuttaki “*Mardin Bir Tarih Hazinesi*”²⁷ isimli kitabında, Mardin’in coğrafi yapısı ve tarihçesini kısaca tanıttıktan sonra Mardin ve çevresindeki bazı tarihi yapıları kısaca özet şeklinde tanıtan bir çalışma olmuştur.

Son yıllarda Abdüsselam Uluçam başkanlığında yürütülen Hasankeyf’teki kazı çalışmalarında Artuklular’a ait iki medrese kalıntısına ulaşılmıştır. Uluçam, *1. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirilerinde*

²³Hasan Kamil Şümeysani; *Mardin Tarihi*, (Çev. Nihat Erdoğan) Basılmamış Çeviri, Nebatiye Güney Lübnan, 1985.

²⁴ Hamza Gündoğdu; “Akkoyunlu Devri Mimarisi” *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları Ankara, 2002, s.156-165.

²⁵ Berrin Alper; “Mercek Altında Bir Yapı: Sultan Kasım Medresesi” *Taşın Belleği Mardin*, 1. Baskı, YKY, İstanbul, 2005, s. 241-263.

²⁶ H. Örcün Barışta; “Mardin Zinciriye ve Kasımiye Medreselerinin Taş Süslemelerinde Gözlenen Benzerlikler” 1.Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri, Mardin Valiliği Yayınları, cilt 2, Mardin, 2007, s.235-252.

²⁷ Yusuf Dağ; *Mardin Bir Tarih Hazinesi*, Gündüz Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007.

sunduğu “*Hasankeyf’in Mimarlık Tarihi*”,²⁸ isimli makalesinde, Hasankeyf’teki mimari yapıların ele alındığı bu çalışmasında, keşfedilen iki Artuklu medresesine de yer vererek medreselerin mimari özelliklerine kısaca değinmiştir.

Doğan Bekin tarafından 2010 yılında yayınlanan “*Tarihin Işığında Mardin*”²⁹ isimli albüm çalışması, Mardin Zinciriye Medresesi başta olmak üzere, bazı tarihi yapıların ve yerleşim merkezlerin eski dönemlere ait çizim ve fotoğrafları, görsel malzeme sunan önemli bir çalışmadır.

²⁸ Abdüsselam Uluçam; “Hasankeyf’in Mimarlık Tarihi”, *1. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri, C.1*, Batman Valiliği Yayınları, İstanbul, 2009, s. 423-455.

²⁹ Doğan Bekin; *Tarihin Işığında Mardin*, Mardin Valiliği Kültür Dizisi, Mardin, 2010.

Mardin'in Coğrafi Konumu

Mardin 39° 56'- 42° 54' doğu boylamları ile 36° 55'–38° 51' inci kuzey enlemleri arasında yer alan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları içerisinde olup doğusunda Şırnak, Siirt; kuzeyinde Diyarbakır, Batman; batısında Şanlıurfa, güneyinde ise Suriye ile sınırları olan, 8. 891 kilometrekare yüz ölçümüne sahip bir şehrimizdir.³⁰ 2012 yılına ait adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre şehir ilçe merkezi 86.948 kişi, ilin toplam nüfusu ise 773.026. kişi olarak tespit edilmiştir. İlin genel nüfusunun 750.000 kişiyi geçmesinden dolayı 2012 yılında çıkartılan kanunla Türkiye'deki 30 Büyükşehirden biri olmasına karar verilmiştir.³¹

Tarihi kentin en önemli yükseltisi Mardin Eşiği (Tur Abdin)³² adı verilen doğu-batı doğrultusunda uzanan kalker yapıları dağ kütesidir. Mardin ili deniz seviyesinden Ortalama 1000–1500 m. arasında değişen bir yüksekliğe sahiptir.³³ Dağların güney kısmı geniş bir düzlükte yer alan Kızıltepe ve Nusaybin (Mezopotamya Ovası) Ovalarından oluşmuştur. İlin başlıca akarsuları; Çağ Çağ (Beyazsu), Buğur Çayı, Zerkan Suyu, Savur Çayı ve Gürs Suyu'dur.³⁴

Yazları çok sıcak, kışları sert geçen, karasal bir iklimin egemen olduğu bölgede, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı toplu yerleşme görülür. Yerleşim birimlerindeki meskenlerde yaygın olarak bulunan kireç taşının malzeme olarak kullanıldığı tipler hâkimdir. Zamanla kendine has bir süsleme tarzının geliştirildiği taş işçiliği, şehrin bir özeliği haline gelmiştir.³⁵

Yönetim bakımından İl, dokuz ilçeye ayrılmış bunlar; Kızıltepe, Nusaybin, Midyat, Derik, Ömerli, Savur, Mazıdağı, Dargeçit ve Yeşilli ilçeleridir (Çizim: 1). İl merkezi ise, Mardin Eşiği üzerinde dağın güneye bakan yamacında kurulmuştur (Fot. 1).

³⁰ Komisyon, *Yaşayan Tarih Mardin*, Mardin Valiliği Yayınları, İstanbul, 1999, s. 45.

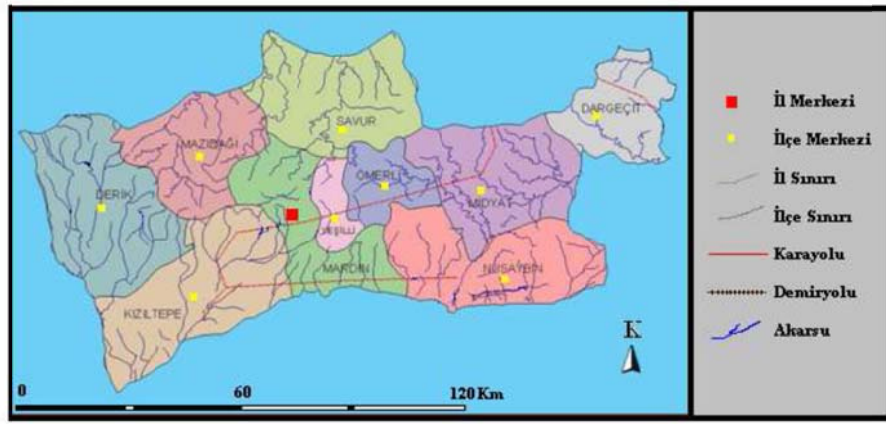
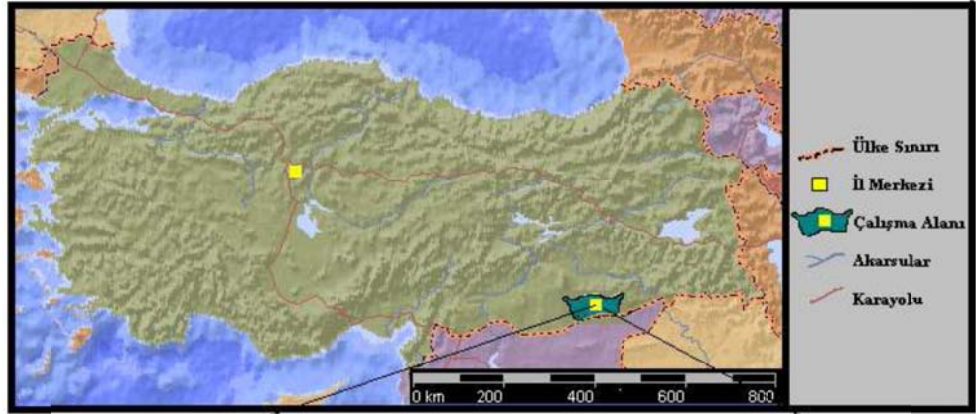
³¹ www.tuik.gov.tr.

³² Bölgede yaşamış olan Araplar, "tanrı kulları dağı" anlamına gelen Tur Abdin ismini vermiştir. Bkz. Anonim, *Mardin*, Kültür ve Turizm Envanteri, Mardin Valiliği Yayınları,(Ty.) s. 7.

³³ Yusuf Koçoğlu; *Mardin İlinin Turizm Potansiyeli*, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006, s. 6.

³⁴ Mehmet Mahsun Demir; *Mardin Şehri*, İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.6,13.

³⁵ Veysi Günal; *Mardin İktisadi Coğrafyası*, Harran Üni. Sosyal Bilimleri Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 1999, s. 26.

Çizim 1: Mardin Lokasyon Haritası (Yusuf Koçoğlu'ndan)

Fotoğraf 1: Mardin İl Merkezinden Bir Görüntü

Mardin'in Tarihçesi

Mardin adının kaynağına ait ilk bilgiler Tarihçi Ammianus Marcellinus' un eserlerinde geçmektedir (M.S. IV. yüzyıl). Marcellinus, Diyarbakır-Nusaybin yolundan bahsederken bu yolun “İzala Dağı üstünden, Maride ve Lorne kaleleri arasından geçtiğini” dile getirmiştir. Maride adını, Perslerin Marde, Bizanslıların Mardia, Arapların Maridin, Türklerin Mardin şeklinde kullandıkları görülür. Süryaniler ise bu adı Marde, Merdo, Merdi, Merde, şeklinde kullanmışlardır.³⁶ Marde adına ilişkin bilgiler farklı yorumlarla kaynaklarda geçmektedir. Bu söylentilerden birine göre yörede birden fazla kale bulunduğundan dolayı bu adla nitelendirildiği ve buna dayanak olarak Süryanicede Merdo ‘Kaleler’ anlamına geldiği görülür.³⁷ Marde adının menşei ile ilgili olarak Tarihçi J.Hammer ise, ilk çağlarda bölgeye yerleşmiş olan İran kökenli Marde kavminden geldiğini ileri sürer.³⁸

Tarihi kent Mardin'in, kimler tarafından ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, ilin kuruluş tarihine ilişkin ilk bilgiler M.Ö. 4500–3500 tarihleri arasında hüküm süren Subarilere dayanmaktadır.³⁹ Subariler, Mezopotamya'da Mısır, Sümerler ve Babillerden önce yaşamış bir devlettir. Başkentleri Mardin'e yakın Suriye sınırları içerisinde kalan Rasulayn'ın bir mil kadar güney doğusunda bulunan Halef şehriydi.⁴⁰ Subari hâkimiyetinde olan Mardin M.Ö. 2850'de Sümerlerin idaresine geçmiş 30 yıl aradan sonra şehri Akadlar ele geçirmiştir (M.Ö. 2820).⁴¹ Daha sonra M.Ö. 2500 yılında Akadlar Sümer devletiyle anlaşarak Akad-Sümer devletini kurmaları sonucunda şehir Akad-Sümer devletinin topraklarında kalmıştır.⁴² 600 yıla yakın hüküm süren

³⁶ Anonim, “Mardin” *Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl İl Dünü Bugünü Yarını*, C.8, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982–1983, s. 5760.

³⁷ Efram Barsavm; *Deyruzzafaran Manastırının Tarihi*, (Çev. Gabriyel Akyüz) Prestij Reklam, İstanbul, 2006, s. 76; İbrahim Gürşen Kafkas; *Uygurluklarıyla Ben Mardin*, Arayış Yayın Ajansı, İstanbul, 2007, s.37,38.

³⁸ Suavi Aydın, ve Kudret Emiroğlu, vd.; *Mardin-Aşiret Cemaat-Devlet*, 1. Baskı,Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 8; Abdülbaki Bozkurt; *El-Cezire Fatih İyaz Bin Ğanem ve Mardin'in İslamlaşması*, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s. 10.

³⁹ Sadettin Noyan; *Bilinmeyen Mardin*, s.3.

⁴⁰ Hanna Dolebeni; *A.g.e.*, s. 21.

⁴¹ Uğur Öztürk; *XX. Yüzyılda Mardin Tarihi ve İnanç Coğrafyası*, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dinler Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1997, s. 6.

⁴² M. Azizgizi Aliyeva; “Mardin ve Çevresini İçine Alan: Türk Devletleri Tarihi”, *Makalelerle Mardin Tarih Coğrafya C. 1*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 7, İstanbul, 2007, s. 268; Nuriye Sancak; *Mardin Efsaneleri*, Sakarya Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halk Bilimi Dalı, Sakarya, 2008, s. 4.

Akad-Sümer devleti, Babil devletine yenilince Mardin el değiştirerek ilk Babil devleti hâkimiyetine girmiştir (M.Ö.2200–1925).⁴³ Babil devletiyle savaşan Hititler M.Ö.1925 yılında Mardin’i işgal etmiştir.⁴⁴ Bir yıla yakın bir süre Hitit işgalinde kalan Mardin Hititlerin işgal ettikleri yerlerden çekilmesiyle şehir İran çevresinden gelen Ari ırkından Midiler, Mardin ve çevresini hâkimiyetine almışlardır. 500 yıldan fazla bir süre bu topraklarda hüküm süren Midiler, kendi içindeki kargaşadan dolayı, M.Ö.1367 yılında şehri kaybetmişler ve Mardin, Asurluların eline geçmiştir. Asurlardan sonra sırasıyla Urartular, Sidyaniler-Midyaniler, Persler, Mekodonyalılar, Partlar, Abgarlar ve Romalılar’dan sonra şehre M.S. 640 yılında Araplar hâkim olmuştur.⁴⁵

Mardin ve çevresi, Halife Hz. Ömer döneminde H. 19. yılının sonlarında ve H. 20 Muharrem’inin başlarında (M. 21 Aralık 640) İyas Bin Ganem kumandasındaki İslam ordusu tarafından savaşılmadan barış yoluyla fethedilmiştir.⁴⁶ Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra belli bir süre, şehrin yönetimi Müslümanlığı kabul eden Mardinli Mariya ve oğlu Amuda’ya bırakılmıştır.⁴⁷ Daha sonra Mardin ve çevresi, Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler ile Büveyhoğuları arasında sürekli el değiştirmiştir.⁴⁸ Şehir, 990 yılında Meyyâfârikîn (Silvan) merkezli Mervanilerin hâkimiyetine girmiştir. Bir asırlık Mervani döneminde Mardin ve çevresinde istikrar sağlanmış, yapılar onarılarak çarşılar, camiler yapılmış ve ipek yolu üzerinde bulunan bu önemli şehir, ticari açıdan da canlandırmışlardır.⁴⁹ Türklerin Anadolu’ya ulaşan akınları sonucunda Büyük Selçuklu

⁴³ Hanna Dolebeni; *A.g.e.*, s. 23.

⁴⁴ Nuriye Sancak; *A.g.t.*, s. 4.

⁴⁵ Hanna Dolebeni; *A.g.e.*, s.24–34.

⁴⁶ Komisyon; *Mardin İl Yıllığı*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara, 1967, s. 49; V. Minorsky; *A.g.m.*, s.317; Abdüsselam Uluçam; “İslam Dönemi Mardin’i” *Taşın Belleği Mardin* 1. Baskı, YKY. İstanbul, 2005, s.99; Nejat Göyünç; *A.g.e.*, s.7; Mehmet Taştemir; “Mardin” *DİA*. C.28, Ankara, 2003, s. 44.

⁴⁷ Abdüsselam Efendi; *A.g.e.*, s.38; Abdulgani Efendi; *A.g.e.*, s.21; Mehmet Azimli; “Klasik İslam Tarihi Kaynaklarına Göre İlk Fetihden Artuklulara Mardin”, *1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 6, İstanbul, 2006, s. 46.

⁴⁸ Abdurrahman Acar; “Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin (X-XIV. Yüzyıllar)”, *1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 6, İstanbul, 2006, s.83; Anonim (Ty.); *A.g.e.*, s. 10.

⁴⁹ Osman Yalçın; *Mardin*, Özyürek Yayınevi, İstanbul, 1961, s.4; Adnan Çevik; “İlk Çağlardan Orta Çağın Sonlarına Kadar Midyat ve Yöresi (Tur Abdin)’nin Tarihi Coğrafyası” *Makalelerle Mardin Tarih Coğrafya* C. 1, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 7, İstanbul, 2007, s.123; Abdür-rauf Aydın; *Mardin İlinin İktisadi ve Sosyal Açısından Gelişimi (1950-2000)*, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 27.

Sultanı Melikşah döneminde, Muncuk Böri'nin yönetimindeki Selçuklu ordusu 1085 yılında Mervanileri yenerek Mardin ve çevresini hâkimiyeti altına almıştır.⁵⁰

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra kısa bir süre Selçuklu hanedanların hâkimiyetinde kalan şehir, H.502 (M.1108) yılında, Artuk Bey'in oğullarından Necmeddin İlgazi tarafından teslim alınarak Artukoğulları Devleti'nin "Tabaka-i İlgaziye" denilen Mardin kolu kurulmuştur. Bu tarihten itibaren yaklaşık üç yüz sene boyunca şehir, Mardin Artuklularının başkenti olarak kalmıştır (1108–1409).⁵¹

İlim ve kültüre büyük önem veren Artuklular,⁵² Geleneksel şehir mekânını biçimlendiren, yoğun bir yapım eylemine girişildiği bu dönemde, bazıları Türk dönemi Anadolu mimarisinin ilk örneklerini temsil eden yapı ve yapı gruplarının tasarlanması bu devirde gerçekleşmiştir.⁵³ Ticari ve içtimai hayatı canlı tutmak için külliyeler, camiler, medreseler, çarşılar, kervansaraylar, köprüler, tekke ve zaviyeler gibi dini, sosyal ve ekonomik amaçlı imar faaliyetleriyle Mardin, yakın doğunun en önemli merkezleri arasında yerini almıştır.⁵⁴

Günümüze kadar ulaşan Artuklulara ait Mardin merkezde yer alan anıtsal yapılardan bazıları şunlardır; Eminateddin Külliyesi (12. yüzyıl başı), Necmeddin Külliyesi (12. yüzyıl başı), Cami-i Kebir (Ulu Camii) (12. yüzyıl başı bugünkü şeklini alması), Hatuniye Sitt-i Radviye Medresesi (12. yüzyıl son çeyreği), Radviye Hamamı (12. yüzyıl son çeyreği), Marufiye Medresesi (13. yüzyılın ilk çeyreği), Şehidiye Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı), Yeni Kapı Hamamı (13. yüzyılın ikinci yarısı), Melik Mansur Medresesi (13. yüzyıl sonu), Ulu Cami Hamamı (14. yüzyılın ilk yarısı), Altunboğa Medresesi (14. yüzyılın ortası), Latifiye Camii (14. yüzyılın üçüncü çeyreği), Babu's-Sur (Melik Mahmud) Camii (14. yüzyılın üçüncü çeyreği), Molla Hari (Süleyman Paşa)

⁵⁰ Salim Cönce; "Türk Hâkimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi" 1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 6, İstanbul, 2006, s.16; Sadettin Noyan; *Bilinmeyen Mardin*, s. 9.

⁵¹ İbrahim Artuk (1944); *A.g.e.*, s. 36; Osman Turan; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, (Saltuklular, Mengüçükler, Sökmenliler Dilmaç Oğulları ve Artukluların Siyasi Tarih ve Medeniyetleri)* Turan Neşriyat Matbaacılık, İstanbul, 1973, s.145,146.

⁵² Remzi Ataoğlu; "Artukluların Güneydoğu Anadolu'da Yeri ve Diğer Beylikler Arasındaki Önemi", 1. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri, Mardin Valiliği Yayınları, C.1, Mardin, 2007 s.10; M. Fuat Köprülü; "Artuklular", *İA. C.1*, Mili Eğitim Basımevi, Beşinci Baskı, İstanbul, 1978, s.623,624.

⁵³ Füsün Alioğlu; *Mardin Şehir Dokusu ve Evler*, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.21,22.

⁵⁴ Hamza Aydın; *Mardin'in Tarihi*, s.6,7; Coşkun Alptekin; "Artuklular", *TDV. İslam Ans.* C.3 İstanbul, 1991, s. 417; Osman Turan; *A.g.e.*, s.212-228.

Camii (14. yüzyıl sonu), Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi (14. yüzyıl sonu), ayrıca Kasımiye Medresesi ve Firdevs Köşkünün de Artuklu eseri olduğu düşünülür.⁵⁵

Artuklular özellikle İlk dönemlerinde haçlılara karşı yapmış oldukları mücadelede önemli başarılar elde ederek bölgede büyük bir saygınlık kazanmışlardır. Artukluların Üç asırlık hâkimiyet döneminde haçlılar dışında Zengiler, Eyyûbîler, İlhanlılar, Moğol ve Türkmen Beyleri ile sürekli bir siyasi çekişmenin içine girmişlerdir. Bu dönemde Mardin birçok kez saldırılara maruz kalmıştır.⁵⁶ Bu saldırılardan birkaçı şunlardır; 1183 yılında Eyyûbî Hükümdarı Selâhaddîn Eyyûbî, şehrin hemen güneyine kadar ilerlediyse de Mardin'i alamamıştır. Ancak dönemin Mardin Artuklu hükümdarı, onun hâkimiyetini tanımaya mecbur kalmıştır. 1197 yılında da Eyyûbîlerin yeni hükümdarı Melik Adil Bin Ayyup, şehri işgal edip yağmaladıysa da kaleyi alamadan dönmüştür. 1232 de ise, Eyyûbî hükümdarı Melik el-Kamil, Mardin hariç, bütün Diyarbakır bölgesini zapt etmiştir.⁵⁷ Daha sonra alınan yerler 1240 yılında Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından geri alınıp Artuklulara bırakılmıştır.⁵⁸ Eyyûbîlerden sonra da 1260 yılında İlhanlı Hülâgu'nun oğlu Yaşmut, 8 ay boyunca Mardin'i kuşatmasına rağmen sonuç almamıştır. 1366'da Karakoyunlu devleti hükümdarı Bayram Hoca Mardin'i kuşatıp zapt edemeyenlerdendir.⁵⁹

Mardin Artuklularının sonunu getiren saldırılar ise, Timur tarafından düzenlenmiştir. Mardin, iki defa Timur'un istilasına maruz kalmıştır. H.796 (M. 1394) yılındaki Timur'un ilk seferinde Artuklu hükümdarı Sultan İsa'dan kalenin kendisine teslim etmesini istemiş, Sultan İsa kaleyi teslim etmeyince de Sultan İsa'yı tutuklayarak zindana atmış ardından kaleyi almak için şehri işgal edip, halkın çoğunu öldürerek şehri yıkıp yakmıştır. Yaptıklarına rağmen kaleyi alamayınca Mardin'den ayrılmış belli bir süre sonra kendisine tabii olmak şartıyla tutukladığı Sultan İsa'yı serbest bırakmıştır. Daha sonraları Sultan İsa bazı isteklerine karşı çıkınca H.803 (1401) yılında, Mardin üzerine ikinci seferini düzenleyerek şehri ikinci kez tahrip eder. İkinci istilasında da

⁵⁵ Ara Altun (2005); *A.g.m.*, s. 153.

⁵⁶ Aydın Usta; "Artuklular" *Türkler*, C.6 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.473,481.

⁵⁷ Komisyon (1967); *A.g.e.*, s. 50.

⁵⁸ Osman Turan; *A.g.e.*, s.181,182.

⁵⁹ Mehmet Taştemir; *A.g.m.*, s. 44.

kaleyi alamayınca şehirden ayrılıp, kaleyi alması için Akkoyunlu Kara Osman'ı görevlendirir.⁶⁰

Timur'un Mardin'den çekilmesinden sonra Artuklu ile Akkoyunlular arasında bir savaş başlar ve nihayetinde Sultan İsa, muharebede hayatını kaybeder (1406). Güçsüz duruma düşen Artuklular, 1409 yılında Artukluların son hükümdarı El Salih Şahabeddin Ahmet, Karakoyunlu Kara Yusuf'la anlaşarak Musul'a karşılık Mardin ve çevresini, Karakoyunlulara teslim eder. Kısa bir süre sonra El Salih Şahabeddin Ahmet'in ölmesiyle Artuklular tamamen tarihe karışır.⁶¹

Belli bir süre Karakoyunluların hâkimiyetinde kalan Mardin, 1431 yılında Akkoyunluların eline geçmiştir.⁶² Mardin'de Artuklulardan sonra yapısal faaliyetlerde bulunan diğer Türk devletleri; Akkoyunlular ve Osmanlılardır. Her iki dönemde de Artuklular döneminde ortaya koyulan yapım geleneği sürdürülmüştür. Dini ve sosyal amaçlı yapıların tasarlanmasına devam edilmiş, ancak önceki dönemin yeni yorumlar getirme arayışı, yerini tekrara bırakmıştır.⁶³ Akkoyunluların 1508'de Safevilere yenilmesiyle Mardin ve çevresi Osmanlı dönemine kadar Safevilerin hâkimiyetinde kalmıştır.⁶⁴

Mardin'in Osmanlı yönetimine geçmesi ise, Mısır seferini düzenleyen Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleşmiştir. Diyarbakır valisi Bıyıklı Mehmet Paşa ve Bilgin İdris-i Bitlisi'nin yardımlarıyla 1516'da Mardin ve kalesi, dokuz aydan fazla süren bir kuşatma altına alınmıştır. Mardin ve çevresinin Osmanlı topraklarına kesin olarak katılması 1517'de gerçekleşmiştir. Sonraları da Mardin, bir Sancak durumuna getirilerek Diyarbakır Eyaletine bağlanmıştır. Şehir, Osmanlı Devleti'nin kalesi ve ticaret merkezi olarak önemli gelişmeler göstermiştir. Bu dönemde yapılan imar faaliyetleri, bölgenin kendine özgü geleneksel tarzdaki yapılanması devam ettirilmiş ve birçok tarihi yapı onarılmıştır.⁶⁵ Mardin tarihi boyunca şehrin savunmasında önemli bir

⁶⁰ Siret Bayar; *Mardin Artık Devletinin Son Günleri ve Aksak Timurun Mardin Seferleri*, Mardin Ulus Sesi Basımevi, Mardin, 1949, s.20–27; Basri Konyar; *Diyarbakır Kitabeleri*, C. II, Ulus Basımevi, 1932, s.127 Hasan Kamil Şümeysani; *A.g.e.*, s.221–230.

⁶¹ M. Fuat Köprülü; *A.g.m.*, s.619; İbrahim Artuk (1939); *A.g.e.*, s. 8,9.

⁶² İbrahim Artuk (1939); *A.g.e.*, s. 9.

⁶³ Füsün Alioğlu; *A.g.e.*, s. 22.

⁶⁴ Anonim, (1982–1983), *A.g.e.*, s. 5765.

⁶⁵ Özden Gökhan Baydaş; *Diyarbakır ve Mardin'deki Tarihi Kamu Yapıları*, Yüzüncü Yıl Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Van, 2007, s. 33.

yer tutan kalesinin de birçok kez onarıldığı bilinir (Çizim 2). Örneğin 1549 yılındaki kalenin onarılmasında 1621 işçi çalıştırılmıştır.⁶⁶ Bu dönemle ilgili olarak Osmanlının ünlü seyyahı Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde, şehrin Osmanlılarca alınması hakkında verdiği bazı bilgilerin yanı sıra özellikle kalenin önemine değindiği görülür.⁶⁷ Evliya Çelebi'nin Mardin'deki tarihi yapılar hakkında bilgi vermemesi ise düşündürücüdür.⁶⁸

20. yüzyıl başlarında 1. Dünya savaşından yenik çıkan Osmanlı devleti, Mondros antlaşması gereği işgal kuvvetlerinin saldırılarına maruz kalmıştır. Mardin ilk olarak 1919 yılında İngilizler tarafından, 1920 yılında da Fransızlar tarafından işgal edilmek istendiyse de halkın güçlü bir direniş göstermesi sonucu işgal güçlerince şehrin alınması engellenmiştir.⁶⁹ Yapılan işgal girişimlerinden sonra 20 Nisan 1924 tarihi ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89. Maddesi gereği ve Bakanlar Kurulu'nun kararıyla Mardin, Türkiye Cumhuriyetinin bir sınır şehri olmuştur.⁷⁰

⁶⁶ Abdür-rauf Aydın; *A.g.t.*, s. 29.

⁶⁷ Evliya Çelebi; *Evliya Çelebi Seyahâtnamesi IV*, (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Transkripsiyonu Dizini, YKY. İstanbul, 2001, s. 43–45.

⁶⁸ Bu konuyla ilgili olarak Nejat Göyünç, makalesinde Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesindeki Mardin ile ilgili bilgilere değinerek Mardin'deki görevliler hakkında eksik bilgiler verildiğini ve aynı zamanda Mardin Kalesine çıkmadığını ileri sürer. Gerekçe olarak da Evliya Çelebi'nin gittiği yerlerde muhakkak mimari yapılara değindiğini, ancak Mardin de günümüze kadar gelen Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlılara ait birçok tarihi yapının bulunmasına karşın mimari yapılardan hiç bahsetmediğini, bu yüzden de Evliya Çelebi'nin kaleyi uzaktan görüp tavsif ettiğini vurgular. Bkz. Nejat Göyünç; "Evliya Çelebi'nin Mardin ve Yöresi Hakkında Yazdıkları" *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul, 1988, s. 225–227.

⁶⁹ Ali Enver Toksoy; *Milli Mücadelede Mardin*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1939, s.14-37; Uğur Öztürk; *A.g.t.*, s. 13.

⁷⁰ Mehmet Mahsun Demir; *A.g.t.*, s. 20.

Çizim 2: O. Dapperin'in Mardin'i Gösteren Ağaç Baskı Gravürü, Yıl 1680 (Doğan Bekin'den)

BÖLÜM 1: ARTUKLU MEDRESELERİ

Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya (El-Cezire) bölgelerinde, Ortaçağ Türk dünyasının önemli olaylarına damgasını vuran Artuklular, Oğuzların Töger (Döger) boyuna mensup Eksük oğlu Artuk (Artuk b. Eksük) adlı bir Türkmen emîrinin soyundan geldikleri için Artukîler, Artukoğulları veya Artuklular adıyla anılmışlardır. Amîd (Diyarbakır) ve Hasankeyf (Hısnkeyfa) (1101-1231), Mardin (1108-1409) ve Harput (Hısn-ı Ziyâd)'da (1185-1233) üç kol halinde hüküm süren Artuklu Devleti, yaklaşık olarak 300 yıllık bir siyasi tarihe sahiptir.⁷¹ Artuklular bölgedeki hâkimiyetleri süresince göstermiş oldukları siyasi başarıların yanı sıra, hüküm sürdükleri bu topraklarda ticari ve içtimai hayatı canlı tutmak için, farklı amaçlara hizmet eden imar faaliyetleriyle şehirlerini, dönemin önemli merkezlerine dönüştürmüşlerdir.⁷² Artuklu hükümdarlarının ilim ve kültüre önem vermelerinden dolayı, özellikle medrese yapımına daha çok önem verdikleri görülür.⁷³

Anadolu'daki medrese mimarisinin gelişmesinde büyük katkısı olan Artuklular, Günümüze kadar gelebilmiş ve kısmen ayakta olan medreselerin yanı sıra, kaynaklardan varlığını bildiğimiz Artuklu medreseleri toplamda yirmiye yakın olduğu bilinir. Yapılan araştırmalara göre Mardin'de on beş, Diyarbakır'da iki, Hasankeyf'te iki, Şanlıurfa'da bir olmak üzere yirmi medrese yapısına ulaşılmıştır. Bu çalışmada mimari planları çıkarılabilen kısmen ayakta olan medreseleri aşağıda ayrı başlıklar halinde, geriye kalan diğer medreselere de kısaca değinerek açıklama yoluna gidilmiştir.

İlk Artuklu medresesi Şanlıurfa'daki H.507 (M.1113) tarihli Urfa Ulu Camii Medresesi'dir. Kısmen de olsa ayakta duran bu yapı Anadolu'da mevcudiyeti bilinen en eski medrese yapısı olarak kabul edilir. Günümüzde medresenin özgün yapısına ait birkaç bölüm ayakta kalabilmiştir⁷⁴(Çizim 3). Erken tarihli diğer bir yapı da Mardin Eminateddin Külliyesi içinde yer alan Artuklu Meliki Eminateddin (H.502/516, M.1108/1123) zamanında yapıldığı düşünülen Eminateddin Medresesi'dir⁷⁵(Çizim 4,5,

⁷¹ Oktay Aslanapa ve N. Paruzat Altınay; "Artuklu Sarayında Bir Mühendis: Cezerî" *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Şırnak Üni. Yayınları, Ankara, 2010, s.550

⁷² Coşkun Alptekin; *A.g.m.*, s.416, 417; Osman Turan; *A.g.e.*, s.212,220

⁷³ Füsün Alioğlu; *A.g.e.*, s. 46,47

⁷⁴ Aptullah Kuran; *A.g.e.*, s. 22-23.

⁷⁵ Gönül Cantay; *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, AKMY, Ankara, 1992, s. 39.

Fot. 2). Medrese kısmen ayakta. Eminateddin Külliyesi'nin 200 m. kadar güneydoğusunda yer alan, Artuklu Meliki Eminateddin'in kardeşi Necmeddin tarafından XII. yüzyılda yaptırdığı tahmin edilen, Necmeddin Külliyesi'nin içinde yer alan Necmeddin Medresesi, zamanla bazı değişikliklere uğramış olsa da kısmen ayakta⁷⁶(Çizim 6, Fot. 3). Mardin Gül Mahallesi'nde 75. Yıl İlköğretim Okulu'nun arkasında yer alan, XIII. yüzyıl sonu, XIV. yüzyıl başlarında inşa edilen Mardin Melik Mansur Medresesi (Şeyh Aban ya da Libben) bir bölümü ayakta⁷⁷ (Çizim 7, Fot. 4). Ayakta olan bölümde, birkaç lahit yer alır. Mardin Sultan İsa Medresesi'nin doğusundaki Melik Mansur Küçük'ün vezirlerinden Altunboğa tarafından XIV. yüzyıl ortalarında yapılan Mardin Altunboğa Medresesi ise, yapıya ait sadece çeşme olarak kullanılan derin bir eyvan ve etrafında bazı izler kalmıştır (Çizim 8, Fot. 5). Günümüzde kısmen ayakta olan ve yapım kitabesi bulunmayan araştırmacıların bir Artuklu dönemi yapısı olduğunu düşündüğü bir medrese de Savurkapı Mahallesi'ndeki Savurkapı Medresesi'dir. Bu yapı iki katlı olup birinci katı dükkânlara çevrilmiş üst kat ise ev olarak kullanılmaktadır (Çizim 9, Fot. 6). Artukluların son dönemlerinde yaptırdıkları ve tezimin konusu olan Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi H.787 (M.1385)⁷⁸ tarihli olup Artuklu mimarisini adeta özetler niteliktedir.

Bunların dışında günümüzde olmayan ama kaynaklarda geçen H.516–547,M.1123–1153 tarihleri arasında Hüsameddin Timurtaş tarafından yaptırılan Mardin Hüsamiye Medresesi ile 1259–1291 yılları arasında Melik Muzaffer Kara Arslan tarafından yaptırılan Mardin Muzafferiyeye Medresesidir.⁷⁹ Bu iki medresenin dışında yapılarla ilgili olarak sadece Abdulgani Efendi'nin eserinde adı geçen ve sonradan dükkâna çevrilen Mardin Ulu Camii Medresesi ile Melik Salih'in oğlu Latif tarafından H.770, M.1369 yılında, Latifiye Camii ile beraber yapmış olduğu ama günümüzde olmayan Latifiye Medresesi ve Artuklu Yakut tarafından yaptırılan sonradan eve çevrildiği kaynaklardan bilinen Mardin Yakutiye Medresesi'dir.⁸⁰

⁷⁶ Metin Sözen (1972); *A.g.e.*, s. 90–92.

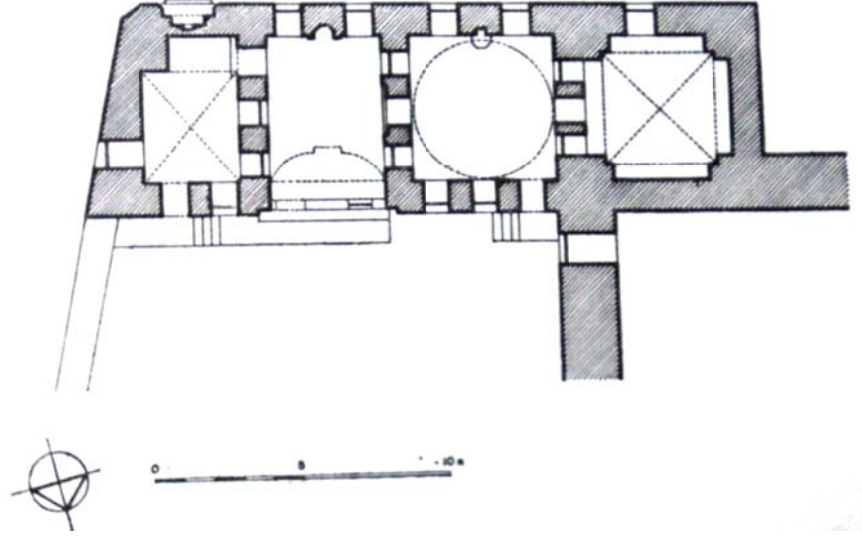
⁷⁷ Yusuf Dağ; *A.g.e.*, s. 79–80.

⁷⁸ Ara Altun; *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, Güncelleştirilmiş Baskı, İstanbul, 2011, s. 93.99.113.114.

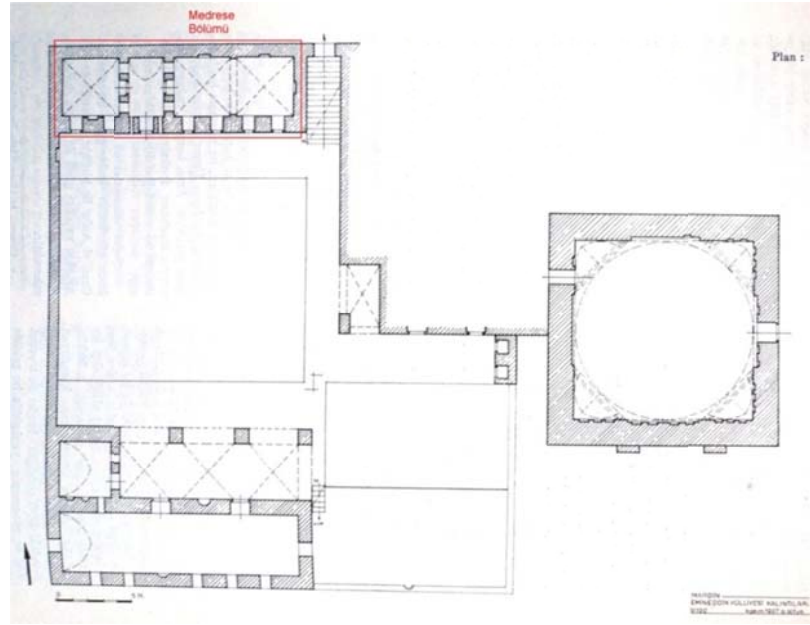
⁷⁹ Metin Sözen (1972); *A.g.e.*, s. 181,219.

⁸⁰Bu medreselerle ilgili en kapsamlı bilgiler sadece Abdulgani Efendi'nin "Mardin Tarihi" adlı eserinde görmektediriz. Bkz. Abdulgani Efendi; *A.g.e.*, s. 240–247.

Yapılan son araştırmalarda Artuklu dönemine ait yeni medrese yapılarına da ulaşıldığı görülür. Son olarak 2004 ve 2005 yıllarında Hasankeyf'te, Abdüsselam Uluçam başkanlığında yürütölen kazı çalışmasında, Zeynel Bey Türbesi'nin çevresinde, Artuklu dönemine ait olduğu düşünölen Artuklu Medresesi I, Artuklu Medresesi II, olarak isimlendirilen iki medrese kalıntısına ulaşılmıştır.⁸¹

Çizim 3: Urfa Ulu Camii Medresesi (Aptullah Kuran'dan)

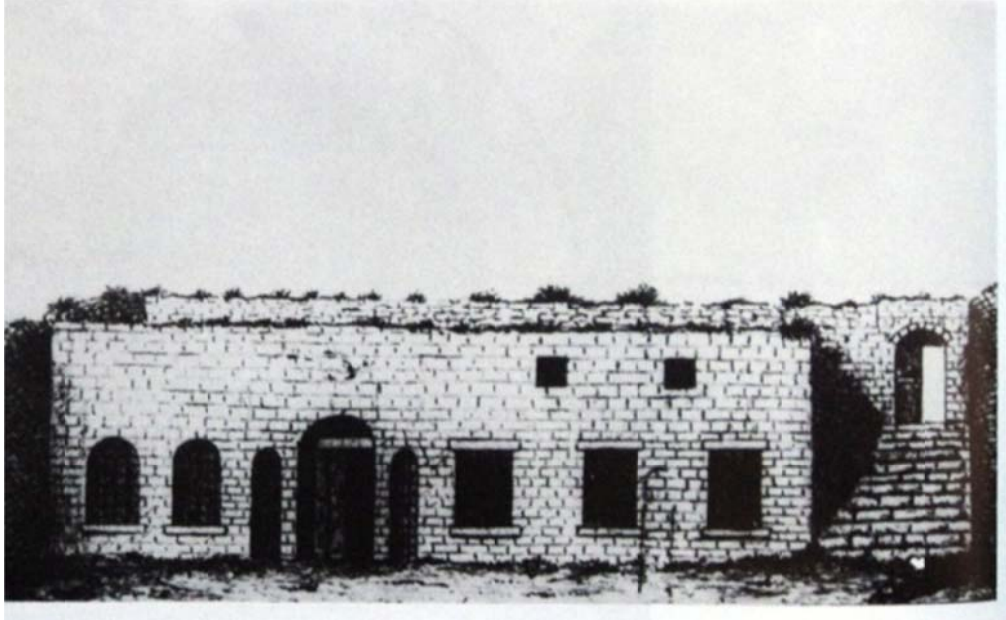

Çizim 4: Mardin Eminateddin Külliyesi Planı (Ara Altun'dan)

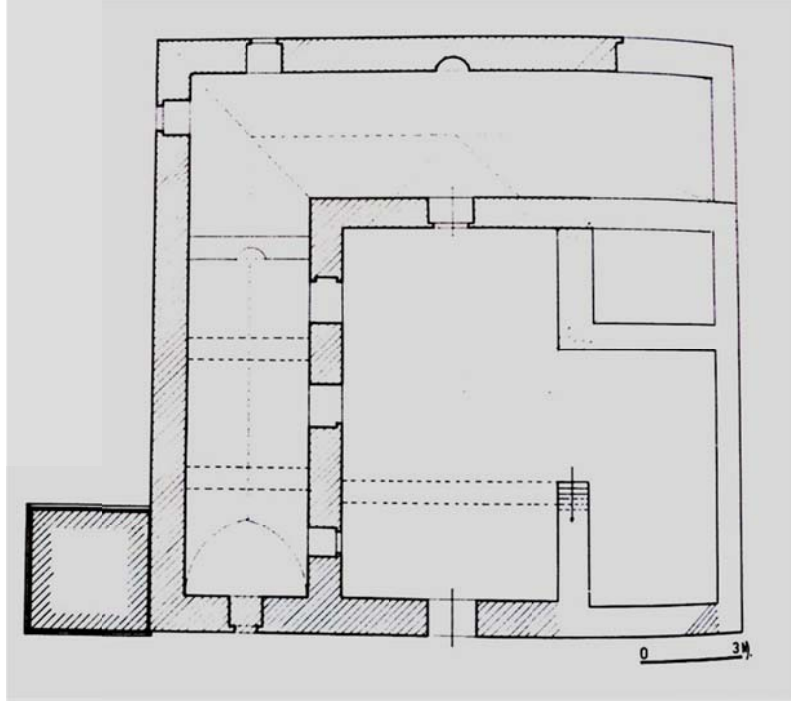
⁸¹ Abdüsselam Uluçam (2009); *A.g.m.*, s. 434,435; Ali Mıynat; *Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf*, Muğla Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisan Tezi, Muğla, 2008, s. 185.

Fotoğraf 2: Mardin Emineeddin Medresesinin Güney Cephesi

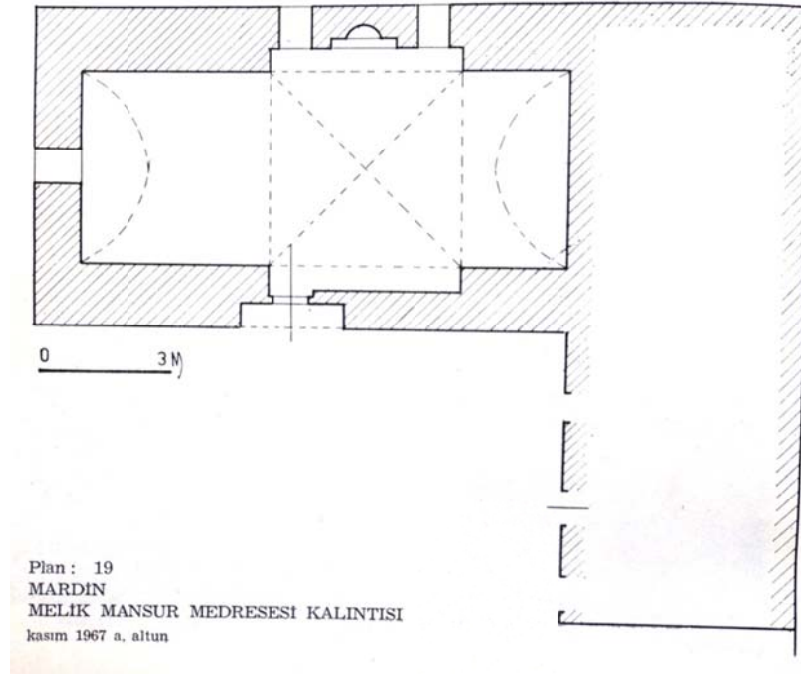
Çizim 5: Mardin Emineeddin Medresesinin Güney Cephesi (Gönül Cantay'dan)

Çizim 6: Mardin Necmeddin Medresesi Planı (Ara Altun'dan)

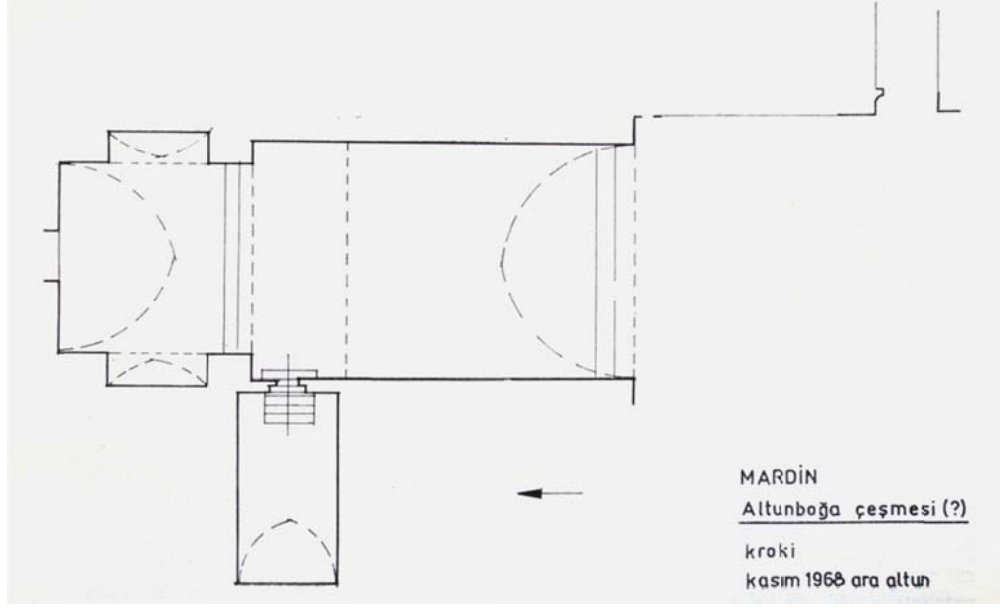
Fotoğraf 3: Mardin Necmeddin Medresesi İç Avlu

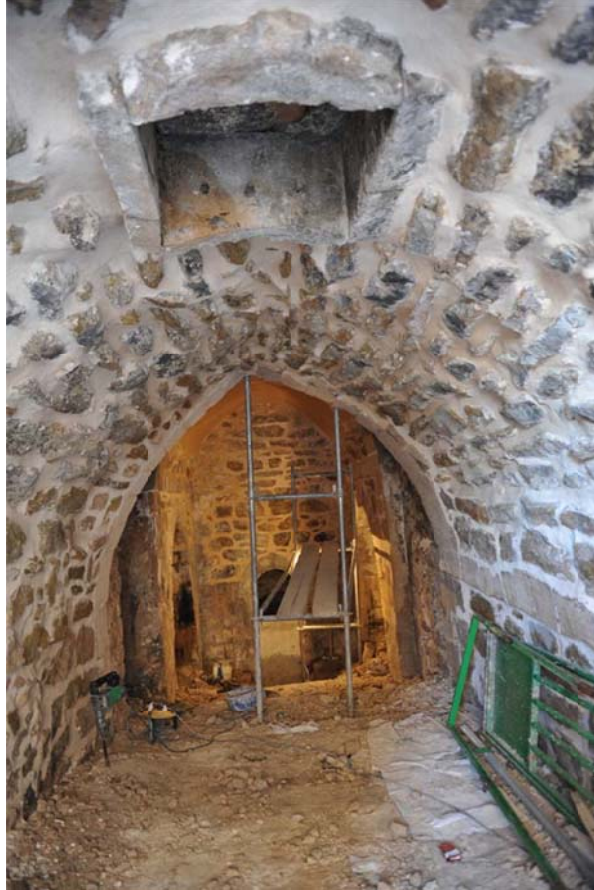
Çizim 7: Melik Mansur Medresesi Planı (Ara Altun'dan)

Fotoğraf 4: Melik Mansur Medresesi Kalıntısı

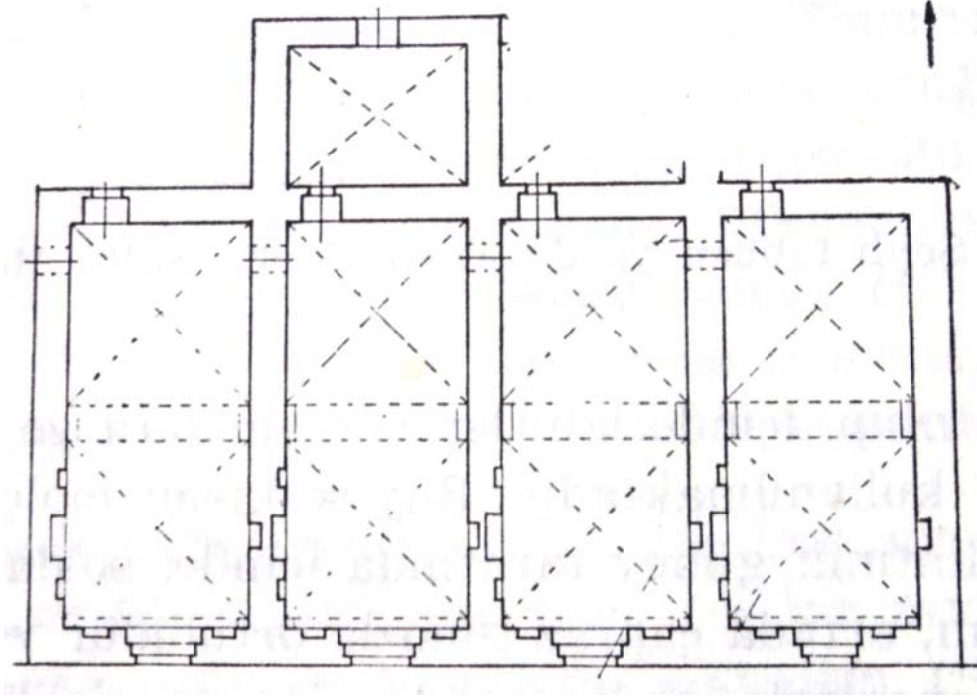

Çizim 8: Mardin Altunboğa Medresesi Planı (Ara Altun'dan)

Fotoğraf 5: Mardin Altunboğa Medresesi Kalıntısı (Çeşmenin Yer Aldığı Eyvan)

(Fot. www.mardin.bel.tr)

Çizim 9: Savurkapı Medresesi Planı (Ara Altun'dan)

Fotoğraf 6: Savurkapı Medresesinin Güney Cephesi

1.1. Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi

Mardin il merkezinin kuzeyinde Gül Mahallesi'nde yer alır. Medreseyi Artuklu Sultanlarından Necmeddin Alpi'nin eşi ve Artuklu Sultan Kutbeddin İlgazi'nin Annesi olan Sitti Razviye (Radviyye) yaptırmıştır.⁸² Medresenin yapım kitabesi bulunmamakla beraber yapının güney cephesindeki vakıflarını anlatan kitabesinde, H.602, M.1206 tarihi yazılıdır. Yapıyı ayrıntılı olarak araştıran Ara Altun, ilk araştırmalardan Albert Gabriel'in yapıyı araştırırken içine girmeden verdiği H.637–639, M.1239–1260 tarihlerinin yanlış olduğunu ifade eder. Buna dayanak olarak, Sitti Razviye (Radviyye), medreseyi, oğlunun hükümdarlık döneminde yaptırmış olduğunu düşünerek Artuklu Sultanı Kutbeddin İlgazi'nin hükümdarlık dönemi olan H.572–580, M.1176/77–1184/85 tarihlerinde yaptırıldığını vurgulamıştır.⁸³

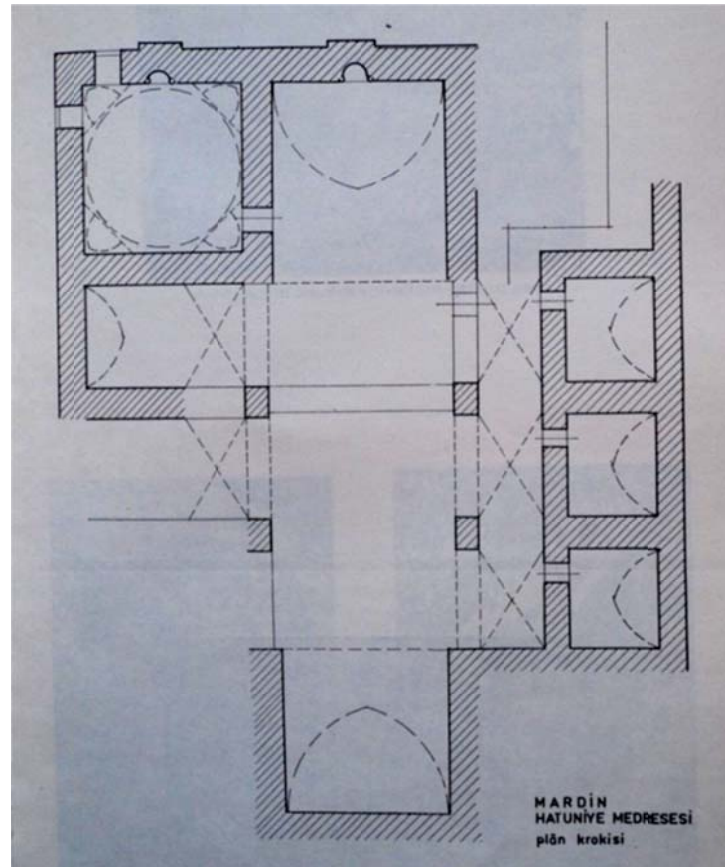
Günümüze gelen kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla medrese; iki eyvanlı, revaklı açık avlulu, iki katlı olarak tasarlanmıştır (Çizim 10, Fot. 7). Çeşitli dönemlerde yapılan eklerle medrese özgün biçiminden kısmen de olsa uzaklaşmıştır. Medresenin ana girişinin nerede olduğu tam olarak saptanamamıştır. Günümüzde yapıya, güney batı köşesinden açılan kapıyla girilmektedir.

İki taraftan revaklarla çevrilmiş dikdörtgen biçimli avlunun biri güneyde, diğeri kuzeyde olmak üzere iki eyvan yer alır. Günümüzde kuzeydeki eyvanın örtü sisteminin olmadığı görülür. Güneydeki ana eyvan ise avlunun kuzeyindeki ilk revakları kapsayan bölümü duvarla kapatılmış ve medresenin mescidi olarak kullanılmaktadır. Avlunun batısındaki revakların arkasında, beşik tonozlu üç hücre yer alır. Avlunun doğusundaki revaklardan sadece biri (orta revak) giriş olarak bırakılmış, diğer revak kemerlerin önü duvarla örülerek kapatılmıştır. Avlunun doğu kısmındaki revakların üstünde, izleri belli olan üst kat revakları da duvarla örüldüğü görülür. Kalan revak kemer izlerinden yapının, iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak üst kata çıkılan merdiven izine rastlanmamıştır. Avlunun doğusundaki revakların arkasında iki oda yer alır. Mescit olarak kullanılan ana eyvanın, çok ince bir taş işçiliği ile işlenmiş mihrabı dikkat çekmektedir. Mescidin batısındaki bölüm de sonradan yapıya eklendiği düşünülen

⁸² Alpay Bizbirlik; *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 308–309.

⁸³ Ara Altun (1970) ; *A.g.m.*, s. 257.

küçük bir oda yer alır. Mescidin doğusunda bulunan bölüm ise, kare planlı türbedir. Bunun üzeri tromplu bir kubbe ile örtülüdür. Türbede baklava bezemeli taştan kafesli iki pencere yer alır. Türbe mihrabı mescitteki mihrapta olduğu gibi, Artukluların zengin taş işçiliğini gözler önüne sermektedir (Fot. 8). Türbe içerisinde yan yana iki lahit bulunmaktadır. Bu lahitle; Sitti Razviye (Radviyye) ve oğlu Artuklu Sultan Kutbeddin İlgazi'ye aittir.⁸⁴ Sitti Razviye (Radviyye) ait lahittin çevresinde hat yazılı çiçekli bir kitabe dikkat çeker.

Çizim 10: Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi Planı (Ara Altun'dan)

⁸⁴ Metin Sözen (1972); *A.g.e.*, s. 96–100.

Fotoğraf 7: Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi Güney Cephesi

Fotoğraf 8: Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi Türbe Mihrabı

1.2. Diyarbakır Mesudiye Medresesi

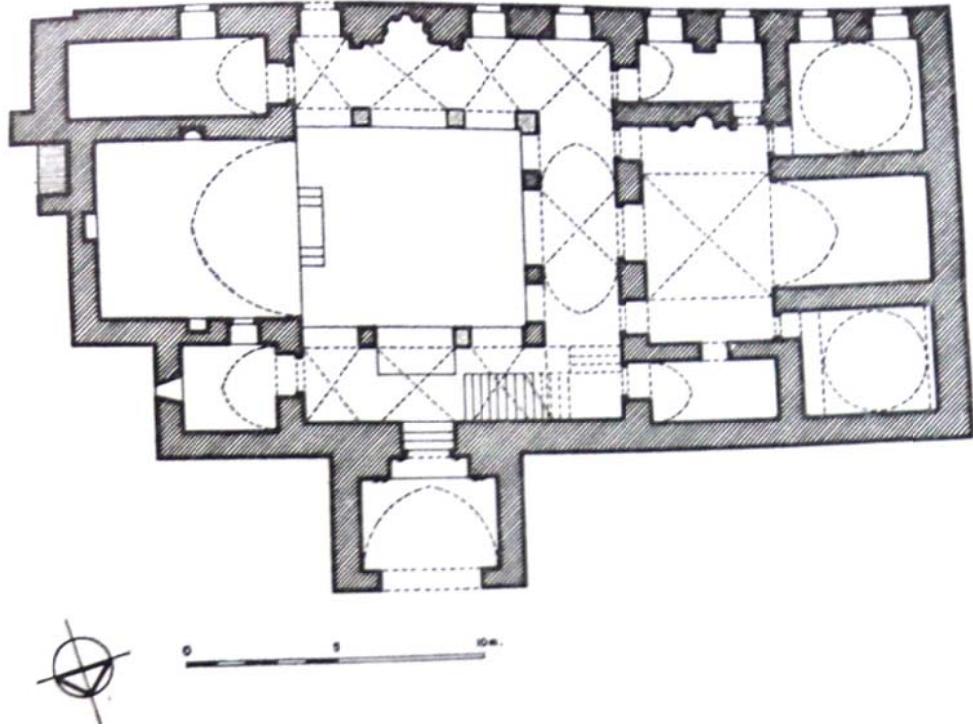
Diyarbakır Ulu Cami'nin kuzey kanadının doğu kısmında bulunan Mesudiye Medresesi, kısmen ayakta kalan ilk Artuklu medreselerindendir. Medresede beş kitabe ve iki tarih bulunmaktadır. Yapıdaki en erken tarihli kitabede, inşaatına H.590 (M.1193) yılında başlandığı belirtilmiştir. Yapı Artuklu Meliki II. Sukman tarafından dört Sünni mezhep için yaptırılmış bir fıkıh medresesidir. H.620 (M.1223) tarihli diğer bir yapım kitabesinde ise yapının Halepli Mimar Cafer Bin Mahmud tarafından, Mes'ud adına yaptırıldığı belirtilmiştir. Aptullah Kuran'a göre bu kitabede ismi geçen Mes'udun, II. Sukman olmayıp yeğeni Rükneddin Mevdüd olduğu ve medreseye verilen Mesudiye isminin Rükneddin Mevdüd'a değil, ünvanı 'Melik'ül Mes'ud' olan II. Sukman'a izafen verildiğini dile getirir.⁸⁵

İki katlı bir yapı olan Mesudiye Medresesi, plan itibarıyla düzgün bir şekle sahip değildir (Çizim 11,12). Medresenin girişi kuzeydoğuda yer alır. Dışa taşkın kemerli bir kapıdan beşik tonozlu dikdörtgen şekle sahip (7.70 m. x 6.70 m.) bir bölüme girilir. Revaklı avluya açılan bu giriş kısmından sonra revaklar, avlunun kuzey, güney ve batı kanatlarını U şeklinde çevirmiştir (Fot. 9). Revaklı avlunun güneye bakan duvarında bir mihrap yer alır. Kare planlı görünümdeki avlunun doğu kısmında, 2 kata egemen 9.00 m. yüksekliğinde 6.65 m. x 5.80 m. ölçülerinde, büyük eyvan yer alır. Eyvanın kuzey ve güneyinde iki oda bulunur. Revakların uzantısı olduğu düşünülen bu odalardan eyvanın güneyindeki daha büyük olup 6.50 m. x 2.80 m. kuzeydeki oda ise 3.15 m. x 2.90 m. ölçülerindedir. Avlunun batı bölümünde revakların arkasında mescit olarak tasarlandığı düşünülen mihraplı bir sofa ve bunun kuzey ve güneyinde küçük birer oda daha yer alırken, batısında bir eyvan ve bu eyvanın kuzeyinde ve güneyinde iki oda daha yer alır. Medrese girişinin bulunduğu kısmın sağındaki revaktan merdivenle, ikinci kata çıkılır. Avludaki iki kat yüksekliğindeki büyük eyvanın kuzey ve güneyinde yine iki oda yer alır. 1. kattaki avluyu çeviren revaklar aynı şekilde 2. katta da uygulanmıştır. Ama üst kattaki revaklar 1. kat revaklarında görülen ince taş işçiliği ve süslemeden yoksun olup oldukça sade bir yapıdadır.⁸⁶

⁸⁵ Aptullah Kuran; *A.g.e.*, s. 25.

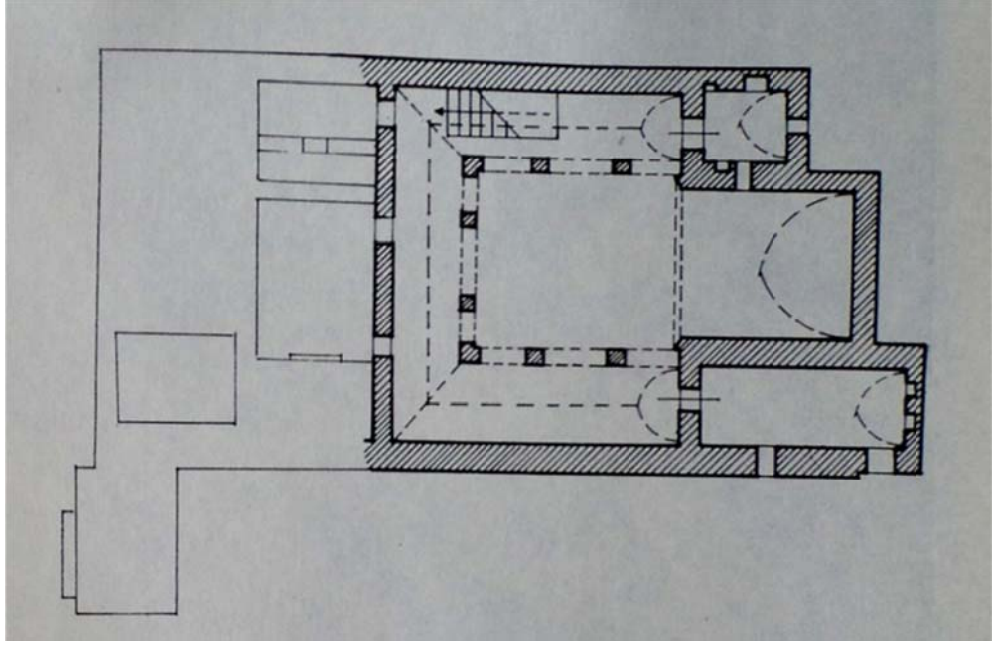
⁸⁶ Orhan Cezmi Tuncer; *Diyarbakır Camileri, Mukarnas, Geometri Orantı*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Diyarbakır, 1996, s. 45.

Medresede yer alan kitabelerden yola çıkarak yapının inşaatına, 1193'te başladığı, 1223'te tamamlandığı görülür. Yaklaşık otuz yıla yakın bir sürede tamamlanan yapı, günümüzde bazı değişikliklere uğramıştır. Araştırmacılara göre yapının ilk inşasından kalan bölüm, büyük eyvan ve avluyu çeviren revaklardır. Avlunun batı ekseni ve ikinci kat ile ilgili bölümlerin, yapının ilk bölümleri olup olmadığı hakkında şüpheler vardır. Tamamen kesme bazalt taştan yapılmış olan yapının, sadece büyük eyvanının kemerinde, beyaz renkli taş kullanılmıştır. Taşın dışında revaklardaki çapraz tonoz örtü sisteminde malzeme olarak tuğla kullanılmıştır. Genel hatlarıyla bakıldığında Anadolu medrese mimarisinin açık avlulu sınıfına girmekle beraber klasik plan şeması ile bağdaştırılması güç olan medresenin dikkat çeken diğer bir özelliği de öğrenci hücrelerinin bulunmamasıdır. Bulduğu konumundan olsa gerek bu medresenin yakınında yer alan Zinciriye Medresesi'yle birbirini tamamladığı düşünülür.⁸⁷

Çizim 11: Diyarbakır Mesudiye Medresesi 1. Kat Planı (Aptullah Kuran'dan)

⁸⁷ Ara Altun (1978); *A.g.e.*, s. 130,133.

Çizim 12: Diyarbakir Mesudiye Medresesi 2. Kat Planı (Ara Altun'dan)

Fotoğraf 9: Diyarbakir Mesudiye Medresesinin Avlusundan Bir Görüntü

(Fot: Diyarbakir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Envanteri'nden)

1.3. Diyarbakır Zinciriye Medresesi

Zinciriye veya Sincariye diye bilinen medrese, Diyarbakır Ulu Cami'nin güney batısında yer alır. Diyarbakır Ulu Camii Külliyesi'nin içinde gösterilen Mesudiye Medresesiyle aynı yıllarda yaptırıldığı tahmin edilir. Yapıyı tarihlendirmek için avlunun güney duvarında bulunan kitabesinde geçen '*İsa Ebû Dirhem*' adlı kişinin, Arap bir mimar olduğu ve Artuklu döneminde çalıştığı bilinir. Kitabeden yola çıkarak yapının H.595,M.1198–1199 tarihinde yapıldığı kabul edilmektedir. Medrese tek katlı olup, Mesudiye Medresesine oranla daha düzgün bir plan şemasına sahiptir (Çizim 13). Malzeme olarak siyah kesme bazalt taşının kullanıldığı, merkezi bir avlu etrafında toplanmış bölümlerden oluşur.⁸⁸

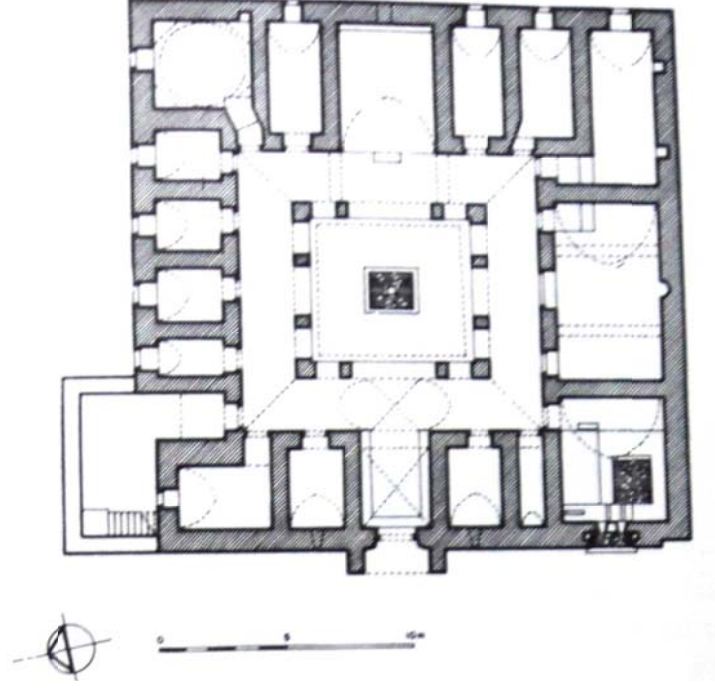
Medrese giriş portalı, medresenin kuzeyinde olup kapıdan hafif dışa taşkın kamerli kapıdan, çapraz tonozlu giriş holüne girilir. Giriş holü, revakların dört taraftan çevirdiği kare biçimindeki havuzlu avluyu açılır. Ana eyvan giriş holünün tam karşısına koyulmuştur, eyvanın doğusunda 2 oda, bu odalardan en doğudaki kare biçimindeki oda, dört tromp üzerine binen kubbe örtü sistemi ve birkaç basamakla yukarıda olması muhtemel türbe olduğu düşünülür; ama türbeye ait herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Eyvanın batısında yine üç oda bulunmaktadır. Avlunun batı kanadında üç gözlü revakın gerisinde üç açıklıklı bir sofa yer alır, burada bulunan mihrap ve bölümün, plan düzeni bakımından mescit olabileceği düşünülür. Sofanın kuzeyinde bir oda, bu odanın içinde ise bir helâ ve sokağa bakan kuzey cephesindeki sivri kemerli bir niş içine alınmış olan çeşmenin (Fot. 10) su haznesi bulunmaktadır. Bunun dışında giriş holünün doğusunda ve batısında ikişer öğrenci hücre, avlunun doğu kanadında da 4 öğrenci hücre daha yer alır. Avlunun kuzey doğu köşesinde de bir odaya yer verilmiştir. Bu odadan, sonradan yapıya eklendiği sanılan dış avluya geçilir. Dış avludan medresenin çatısına çıkan dar bir merdiven yer alır.⁸⁹

Zinciriye Medresesinin Ulu Camii Külliyesi'nin bir parçası olan Mesudiye Medresesi'yle benzer mimari özellikler taşıdığı görülür. Yapılış tarihleri, aynı dönemi kapsamaması bakımından bunlar bir birini tamamlayan yapılar gibidir. Zamanla birden

⁸⁸ Fügen İlter, Diyarbakır kalesinde bulunan 1199 (595) tarihli bir kitabede '*İsa Ebu Ebu Dirhem*' adına rastlandığını, bu tarihten yola çıkarak Zinciriye medresesinin de bu tarihte yapıldığını savunmaktadır. Bkz. Fügen İlter; *A.g.m.*, s.202–203.

⁸⁹ Aptullah Kuran; *A.g.e.*, s. 29-30.

fazla onarım gören yapıda en son 2010-2011'de Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce restorasyon çalışmaları başlatılmıştır.

Çizim 13: Diyarbakır Zinciriye Medresesi Planı (Aptullah Kuran'dan)

Fotoğraf 10: Diyarbakır Zinciriye Medresesinin Sokağa Bakan Kuzey Duvarındaki Çeşme

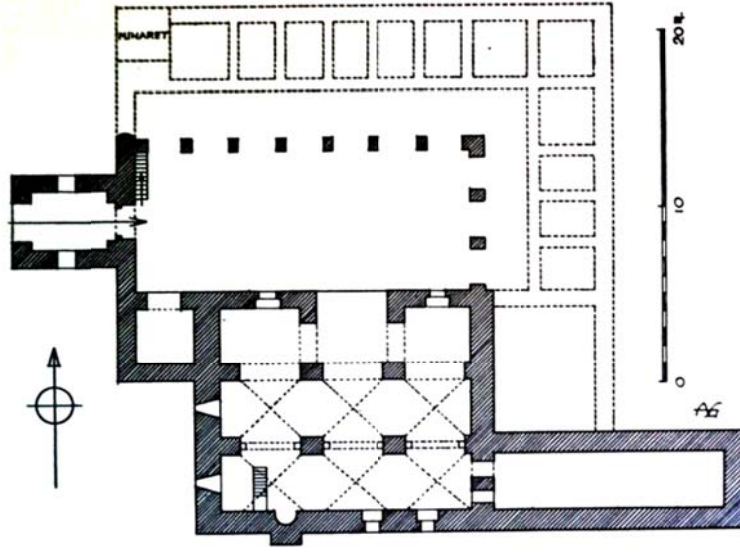
1.4. Kızıltepe Harzem (Taceddin Mes'ud) Medresesi

Mardin Kızıltepe ilçesinin 8 km. kadar kuzeydoğusunda Zerkan Suyu kıyısında bulunur. Medreseye, aynı dönemde yapılmış beş gözlü bir köprüyle gidilir. Yapıdaki bir kitabeye göre Mardin Artuklu hükümdarı Melikü'l-Mansûr Nâsireddin Artuk-Arslan (1201–1239) zamanında, Nâsireddin Artuk-Arslan'ın azadlı Habeşli kölesi Tâceddin Mes'ud bin Abdullah tarafından, H.608, M.1211 tarihinde yaptırılmıştır.⁹⁰

Kızıltepe Harzem (Taceddin Mes'ud) Medresesi, düzgün bir plan şemasına sahip değildir. Ana hatlarıyla dikdörtgen biçimindedir (Çizim 14). Yalnız medresenin güney kanadındaki bölümler planın yapısını değiştirmektedir. Tek katlı olan yapı, Artuklu medreselerinin karakteristik özelliklerini taşır. Yapının dışa doğru çıkıntılı giriş portalini boyuna dikdörtgen giriş dehlizi izler (Fot. 11). Giriş kapısının solunda bir merdiven ve sağında da küçük bir oda yer alır. Bu odadan sonra medresenin güneyinde yer alan geniş bölüm mescittir. Mescidin üç girişi vardır. Ortadaki eyvandan sağlanan girişin dışında eyvanın yanlarındaki iki kapı da mescide açılır. Mescidde kible duvarına paralel iki sahnın, büyük dörtköşe ayakların taşıdığı üçlü çapraz tonozlarla örtülmüşlerdir. Eyvan giriş kısmı ve yan bölümler iki paralel sahnın önünde bir ön mekân oluşturur. Mescitteki minber, kesme taştan yapılmıştır. Mescidin mihrap önündeki sahnın solundaki kapı ile doğuya doğru uzayan beşik tonozlu uzun ince bir şekle sahip türbeye geçilir. Avlunun güney doğusunda yıkılmış olan oda, türbeyle mescit duvarını kesiştiği dik köşeyi doldururdu. Yapının iç avlusunun sadece kuzey ve doğusu revaklıdır. Avlunun kuzey doğusunda olduğu tahmin edilen minare ve yine avlunun kuzey ve batısındaki öğrenci hücreleri tamamen yıkılmış vaziyettedir. Yapıda minarenin olduğunu teyit eden bir diğer faktör yapının girişinde bulunan H.794 (M.1390) tarihli kitabede, Sultan İsa tarafından yapının restore edildiği ve yıkılan minarenin tekrar yapılmasının emredildiği bilgileri yer alır⁹¹ (Fot. 12). Günümüzde oldukça harap durumundaki yapının ilk planını kestirmek biraz güçtür.

⁹⁰ Aptullah Kuran; *A.g.e.*, s. 30.

⁹¹ Fügen İlter; *A.g.m.*, s. 204-205.

Çizim 14: Harzem (Taceddin Mes'ud) Medresesi Planı (Albert Gabriel'den)

Fotoğraf 11: Harzem (Taceddin Mes'ud) Medresesinin Giriş Cephesi (Albert Gabriel'den)

Fotoğraf 12: Harzem (Taceddin Mes'ud) Medresesinin Giriş Kapısındaki Kitabe (Cebrail Öztürk'den)

1.5. Marufiye Medresesi

Mardin’de Şar Mahallesinin kuzeyinde yer alan medrese, Beyt il Artuki, Marufiye veya Hacı Maruf Medresesi olarak bilinir. Medreseyi tam olarak tarihlendirilecek herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır.⁹² Yapıyla ilgili olarak Abdülgani Efendi, *Mardin Tarihi* adlı eserinde medresenin geniş ve muhteşem bir yapı olduğunu, banisi ve inşa tarihinin bilinmediğini, H.1345, M.1926 yılında tahrip edildiğini, enkazının dağıtıldığı ve sadece üç dört hücrenin kaldığını ifade eder.⁹³ Bunun dışında Nejat Göyünç de yapının bir Artuklu eseri olduğunu, H.932 (M.1526) yılında medresenin tamir gördüğünü belirtmekte ve buna ek olarak da bazı vakıf gelirlerinden bahsetmektedir.⁹⁴ Yapıyı tarihlendirme konusunda mimari ve süslemeler dikkate alınarak XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yapıldığı tahmin edilir.⁹⁵

Günümüzde medresenin kalıntılarında ilgi çeken bölüm, medresenin taş mozaikli selsebilidir. Selsebili, Diyarbakır Artuklu Sarayı’ndaki selsebil ve havuzuyla yakın bir benzerlik teşkil etmektedir.⁹⁶ Mevcut durumdaki kalıntılardan ve kayıtlarda geçen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla medresenin geniş bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır. Medresenin kalan bölümleri günümüzde birkaç ailenin kaldığı ev olarak kullanılmaktadır. Kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla medresenin açık avlulu, eyvanlı bir yapı olduğu tahmin edilmektedir (Çizim 15). Avlunun kuzey kanadı en iyi korunabilmiş bölümdür (Fot. 13). Bu bölümde küçük kubbeli bir mekân yer almakta ve mekânın üç koldan beşik tonozlu eyvanlarla birleştiği görülür. Kubbeli mekânın solundaki bölüm de eyvandan sonra çapraz tonozlu bir mekân daha yer alır. Kubbeli mekânın avluya bakan cephesi sonradan duvarla kapatılmıştır. Kubbeli mekânın kuzeyindeki eyvan da ise taş mozaikli bir selsebil yer alır (Fot. 14). Bu selsebilden akan sular, kubbeli kısmın altından geçerek avluya ulaşır. Avlunun doğu kanadı ise önü moloz taşlarla örülmüş geniş bir eyvan halindedir. Eyvanın kuzeyinde iki katlı bir bölüm yer alır (Fot. 15). Eyvanı güneyinde ise bazı değişikliklere uğramış iki mekân vardır. Bunlardan doğudaki daha büyük odanın mihraplı bir mescit olduğu düşünülür. Marufiye Medresesi, tek bir avlu etrafında gelişen mekânların sınırını aşması ve avlunun dışına yayılan mekânlarıyla

⁹² Ara Altun (1971); *A.g.e.*, s. 84,87.

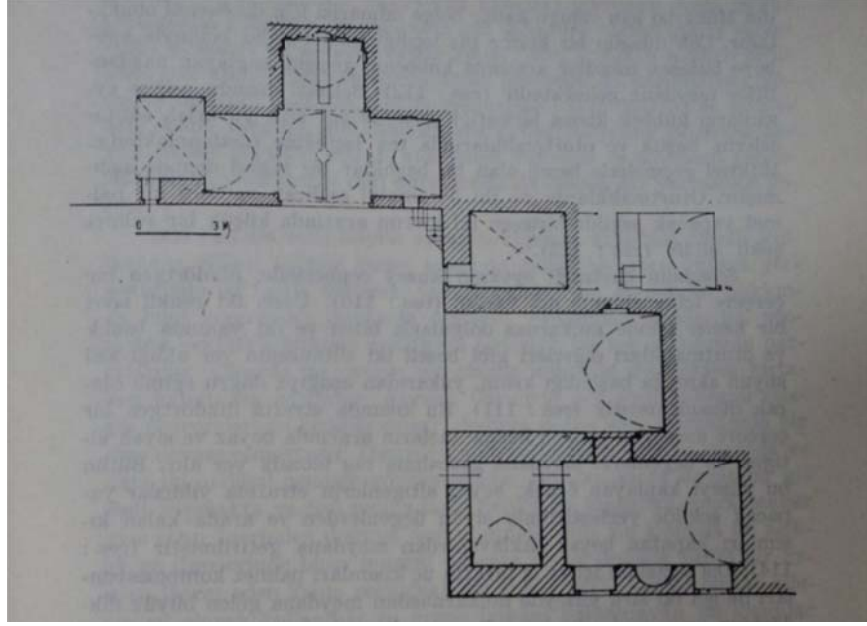
⁹³ Abdülgani Efendi; *A.g.e.*, s. 244.

⁹⁴ Nejat Göyünç; *A.g.e.*, s. 119.

⁹⁵ Metin Sözen (1972); *A.g.e.*, s. 116.

⁹⁶ Oktay Aslanapa; *Anadolu’da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*, AKMY., Ankara, 1991, s. 81.

bir üslubun ilk örneği olduğu düşünülür. Daha geç devirde benzer mimari özellikler Mardin'deki Sultan İsa ve Sultan Kasım medreselerinde de aynen tekrarlanmıştır.⁹⁷

Çizim 15: Marufiye Medresesi Planı (Ara Altun'dan)

Fotoğraf 13: Marufiye Medresesinin Selsebilli Eyvanın Bulunduğu Bölümün

Kubbeli Kısımının Dışarıdan Görünüşü

⁹⁷ Ara Altun (1970) ; *A.g.m.*, s. 259–263.

Fotoğraf 14: Marufiye Medresesi Selsebilli Eyvan Bölümü

Fotoğraf 15: Marufiye Medresesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan, Üst kattaki Odanın İçi

1.6. Şehidiye Medresesi

Mardin’de Şehidiye Mahallesi’nde, ana yolun hemen altında bulunan Semanın⁹⁸ ismi ile de bilinen Şehidiye Medresesinin,⁹⁹ yapım tarihi, tam olarak tespit edilememiştir. Medresenin yapım tarihi ile ilgili olarak İbrahim Artuk, medresenin Melik El-Mansur Nasır El-Din Artuk Arslan tarafından H.597–637 (M.1200–1239) egemenlik yıllarında yaptırdığını ifade eder.¹⁰⁰ Medresenin yapım tarihi ile ilgili diğer bir bilgi de giriş portalindeki vakfiyesine göre, Artuk Arslan’ın oğlu Necmeddin Gazi dönemi olan 1239–1260 tarihleri yazılıdır. Bu bilgilerden yola çıkarak yapının, XIII. yüzyılda yapılmış bir Artuklu eseri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹

Açık avlulu, eyvanlı, revaklı, iki katlı olan Şehidiye Medresesi zamanla bazı değişikliklere uğramış ve özgün şeklini yitirmiştir. Bulunduğu konum itibariyle eğimli bir arazide inşa edilen yapı, günümüzdeki durumuna bakıldığında dikdörtgen bir avlunun etrafında gelişen bölümlerden oluşur (Çizim 16). Sokak seviyesi altında kalan medresenin kuzey kanadı tamamıyla, doğu ve batı kanatlarının ise kısmen toprak altında kaldığı görülür.

Medrese giriş portalı, yapının doğusunda yer alır. Yapının ilk şeklinden kaldığı düşünülen bu giriş portalinde, Artuklulara özgü ince bir taş işçiliği göze çarpar (Fot. 16). Giriş portalı, beşik tonoz örtülü bir koridorla avluya açılır. Bu ince-uzun koridorun sol tarafından bir kapıyla medresenin karşılıklı iki sıra halindeki hücrelerinin bulunduğu ikinci bir dar koridora açılır. Avlunun kuzey kanadında ise selsebilli bir eyvan yer alır (Fot. 18). Bu eyvandaki çeşmeden akan sular kanallar yoluyla avlunun ortasında bulunan havuza iletilir. Avlunun batısında sonradan değiştirildiği anlaşılan beş gözlü revakların bulunduğu bölüm yer alır. Bu revaklı bölümün ortasında yer alan eyvanın önü kapatılarak değiştirildiği tahmin edilir. Avlunun doğu kanadı ise iki katlı olarak

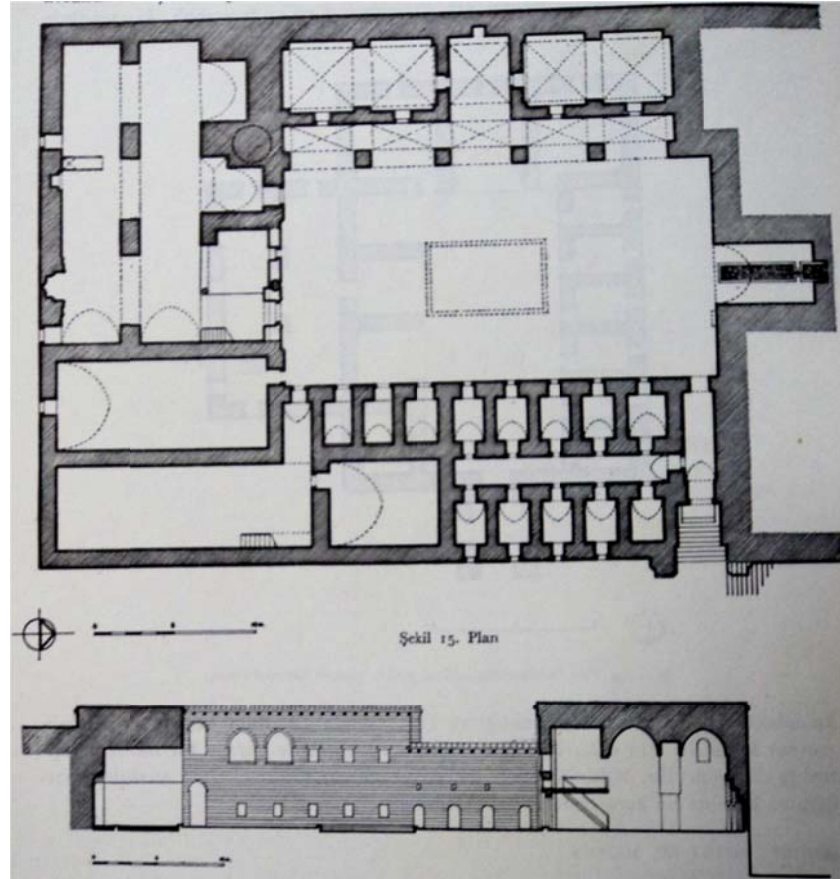
⁹⁸ Kâtip Ferdi, “Mardin Artuklu Melikleri Tarihi” adlı eserinde, bu medresenin seksen hücreden meydana geldiğinden dolayı semanın ismiyle bilindiğini dile getirir. Bkz. Kâtip Ferdi (2006); *A.g.e.*, s. 19.

⁹⁹ Bu medreseye Şehidiye isminin verilmesinin nedeni, medrese yapılmadan önce bu civarda bazı şehit mezarlarının bulunduğu, ikinci bir neden olarak da Nizamüddin Alpkuş ve kölesi Lulu’nun Nasıruddin Artuk Arslan tarafından 1224 (H.601) öldürülmeleri üzerine cami bölümünün doğusundaki boş bir araziye gömülmüş olmasıdır. Daha sonra üstü kapatılarak türbe mekânı oluşturulmuştur. Artuk Arslan da öldükten sonra buraya gömülmüştür. Bkz. İbrahim Artuk; “Diyarbakır ve Mardin’in Bazı Önemli Yapıları”... s. 68.

¹⁰⁰ İbrahim Artuk; “Diyarbakır ve Mardin’in Bazı Önemli Yapıları”... s. 66.

¹⁰¹ Metin Sözen (1972); *A.g.e.*, s. 142.

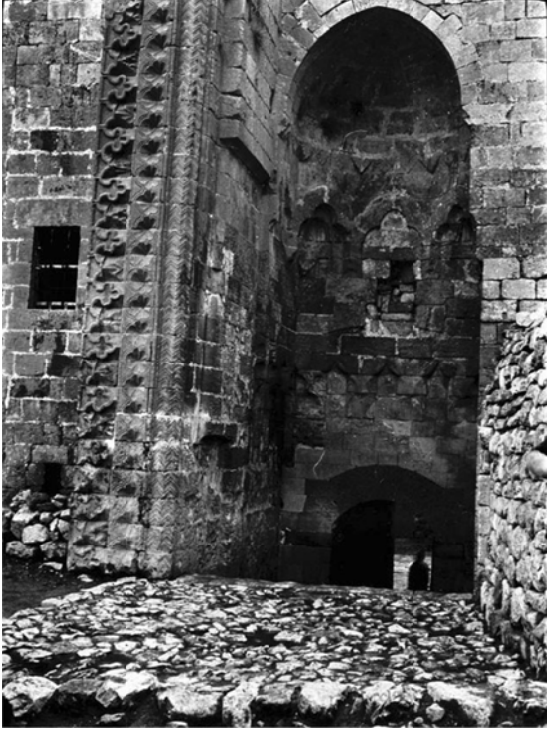
tasarlanılmıştır. Zemin katında giriş portalinin avluya açılan koridorunun içinden bir kapıyla girildiği dar koridorun sağında ve solunda karşılıklı beşer öğrenci hücresi yer alır. Bu hücrelerin güneyinde yine üç öğrenci hücresi ve türbe kısmı vardır. Bu bölümün ikinci katı ise değiştirildiği düşünülen bazı bölümler yer alır. Avlunun güney kanadında ise zamanla bazı değişikliklere uğramış, enine iki nefli cami bölümü yer alır.¹⁰² Caminin doğusunda türbe olduğu düşünülen kuzey-güney istikametinde gelişen bir mekân bulunur. Bu türbenin doğu kısmında duvarla çevrilmiş bir avlu vardır. Şehidiye Medresesi camii minaresinin daha önceleri bir deprem sonucu yıkıldığı bilinir, günümüzde avlunun kuzey batı köşesinde bulunan minare, 1916–1917 yılında, Zinciriye (Sultan İsa) Medresesini restore eden mimar jorj Ertaş'ın babası Lole Giso tarafından yapılmıştır. İki şerefeli olarak tasarlanan minare, eklektik üsluptadır¹⁰³ (Fot. 17).

Çizim 16: Şehidiye Medresesi Planı (Aptullah Kuran'dan)

¹⁰² Ara Altun (1971); *A.g.e.*, s. 80–83.

¹⁰³ İbrahim Artuk; "Diyarbakır ve Mardin'in Bazı Önemli Yapıları"... s. 67–68.

Fotoğraf 16: Şehidiye Medresesinin 1911 Tarihli Giriş Portali Fotoğrafı. (www.gerty.ncl.ac.uk/)

Fotoğraf 17: Şehidiye Medresesi Minaresi

Fotoğraf 18: Şehidiye Medresesi Ana Eyvan

1.7. Kasımiye Medresesi

Kasımiye Medresesi, Mardin şehir merkezinin 2 km. kadar güneybatısında, oldukça eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Yapının üzerinde inşa kitabesi olmadığından dolayı tarihlendirme konusunda araştırmacılar tarafından iki farklı görüş ileri sürülür. Medreseyi ilk araştıranlardan Albert Gabriel, Zinciriye Medresesi'yle benzer özellikler taşımasından yola çıkarak yapının, Artuklu hâkimiyetinin sonlarında, Zinciriye Medresesi'nin yapımından hemen sonra muhtemelen aynı mimar tarafından yapıldığını ve siyasi çekişmelerden dolayı inşası yarım kalan medresenin, Akkoyunlu Cihangir'in oğlu Sultan Kasım (H.893,908/M.1487,1502) tarafından tamamlanmış olabileceğini ileri sürer.¹⁰⁴ Diğer bir görüş ise medresenin Cihangir'in oğlu Sultan Kasım tarafından inşa ettirildiği ve onun döneminde yer seçiminin yapıldığıdır.¹⁰⁵

Mardin'deki yapıların en büyüklerinden biri olan medrese, Osmanlı döneminde Mardin'deki yapıların içinde vakıfları en zengin ve geliri en fazla olan yapıdır. Bunun, 16. yüzyılda 199.631 akçe gelire sahip olduğu bilinir. Zinciriye Medresesi ile benzer bir mimari tasarıma sahip medrese, eğimli araziden iyi bir şekilde faydalanarak kesme taş ve tuğladan inşa edilmiştir. İki katlı ve çeşitli mekânlardan oluşan yapının kuzey cephesi tamamen, doğu ve batı cepheleri ise kısmen kapalıdır. Medresenin, en uzun cephesi ise Mezopotamya ovasına bakan güney cephesidir. Güney cephesinde, giriş kapısı simetriyi bozacak şekilde sol tarafa kaydırılmıştır¹⁰⁶ (Çizim 17-19).

25 cm. kadar cepheden dışa doğru çıkıntı yapan anıtsal portal, mukarnas ve bitkisel süslemelerden oluşan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır, nişin üstündeki mukarnaslı dolguyu çeviren üç dilimli bir kemer, nişin sağına ve soluna yerleştirilmiş iki sütun üzerine oturtulmuştur¹⁰⁷ (Fot. 19). Nişin yan cephelerine yerleştirilmiş bitkisel bezemeli rozetlerin yanı sıra, giriş kapısının düz atkı taşı da kakma tekniğiyle bitkisel bezemelerle işlenmiştir. Medresenin tek girişi olan bu kapı, beşik tonozlu bir giriş koridoruna açılır.¹⁰⁸ Giriş koridorunun son bulunduğu yerde, doğu-batı doğrultusunda uzanan ikinci

¹⁰⁴ Albert Gabriel; *Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale*, I. Texte, Paris,1940, s. 36,37.

¹⁰⁵ Berrin Alper; *A.g.m.*, s. 242,243.

¹⁰⁶ Suavi Aydın, ve Kudret Emiroğlu, vd.; *A.g.e.*, s.441,442; Berrin Alper; *A.g.m.*, s. 242,246.

¹⁰⁷ Özlem Atalan; "Artuklu Mimarisi'nin Anıtsal Mimarisinin Korunması Üzerine Model Yaklaşımı: Kasımiye Medresesi Örneği" 1. *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Valiliği Yayınları Cilt 2 Mardin, 2007, s. 308.

¹⁰⁸ Hamza Gündoğdu; *A.g.m.*, s. 263.

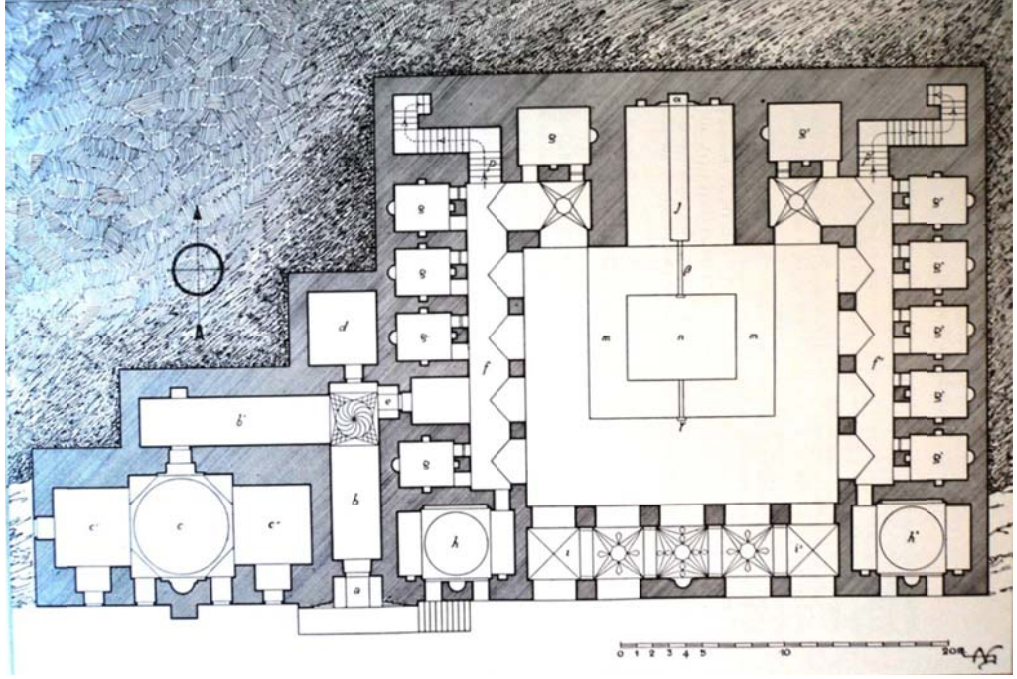
bir koridor daha yer alır. Her iki koridorun kesiştiği kare alanda da yıldız tonozla başlayıp çarkıfelek şeklindeki tonozla biten bir örtü sistemi görülür. Bu örtü sisteminin kapladığı kare alanının kuzeyinde, depo olması düşünülen beşik tonozlu bir oda yer alır. Odaya girişi sağlayan kapının atkı taşı üstüne geometrik ve bitkisel süslemeden oluşan bir süsleme şeridi yerleştirilmiştir. Kare alanının doğusunda da medresenin avlusuna açılan, niş içerisine alınmış ve etrafı bitkisel ve geometrik süslemelerle işli bir giriş kapısı yer alır. Kare alanının batısında uzanan beşik tonozlu koridorun güneyinde ise bir kapı, cami mekânına açılır. Enine gelişen cami mekânı, Zinciriye Medresesinin Camisiyle benzer tasarıma sahiptir. Giriş kapısı ve mihrap etrafı, kabartma ve kakma tekniklerinden oluşan bitkisel süslemelerle işlenmiştir (Fot. 20,B). Zinciriye Medresesi'nden farkı sekizgen kasnak üzerine yerleştirilmiş mihrap önü kubbesinin dıştan dilimli olamamasıdır¹⁰⁹ (Fot. 21,B).

Medresenin iç avlusu, etrafı dört taraftan revaklarla çevrili, ortasında havuzu olan 1570x1890 cm. ölçülerinde, dikdörtgen bir plana sahiptir (Fot. 22,B). Avlunun doğu ve batısında yer alan revak dizisinin arkasında aynı ölçülere sahip, öğrenci hücreleri olarak bilinen küçük odalar sıralanır. Hücrelerin avluya bakan dış cephelerindeki bazı kapı ve pencerelere ait düz atkı taşlarının hemen üstünde, geçme tarzında yerleştirilmiş taşların ön yüzünde geometrik ve bitkisel bezemeler görülür (Fot. 21,A). Avlunun güney kanadında dışa açılan yıldız tonozlu revaklar yer alır. Bu revakların doğu ve batı uçlarında hemen hemen aynı ölçülere sahip, enine gelişen, türbe mekânları yerleştirilmiştir. Girişleri avlunun yan revaklarından sağlanan Türbe mekânları, dıştan dilimli kubbelere sahiptir. Avlunun kuzey kanadında ise; iki kat yüksekliğinde bir kotaya sahip, içinde çeşmesi olan büyük bir eyvan yer alır (Fot. 22,A). Eyvandaki çeşme, suyunu kanallar yoluyla avlunun ortasındaki büyük havuza iletir. Eyvanın sağına ve soluna ise, aynı ölçülere sahip beşik tonozlu iki oda yerleştirilmiştir.

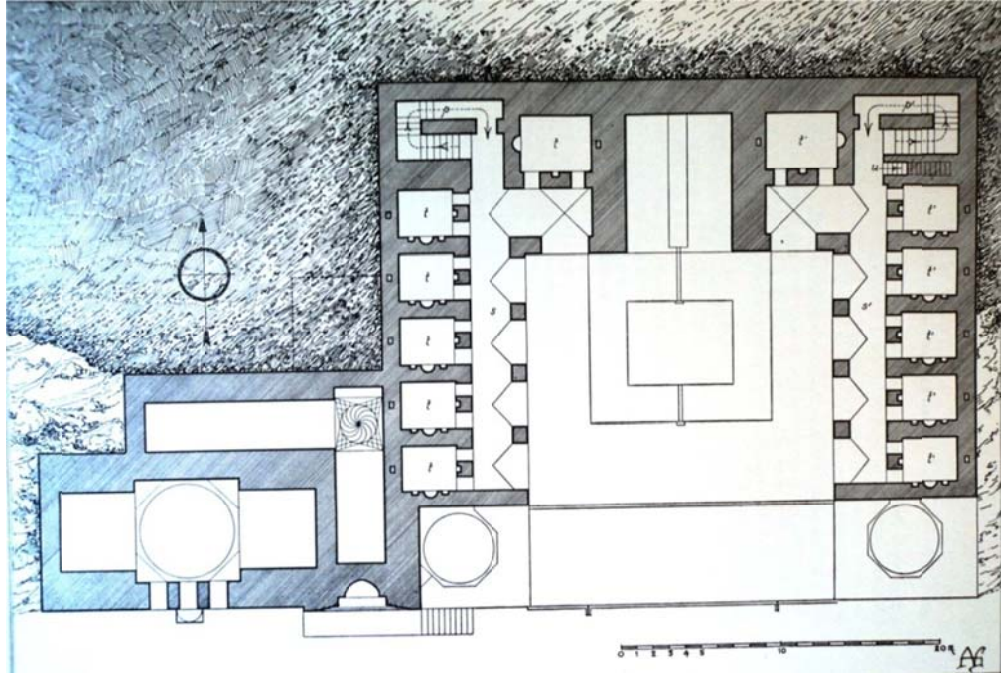
Medresenin ikinci katına avlunun doğu ve batı revakların içinden iki farkı çıkışla ulaşılır. Birinci kattaki avlunun güney kanadını oluşturan dışa açılan revak dizisi ve türbe mekânlarının dışında üst kat planı, birinci kattaki avlunun etrafındaki planı aynen

¹⁰⁹ İbrahim Artuk; "Diyarbakır ve Mardin'in Bazı Önemli Yapıları"... s. 72.

tekrarlar.¹¹⁰ Birinci kattan farklı olarak avluya girişi sağlayan kapı alanı, üst katta bir hücreye dönüştürülmüştür.

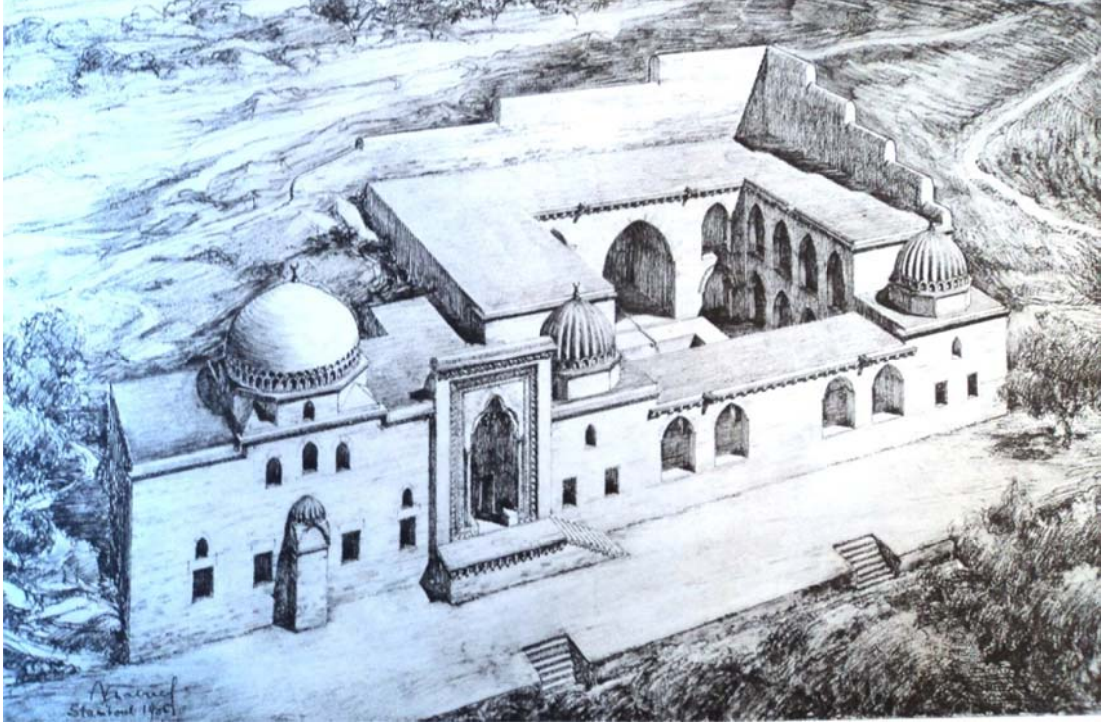

Çizim 17: Kasımiye Medresesinin Zemin Kat Planı (Albert Gabriel'den)

Çizim 18: Kasımiye Medresesinin Üst Kat Planı (Albert Gabriel'den)

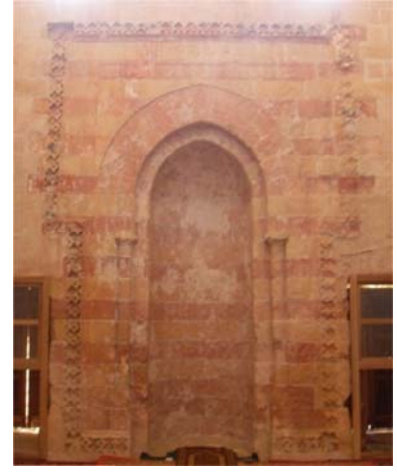
¹¹⁰ Hamza Gündoğdu; *A.g.m.*, s. 161.

Çizim 19: Kasımiye Medresesinin Genel Görüntüsü (Albert Gabriel'den)

Fotoğraf 19: Kasımiye Medresesinin Anıtsal Portali

Fotoğraf 20: (A) Kasımiye Medresesinin Güney Cephesi (B) Cami Mihrabı

Fotoğraf 21: (A) Kasımiye Medresesi Süslemelerinden Ayrıntı (B) Cami Kubbesinin İçten Görüntüsü

Fotoğraf 22: (A) Kasımiye Medresesinin Eyyvanı (B) Avlunun Batı Revakları

Tablo 1: Mardin de Yapılmış Artuklu Medreseleri

MEDRESE	YAPIM YILI	BANİSİ	MİMARİ	KULLANILAN MALZEME	MEDRESE HAKINDA AÇIKLAMA
EMİNÜDDİN MEDRESESİ	H.502-516 M.1108,1109 1122/1123	Necmeddin İlgazi ve kardeşi Eminüddin	Bilinmiyor	Kesme Taş ve Tuğla	Kısmen ayakta. Külliye'deki durumundan dolayı genel medrese şemasının dışına çıkmıştır.
NECMEDDİN MEDRESESİ	XII. Yüzyıl İlk Çeyreği	Necmeddin İlgazi	Bilinmiyor	Kesme Taş ve Tuğla	Kısmen ayakta. Kalan bölümlerden medrese planı tam olarak çıkarılamamaktadır.
HÜSAMİYE MEDRESESİ	H.516-547 M.1123-1153	Hüsameddin Timurtaş	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Günümüzde yapıya ait bir kalıntıya ulaşılamamıştır.
HATUNİYE (SİTTİ RADVİYYE) MEDRESESİ	H.572-580 M.1176-1185 Yılları arası	Sitti Radviyye	Bilinmiyor	Taş ve Tuğla	İki katlı açık avlulu, revaklı, medrese zamanla ilk halinden kalma bazı bölümler değiştirilmiştir.
KIZILTEPE HARZEM MEDRESESİ	H.608 M.1211	Taceddin Mesud'bin Abdullah	Bilinmiyor	Kesme Taş	Açık avlulu, tek katlı medresenin sadece bir bölümü ayakta.
MARUFİYE MEDRESESİ	XIII. Yüzyıl başları	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Kesme Taş	Kısmen ayakta. Açık avlulu, eyvanlı, tek avlu etrafında gelişen yapıların dışına çıkan bir yapıdır.
ŞEHİDİYE MEDRESESİ	M.1200-1239 Yılları arası	Nasreddin Artuk Arslan	Bilinmiyor	Kesme Taş	Açık avlulu, eyvanlı, iki katlı, medrese bazı değişikliklere uğramıştır.
MUZAFFERİYE MEDRESESİ	M.1259-1291 yılları Arası	Melik Muzaffer Kara Arslan	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Günümüzde yapıya ait bir kalıntıya ulaşılamamıştır.
MELİK MANSUR MEDRESESİ	XIII. Yüzyıl Sonu XIV. Yüzyıl Başı	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Kesme Taş	Kısmen ayakta. Kalan bölümlerden medrese planı tam olarak çıkarılamamaktadır.
ALTUNBOĞA MEDRESESİ	XIV. Yüzyıl ortaları	Melik Mansur'un veziri Altunboğa	Bilinmiyor	Kesme Taş	Medresenin planı tam olarak çıkarılamıyor. Sadece eyvan içinde çeşme ve türbe kısmının bir bölümü ayakta.
SULTAN İSA (ZİNCİRİYE) MEDRESESİ	H.787 M.1385	Sultan İsa	Bilinmiyor	Kesme Taş	İki katlı, iki açık avlulu, revaklı, eyvanlı, oldukça sağlam bir yapıdadır. Artukluların yaptırdıkları son medresedir.

(A. Altun, A. Kuran ve M. Sözen'in Eserlerinden Yararlanılmıştır.)

Tablo 2: Mardin Dışında Diğer İllerde Yapılmış Artuklu Medreseleri

MEDRESE	YAPIM YILI	BANİSİ	MİMARİ	KULLANILAN MALZEME	MEDRESE HAKINDA AÇIKLAMA
URFA ULU CAMİ MEDRESESİ	H.507 M.1113	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Kesme Taş	Medresenin ilk halinden birkaç bölümü dışından tamamen değiştirilmiştir. Anadolu da kısmen ayakta olan en eski medrese yapısı olarak kabul edilir.
DİYARBAKIR MESUDİYE MEDRESESİ	H.595-620 M.1193-1223	II. Sukman	Halepli Cafer Bin Mahmud	Siyah Kesme Bazalt Taşı	Kısmen ayakta olan, iki katlı, revaklı açık avlulu bir medresedir.
DİYARBAKIR ZİNCİRİYE MEDRESESİ	H.595 M.1198-1199	Bilinmiyor	İsa Ebu Dirhem	Siyah Kesme Bazalt Taşı	Kısmen ayakta kalan, tek katlı, revaklı açık avlulu bir medresedir.

(A. Altun, A. Kuran ve M. Sözen'in Eserlerinden Yararlanılmıştır.)

BÖLÜM 2: MARDİN ZİNCİRİYE MEDRESESİ'NİN BANİSİ ARTUKLU HÜKÜMDARI SULTAN İSA' NİN HAYATI

Mardin Artuklularının başında bulunan, Sultan Melik Mahmud'un oğlu Melik Zahir İsa, babasının hükümdarlık döneminde Savur Emiri olarak görev yapmaktaydı. Babası Melik Mahmud'un vefat etmesiyle H.778/M.1376'da, Mardin Artuklularının başına geçer. Artukluların son kuvvetli sultanı olarak bilinen Sultan İsa'nın, hükümdarlık döneminde, Mardin'deki siyasi faaliyetlerinin yanı sıra şehrin çehresini değiştiren mimari yapılar yaptırır. İlk olarak M.1385'te günümüzde oldukça sağlam bir konumda olan ve kendi ismini de taşıyan Zinciriye Medresesi'ni yaptırır. Zinciriye Medresesi'nin yanı sıra H.792/M.1389'da edebiyatı öğreten on medrese daha yaptırmıştır. Şehrin onarımı gibi yaptığı hizmetlerle Mardin, dönemin kültür merkezi haline gelmiştir.¹¹¹

Sultan İsa, işlerini rahatça yürütmek için yanına becerikli “melek” sıfatıyla adlandırılan Emîr Ali bin Alemüddin oğlu Hacı Feyyaz'ı veziri olarak getirir. Kâtip Ferdi, *Mardin Artuklu Melikleri* eserinde, bu vezir için; *bu öyle bir vezirdi ki; akıl ve ferâset (çabuk sezgi) te ilâhî bir feyiz gibi kendisinde bol bol bulunan, anlayış ve uyanıklılıkta özü-sözü doğru bir adamdı. Bildiklerini eksiksiz ve doğru aktarmada da öyleydi. Bu vezirin yönetimde bulunduğu günlerde, dünya düzeni yerli yerine oturmuş, her tarafta huzur ve güvenlik oluşmuştu,* diye bahseder.¹¹²

Sultan İsa, hükümdarlık döneminde, ilk siyasi faaliyet olarak Karakoyunlu Türkmenlerinden Kara Muhammed'in Mardin çevresine saldırmaya ve yerleşim yerlerini ele geçirmeye başlaması üzerine, Melik İsa, veziri Sincarlı Emir Feyyaz bin Emir Ali bin Alamüddin'i bir orduyla Kara Muhammed'in üzerine gönderir. H.793/M.1390'da çıkan savaşta Artuklu askerleri yenilerek geri çekilir. Bunun üzerine Kara Muhammed ilerleyerek iki dağ arasındaki Büveyre Köyü'nde askerleri sıkıştırarak Emir Feyyaz'ı esir alır. Askerlerin yenildiğini ve vezirinin esir alındığını duyan Melik İsa, çok üzülmüş ve intikam almak için bizzat kendisi, ordusunun başına geçerek Kara Muhammed'in üzerine gitmiştir. Dört bir taraftan saldırıya uğrayan Türkmen Kara Muhammed'in ordusu yenilerek dağılmaya başlamıştı. Mardin'in batısında bulunan “Türkmen Derbendi” olarak isimlendirilen yerde Türkmen Kara Muhammed'in

¹¹¹ Hanna Dolebeni; *A.g.e.*, s. 60.

¹¹² Kâtip Ferdi (2006); *A.g.e.*, s. 41.

ordusunu sıkıştırarak büyük bir savaşa giriştiler. 20.000'e yakın askerin öldüğü bu savaşta Kara Muhammed yenilerek kaçmış ve Melik Davud'un veziri Emir Feyyaz kurtarılmış, böylece savaş Artukluların zaferiyle sonuçlanmıştır.¹¹³

Kısa bir süre sonra da Sultan İsa'yı zor duruma koyan Timur ortaya çıkmıştır. Timur M.1393 sonu M.1394 başında Ortadoğu Anadolu seferine çıkmadan önce, Anadolu'da hâkim güç konumunda bulunan güçlerin beylerine kendisine tabi olmaları doğrultusunda istekte bulunur; Ancak daha karşı cevapların gelmesini beklemeden askeri harekâtı başlatmış, Musul üzerinden Mardin'e yönelmiştir.¹¹⁴ Sultan İsa, Timur'un, kendisine biat edenlere zarar ve ziyan etmeyeceği söylemesi üzerine ümerasıyla bir araya gelerek bazı kararlar alırlar. Görüşmeye gitmeden önce ümerasıyla birlikte ne yapacakları hakkında bir plan yaparlar.¹¹⁵ Sultan İsa, şehrin ileri gelenlerini toplayarak şu açıklamaları yapar: *Ben gidip Timurhan'a bağlılığımı bildireceğim, şayet beni kabul edip sizlere geri yollarsa ne ala. Yok, beni tutuklayıp sizlerden kaleyi isterse karşı koyunuz. Yoksa hepinizi kılıçtan geçirir.*¹¹⁶ Ardından zorunlu tedbir üzerine Sultan İsa, kardeşi Şehabeddin Ahmed b. İskender b. Melik Salih'i¹¹⁷ yerine hükümdar ilan ederek 796/1394 Rebiü'l-evvelinin on beşinci çarşamba günü emir ve vezirlerden Rükneddin, İzzeddin ve Ziyaeddin ile beraber kaleden inerek Hilaliye'deki karargâhında Timur'la görüşmüştür.¹¹⁸

Görüşmede Timur, kaleyi kendisine teslim etmesini isteyince Melik İsa; *"Kale sahiplerinin elindedir. Benim elimde değil. Ben ancak kendimi senin eline verebilirim. Kaleyi sana teslim etmeye gücüm yetmez. Gücümün üstündeki bir şeyi benden istememelisin"* demesiyle, Timur, onu tutuklar. Timur, tutukladığı ve rehin olarak kullandığı Melik İsa'yı kaleye doğru götürür. Kaleyi kendisine teslim etmedikleri takdirde Melik İsa'nın boynunu vurdurmakla tehdit etse de kale halkı bunu kabul etmez.

¹¹³ Abdüsselam Efendi; *A.g.e.*, s. 55.

¹¹⁴ Sadettin Baştürk; "Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Döneminde Mardin ve Mardin'deki Faaliyetleri" *1.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:6, İstanbul, 2006, s. 381.

¹¹⁵ Nejat Göyünç; *A.g.e.*, s. 10.

¹¹⁶ Hanna Dolebeni; *A.g.e.* s. 60.

¹¹⁷ Bu zatın Sultan İsa ile akrabalık derecesi değişik kaynaklarda sultan İsa'nın yeğeni bazı kaynaklarda da kardeşi, bazılarında damadı olduğu hatta bazı kaynaklarda öz oğlu olduğu söylenilmektedir. Bkz. Nejat Göyünç; *A.g.e.* s.10, İbrahim Artuk (1944); *A.g.e.*, s.17, Kazım Paydaş; "Ak-Koyunlular Döneminde Mardin" *Makalelerle Mardin C.1 Tarih-Coğrafya*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:7, İstanbul, 2007, s.310, Kâtip Ferdi (2006); *A.g.e.*, s. 43.

¹¹⁸ Sadettin Baştürk; *A.g.m.*, s. 381-382.

Bunun üzerine kaleye saldırmaması karşılığında yüz tümen gümüş dirhem vermelerini ister. Bu teklif de kabul edilmeyince Timur saldırıya geçer. Önce Rişmil, Nusaybin ve Musul'a saldırır. Daha sonra Mardin Kalesi'ni kuşatır. 22 Rebiulevvel 796/25 Ocak 1394, Sabaha doğru başlattığı saldırıyla kale duvarlarına doğru ordusunu harekete geçirir. Timur'un askerleri kale duvarlarına dayadıkları merdivenlerle çıkmaya çalışırken Artuklu askerleri ok ve mızraklarla savunmalarını yapıyorlardı. Güney tarafındaki Yahudi mahallesinden, Batı tarafındaki Teluli'den, Doğu tarafındaki Minsar'dan saldırıya geçen Timur'un askerleri, önlerine gelen erkek-kadın herkesi öldürüp binaları yakıp yıkmaya başlar; böylece Şehir ölü ve yaralılarla dolar. Artık her taraf harabeye dönmüş, Öğleden ikindiye kadar şehrin surlarını ve her tarafı yıkmaya başlayan Timur, bu şekilde kaleyi ele geçiremeyeceğini anlayınca belli bir süre bu kötü niyetinden ve saldırganlıktan vazgeçer.¹¹⁹

Sultan İsa ve adamlarını İran'daki Sultaniye şehrinde hapseden Timur, kısa bir süre sonra torunu olan Uluğ Bey'in dünyaya gelmesiyle Mardin halkını affettiğini bildirir. Üç yıl aradan sonra Timur'un emriyle serbest bırakılan Sultan İsa, Mardin'e gelerek tekrar Mardin Artukluların başına geçer. Timur'un Sultan İsa'dan kendisiyle beraber seferlere katılmasını istemesi gibi isteklerine karşı çıkan Sultan İsa, Timur'un tekrar Mardin'e saldırmasına neden olur. M.1402'de Nisan ayında Mardin'i ikinci kez kuşatan Timur ordusu, Sultan İsa'nın Timur'un niyetini anlaması üzerine kaleye kapanarak savunmaya geçer. Uzun süre şehri kuşatma altında tutan Timur ordusunun yiyecek sıkıntısı çekmesi ve kaleyi ele geçiremeyeceklerini anlaması üzerine, şehri tahrip ettikten sonra Bağdad'a doğru çekilirler.¹²⁰

Timur Mardin'den ayrılırken Mardin Kalesi'ni kuşatması için, Akkoyunlu Kara Osman'ı görevlendirir. Timur'un Sultan İsa'yı affetmesine rağmen Akkoyunlu Kara Osman (Karayülük) Mardin'i ele geçirme arzusundan vazgeçmeyerek saldırılarda bulunması üzerine, Ak-Koyunların Mardin'e hakim olmasını istemeyen Karakoyunlu Kara Yusuf, Sultan İsa'nın yardımına gelerek birlikte savaşır. 20 gün süren savaşın sonunda iki tarafın anlaşmasıyla savaş son bulur.¹²¹ Karakoyunlu Kara Yusuf'un

¹¹⁹ Abdüsselam Efendi; *A.g.e.*, s. 56–57.

¹²⁰ Işın Demirkent; "Ortaçağ'da Mardin, (3. Yüzyıldan 16. Yüzyıla Kadar)" *Taşın Belleği Mardin*, 1. Baskı, YKY. İstanbul, 2005, s. 90.

¹²¹ Abdüsselam Uluçam (2005); *A.g.m.*, s. 106.

Azerbaycan'a gitmesiyle tekrar saldırıya geçen Kara Osman, Sultan İsa'yı Cevsak civarında mağlup ederek Mardin'i kuşatsa da kaleyi ele geçiremez.¹²² Saldırıların devam etmesi üzerine Türkmen beylerinden Çeküm'den yardım isteyen Sultan İsa, Akkoyunlu Kara Osman ile Amid (Diyarbakır) yakınlarında savaşmışlardır. İlk savaşı kazanan Artuklular, daha sonra Artuklu ordusuna kurulan tuzaktan dolayı savaşın kaybedilmesine neden olmuştur. Sultan İsa ve Çeküm, savaşta tuzağa düşürülerek öldürülürler.¹²³ 31 yıl hükümdarlık yapan Sultan İsa, H.809 (M.1406)'da vefat edince kendi yaptırdığı Zinciriye Medresesi'nde defnedilir.¹²⁴

¹²² V. Minorsky; *A.g.m.*, s. 318–319.

¹²³ Aydın Usta; *A.g.m.*, s. 481.

¹²⁴ Abdüsselam Efendi; *A.g.e.*, s. 59.

BÖLÜM 3: MARDİN ZİNCİRİYE MEDRESESİNİN KURULUŞU, GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR VE VAKFI

3.1. Medresesinin Kuruluşu ve Geçirdiği Onarımlar

Mardin il merkezinin, Medrese Mahallesiinde, Mardin Ovasına hâkim, oldukça eğimli bir arazi üzerine inşa edilen medrese, Mardin Artukluların son hükümdarlarından olan Melik Necmeddin İsa Bin Muzaffer Davut Bin El-Melik Salih tarafından H.787 (M.1385) yılında yaptırılmıştır.¹²⁵ Sultan İsa veya Zinciriye Medresesi olarak bilinen tarihi yapının, Zinciriye adını almasına ilişkin olarak Kâtip Ferdi'nin Artuklu Melikleri adlı eserindeki bir rivayete göre, Mardin Ulu Caminin iki minaresi arasına çelikten bir zincirin asıldığı, daha sonra Timur tarafından şehrin tahrip edilmesi sonucunda iki minareden birinin yıkılmasıyla bu zincir, Mardin Ulu Camisinden alınarak Sultan İsa Medresesinin iki kubbesi arasına asılmıştır. Bundan dolayı Medreseye, Zinciriye adı verilmiştir.¹²⁶

Medresenin ne tür eğitim verdiği konusunda kesin olmamakla beraber yapıyı araştıran araştırmacıların medresenin bulunduğu konum ve mimari yapısından yola çıkarak iki farklı görüş belirtmişlerdir. İlk görüş, medresenin yüksek bir alanda kurulması ve mimari yapısından yola çıkılarak rasathane olarak yapılmış olduğudur.¹²⁷ Diğer bir görüş ise, medresede dini ve genel kültür alanlarında eğitim verildiğidir.¹²⁸ Hasan Kâmil Şümeysani Mardin Tarihi adlı eserinde, Sultan İsa'nın Hanefi ve Şafii mezheplerine ders vermek için, yurdun dört bir tarafından, alanında uzman hocaları getirterek hadis, fıkıh ve kadılık konularında dersler verildiğini, belli periyotlarla dini konuların yanı sıra, çeşitli alanlarda olmak üzere konferanslar verilerek tartışmaların yapıldığını yazmıştır.¹²⁹

¹²⁵ Kâtip Ferdi (1939); *A.g.e.*, s. 25; Mustafa Diğler ve Seçkin Aydın; "Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Taş İşçiliğinde Kullanılan Motiflerin Plastik Öğeleri" 1. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri, Mardin Valiliği Yayınları, C.2, Mardin, 2007 s.369; Siret Bayar; *Mardin Halkevi Broşürü*, Ulus Sesi Basımevi, Mardin, 1935, s. 34.

¹²⁶ Kâtip Ferdi (2006); *A.g.e.*, s.15; Efsaneye göre bu zincirin amacı; Mardin Ulu Cami veya Sultan İsa Medresesine asılı durduğu sürece ilin sınırları içinde hiç kimseyi akrep ve yılan sokmazmış. Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. Siret Bayar (1949); *A.g.e.*, s. 6,7; Nuriye Sancak; *A.g.t.*, s. 92,93.

¹²⁷ Komisyon (1999); *A.g.e.*, s.77; Nesrin Taşer; *Mardin*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü, Gökçe Ofset Matbaacılık Ltd. Şti. Ankara, 2009, s.36; Yusuf Dağ; *A.g.e.*, s. 70.

¹²⁸ Orhan Cezmi Tuncer; *A.g.e.*, s. 57.

¹²⁹ Bkz. Hasan Kamil Şümeysani; *A.g.e.*, s. 315.

Medresenin cami ve türbe mescidi hakkında, Abdulgani Efendi, Mardin Tarihi adlı eserinde, “ Zinciriye Medresenin içindeki Hanefî, Şafîi Camileri Mescitleri” şeklinde bir ifade kullanıldığı görülür.¹³⁰ Bu konuyla ilgili olarak Nejat Göyünç’te Mardin’deki yaşayan Müslümanların Hanefî ve Şafî mezheplerine mensup olduklarını ve Zinciriye Medresesinde Şafîi ve Hanefî mescitlerinin olduğunu vurgulamıştır.¹³¹ Bu iki mekânla ilgili olarak anlaşıldığı kadarıyla Cami (Şafîi Mescidi), Türbe Mescidi (Hanefî Mescidi), şeklinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹³²

Geniş bir alanı kapladığından dolayı bulunduğu konum ve mimari yapısı bakımından medresenin dini eğitimin yanı sıra rasathane olarak kullanılmış olabileceği de düşünülebilir.

20. yüzyıl başlarına kadar faaliyetlerini sürdüren medrese, Cumhuriyet dönemindeki 1925’te yapılan reformla, Tekke-zeviye ve medreselerin kapatılması sonucu, Zinciriye Medresesinin de bu tarihten itibaren medrese işlevine son verilmiştir.¹³³ Bu tarihten sonra bina, belli bir süre askerlik şubesi olarak kullanılmış,¹³⁴ daha sonra Vakıflar Öğrenci Yurdu, Kuran Kursu ve Mardin Müzesi olarak da kullanılmıştır.¹³⁵ 1994 yılına kadar medresede faaliyetlerini sürdüren Mardin Müzesi yeni binasına taşındıktan sonra medrese, 2005 yılında başlatılan restorasyon çalışmalarından sonra turizme açılmıştır.¹³⁶ 2010 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi’ne tahsis edilen tarihi yapı, halen ibadete açık olan cami dışında diğer mekânları üniversite birimlerince kullanılmaktadır.

Diyarbakır Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 21.09.1979 gün ve A-1933 sayılı kararı ile tescillenen tarihi medrese, Mardin’deki Artuklu dönemine ait tarihi yapıların içinde, mimari yapısını büyük ölçüde koruyabilmesini farklı dönemlerde geçirdiği onarımlar sayesinde sağlayabilmiştir. Medresenin geçirdiği ilk onarım, medresenin zemin kat avlusunun güney kanadını oluşturan revakların içinde yer alan

¹³⁰ Abdulgani Efendi; *A.g.e.*, s. 233.

¹³¹ Nejat Göyünç; *A.g.e.*, s. 75.

¹³² Yusuf Dağ; *A.g.e.*, s. 69.

¹³³ Fatma Olgaç; *Mardin Şehir Rehberi*, Mardin Kültür, Turizm Tanıtım Derneği, Mardin, (Ty.) s. 27.

¹³⁴ A. Gabriel; “Mardin ve Diyarbakır Vilayetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeolojya Seyahati Hakkında Rapor”, *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, S. I, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s. 134.

¹³⁵ Ara Altun (2011); *A.g.e.*, s.94; M. Orhan Bayrak; *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, 3. Basım, inkılâp kitapevi, İstanbul, 1994, s.483; Fatma Olgaç; *A.g.e.*, s. 27.

¹³⁶ Anonim (Ty.); *A.g.e.*, s.31; Komisyon; *Mardin İl Yıllığı*, Mardin İl Valiliği Yayını, 1987, s. 22.

Osmanlıca tamir kitabesinden anlaşılmaktadır. H. 1212, M.1797 tarihli kitabede tamirle ilgili bazı bilgiler yer alır.

Medresenin özellikle Cumhuriyet döneminde, birden fazla onarım gördüğü bilinir. Yapılan onarımların çoğu küçük çaptaki onarımlar olup orijinal plan büyük ölçüde korunmuştur. Örneğin; dağa dayalı bazı duvarlar basınç nedeniyle yıkılmış ve kısa bir süre zarfında aslına uygun olarak tekrar onarılmıştır.

Medrese üst kat damında, caminin dilimli kubbesinin tam karşısında, duvar içinde yer alan başka bir kitabede “Osilek 1949” şeklinde bir yazının yer alması, medresenin 1949’da geçirdiği bir onarımdan sonra bu tarihin yazıldığını düşündürür.

Medrese daha sonra, 1963–1966, 1973, 1974, 1975, 1976, 1978, 1987, 2005, 2007 yıllarında da onarımlar görmüştür.¹³⁷

Ayrıca Medresenin planını tanıtırken onarım gören mekânlar tek tek ele alınarak onarımlar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

¹³⁷ Ali Kılıcı; “Hacı Bayram-ı Veli Döneminden (1300-1453) Günümüze Kalan Vakıf Eserleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Bunlar Üzerine Yaptığı Çalışmalar” *IV. Vakıflar Haftası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1986, s.134; Mardin Zinciriye medresesi Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Raporu Diyarbakır Kültür ve Turizm Bölge Müdürlüğü Arşivinden; Alpay Bizbirlik; *A.g.e.*, s. 315,316.

3.2. Medresenin Vakfı

Zinciriye Medresesinin anıtsal giriş kapısındaki kitabede. H.787 (M.1385) yılının, Muharrem ayında, medresenin Sultan İsa tarafından ebediyen vakfı haline getirildiği kayıtlıdır.¹³⁸ Kitabelerde medresenin evkaf gelirleri hakkında bilgiye yer verilmemiştir. Medrese vakfı hakkındaki bilgilere, Osmanlı dönemine ait arşiv belgelerinden ulaşılmaktadır.

16. yüzyıl'a ait Başbakanlık Arşivindeki Tapu Tahrir Defterlerinde medresenin evkaf gelirleri; şehirde 19 dükkân, Diyarbakır'daki 2 değirmen, Mardin'de bir bağ ve Tuffahiye köyü'nün rub'u hububat hissesi olarak kayıtlıdır.¹³⁹

16. yüzyıl başında gelirleri arasında iki köyün hisseleri olduğu, sonraki dönemlerde bunlardan sadece Tuffahiye köyü kayıtlarda geçtiği görülür. BOA. TD 998, s.32 de 1518 yılında vakfın gelirleri; iki köyün malikâne hisseleri ve diğer gayrimenkul kiralardan oluştuğu kaydedilmiştir. Bu gelirden, 9 kişiden oluşan personel maaşlarının yanı sıra talebe harçlığı ve medresede pişen çorbanın masraflarının karşılandığı ve gelirin az bir miktarının da arttığı görülür.¹⁴⁰

1523'te toplam gelirleri 14.150 akçe olan medrese vakfının; şehirde bulunan 19 dükkânın kirasından 1764 akçe, Diyarbakır'da bulunan iki değirmenin kirasından 10080 akçe, yine Mardin'de bulunan bir bağın kirasından 350 akçe ve Tuffahiye köyü'nün rub'u hububat hissesinden 1956 akçe şeklindedir. Bu hâsıldan günde 35.5 akçe ile vakfın personel ve diğer ihtiyaçları için harcanmıştır,¹⁴¹

Nejat Göyünç; *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, adlı eserinde vakfın toplam geliri 1526'da 14.150, ve 1540'da 12.780 akçe olduğunu yazmıştır.¹⁴²

1564 yılında vâkıfın gelir kaynaklarında farklı bir değişiklik görülmemekle beraber gelir miktarında 1523, 1526 ve 1540 dönemlerine göre düşme olmuştur. Bunun ana nedeni personel sayısının 12'ye yükselmesi ve buna paralel olarak harcama giderlerindeki artış

¹³⁸ Albert Gabriel; *A.g.e.*, s. 300.

¹³⁹ Nejat Göyünç; *A.g.e.*, s. 116.

¹⁴⁰ Alpay Bizirlik; *A.g.e.*, s. 316.

¹⁴¹ Ahmet Gündüz; *1523 M. (H. 925) Tarih ve 998 No'lu Tapu-Tahrir Defterine Göre Musul, Mardin, Çermik, Harput ve Çemişgezek Sancaklarının Mukayeseli Tahlili*, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1993, s. 78.

¹⁴² Nejat Göyünç; *A.g.e.*, s.116 Ayrıca bkz. Alpay Bizirlik; *A.g.e.*, s. 316.

medrese vakfının hesaplarında açık vermesine neden olmuştur. 16. yüzyıl'ın son çeyreğinde ise ilk kaynağa göre personel sayısı 14'e çıkmış, giderler 1564'e göre az bir farkla yükselmiş. Bir sonraki dönemde de giderlerdeki yükselmenin devam ettiği görülür¹⁴³ (Tablo 3,4).

Tablo 3: 16 yy. da Zinciriye Medresesi Vakfı'nın Dönemlere Göre Gelir Durumu

Gelir Türleri	Yıl 1518	Tüm Gelir'e % 'si	Yıl 1523	Tüm Gelir'e % 'si	Yıl 1540	Yıl 1564	Tüm Gelir'e % 'si
İcere-i dekakin	17/1639	16,5	19/1762	12,4		16	20,09
İcere-i tahun-ı Emir							
Bahadır	3.600	36,2	5.760	40,7		7.200	56,09
İcere-i tahun-ı Ayn	2.880	29	4.320	30,05		1.080	8,05
İcere-i bağçe-i Bab-ı							
Şeyh	300	3	350	2,4		720	5,6
Hisse-i malikane							
an karye-i Tuffahiye	1.050	10,5	1.956	13,8		1.822	14,4
Hise-i nısf							
Malikane an Karye-i							
Oğa (?)							
der Amid	450	4,5					
TOPLAM	9.919		14.150		12.780	12.641	
EL BAKİ	19		110				

(Alpay Bizbirlik'den)

¹⁴³ Alpay Bizbirlik; A.g.e., s. 316.

Tablo 4: 16 yy. da Zinciriye Medresesi Vakfı'nın Dönemlere Göre Gider Durumu

Gider Türleri	Yıl 1518	Tüm Gider'e % 'si	Yıl 1523	Tüm Gider'e % 'si	Yıl 1564	Tüm Gider'e % 'si	MM 4540	MM 7457
Cihet-i müderris	10	36,3	15	42,2	15	41		
Cihet-i talabe	2	7,2	3	8,4	3	8,2		
Cihet-i hitabet	2	7,2	2	5,6	2	5,4		
Cihet-i imamet	2	7,2	2	5,6	2	5,4		
Cihet-i te'zin	1,5	5,4	1,5	4,2	1,5	4,1		
Cihet-i ferraş	2	7,2	2	5,6	1	2,7		
Cihet-i muarrif	1	3,6	1	2,8	1	2,7		
Cihet-i tevliyet	3	10,9	3	8,4	3	8,2		
Cihet-i kitabet	1	3,6	1	2,8	1	2,7		
Cihet-i rakabe	2	7,2	2	5,6	2	5,4		
Cihet-i revgan ve şurba	1	3,6	1	2,8				
Cihet-i cibayet			2	5,6	2	5,4		
Cihet-i eczahan 2 kişi					2	5,4		
Cihet-i revgan ve hasır					1	2,7		
TOPLAM	9.900		10.040*		13.140		13.680	15.840

(Alpay Bizbirlik'den)

* Alpay Bizbirlik A.g.e., de vakfın kaydıyla ilgili olarak şu düzeltmeyi yapmıştır: fazla kaydedilmiş doğrusu 12.780 olmalıdır. Çünkü günlük masraf 35,5 akçedir. Defterde bu rakam 39 hesaplanmıştır. Ziyade miktarı da 1.370 olmalıdır.

18. yüzyılda vakıfla ilgili olarak, 195 No'lu Mardin Şer'iyeye Sicili Belgelerinde medrese vakfının şeyh atamaları ve vakfın gelirlerinin paylaşımı ile ilgili bazı bilgiler yer alır. Bilgilerin özeti şu şekildedir.

Sayfa No/Belge No : 73/139

Belgenin Dili : Türkçe

Belgenin Konusu : Şeyh Tayini

Belgenin Tarihi : Evail-i B 1173/18 Şubat-27 Şubat 1760

Özet:

Mardin'de bulunan Zinciriye, diğer adıyla Sultan İsa Camii ve Medresesi'nde günlüğü altı akçe vazife ile Şeyh olan Ömer vefat ettiğinden Şeyhülislam İsmail Asım'ın işaretiyle yerine ulemadan Mevlana Seyyid Abdullah ve Ali'nin ortaklaşa olarak bu göreve günlüğü altı akçe ile şeyh tayin olunduklarına dair berat.

Sayfa No/Belge No : 77/148

Belgenin Dili : Türkçe

Belgenin Konusu : Vakfın Gelirlerinin Paylaşımı

Belgenin Tarihi : Tarih Bulunmamaktadır

Özet:

Mardin'de bulunan Zinciriye Medresesi'nin Mardin ve Diyarbakır'daki evkaf gelirleri vakıftan istifade edenlere yetmediğinden, vakfın görevlilerinin giderleri karşılandıktan sonra arta kalan vakıf gelirini Mardin naibi İbrahim Efendinin elinde bulunan muhasebe defterine göre, vakıftan istifade edenler (mürtezikaları) arasında paylaşılması hususunda vakfın mütevellisine gönderilen mektup.

Sayfa No/Belge No : 97/195

Belgenin Dili : Türkçe

Belgenin Konusu : Şeyh Tayini

Belgenin Tarihi : Evail-i ZA 1175/24 Mayıs-2 Haziran 1762

Özet:

*Mardin’de bulunan Zinciriye, diğ er ismiyle Sultan İsa Camii ve Medresesi vakfından almak üzere günlüğü 6 akçe vazife ile Şeyh olan Abdullah vefat ettiğinden, yerine Seyyid Murad Halifenin Şeyh tayin olunduğ  ile ilgili berat.*¹⁴⁴

19. yüzyıl başında medresenin vakfıyla ilgili olarak 5 Aralık 1808 (16 Őevval 1223) tarihli bir belgede “Mardin’de Sultan İsa binası Zinciriyye cami-i Őerifi ve medrese-i cemile evkafından...” alınarak 5 akçe ile muid ve 3 akçe ile nazırlık vazifesi Seyid Ahmed Hak ’nin oğulları Seyid Abdullah ve Seyid Abdulgani tarafından müŐtereken yürütülürken Seyid Abdullah ölünce bu kez onun hissesi oğulları Seyid Mesud ve Seyid Yusuf’a vakfın mütevellisi Seyid Mehmed’in arzıyla verilmiştir, diye bir bilgi yer alır.¹⁴⁵

19. yüzyıl ortalarında ise, Osmanlı ArŐivi’ndeki 13011 numarayla kayıtlı Evkaf Defterinde Zinciriye Medresesi Vakfıyla ilgili olarak medrese isminin ge emesine karşın ‘Sultan İsa Camii Vakfi’ Şeklinde kayıtlı olması dikkat çeker. Ancak defterde böyle bir kayda rastlanması cami ile medresenin ayrı vakıflara sahip olduğ  anlamı taŐımadıėı düşünülür. Medrese vakfının, 16. yüzyıldaki kayıtlı gelir kaynaklarının 19. yüzyıl ortalarında bazı gelir kaynaklarının sayısında azalma görülür. Sayılarında azalma görülen değirmen ve d kk nlar, alttaki tabloda verilmiştir. Bazı gelir kaynaklarında azalmanın olmasına karşın, vakfın gelirlerinde sürekli bir yükselme olduğ  g r l r¹⁴⁶ (Tablo 5).

¹⁴⁴ Kenan Z. Taş ve İbrahim Özcoşar vd.; *195 No’lu Mardin Şer’iye Sicili Belge  zetleri ve Mardin*, Mardin, Şer’iye Sicilleri Serisi: 2, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 4, İstanbul, 2006, s. 59,61,74.

¹⁴⁵ Galip Eken; “19. Yüzyıl Mardin Vakıfları  zerine”, *Selçuk  ni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20, Konya, 2006, s. 248.

¹⁴⁶ Ayşegül H seyiniklioğlu ve Rahmi Doğanay; “19. Yüzyıl Mardin Vakıfları (1853-1859)” *Makalelerle Mardin* C. 1, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 7, İstanbul, 2006, s. 531,533,552,555.

Tablo 5: 19 yy. da Zinciriye Medresesi Vakfı'nın Dönemlere Göre Gelir ve Gider Durumu

Sultan İsa Camii	1853/ 1854	1854/ 1855	1855/ 1856	1856/ 1857	1857/ 1858	1858/ 1859
Değirmen	-	-	2	1	2	1
<i>Dükkân</i>	13	14	12	12	12	12
Gelir	2457,5	2487,5	2507	2594	3138	4121,5
Gider	1475,5	1667	1670	1664	1799,5	2755

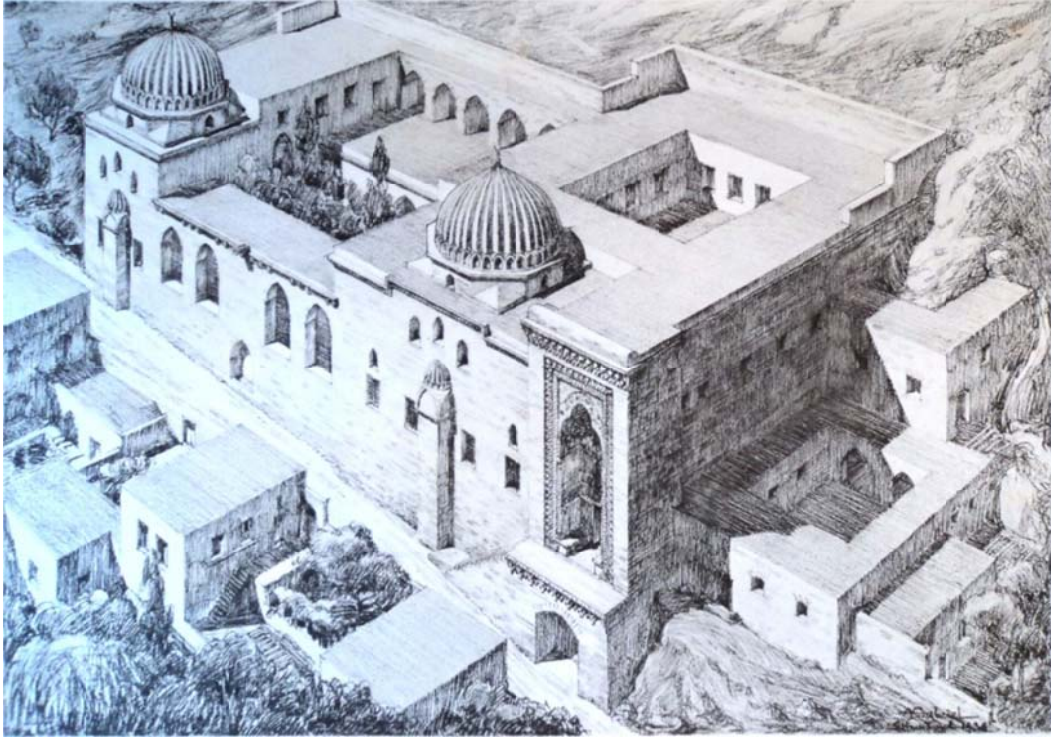
(Ayşegül Hüseyiniklioğlu ve Rahmi Doğanay'dan)

Zinciriye Medresesi Vakfı, kuruluşundan Cumhuriyet dönemine kadar kesintisiz bir şekilde vakıf hizmetini sürdürdüğü arşiv belgelerindeki vakıfla ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Alpay Bizirlik; *A.g.e.*, s. 316 ve aynı sayfa dipnot 1082.

BÖLÜM 4: MARDİN ZİNCİRİYE MEDRESESİ'NİN PLANI VE YAPININ BÖLÜMLERİ

Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi, Medrese Mahallesinde, Mardin Kalesi'nin hemen altında, tapununun 31–32 pafta, 28 ada 1 parselinde Sultan İsa Vakfı adına kayıtlı bir yapıdır.¹⁴⁸ Oldukça eğimli bir arazi üzerine inşa edilen medresenin üzerindeki kitabeğe göre H.787 (M.1385) yılında, Melik Necmeddin İsa Bin Muzaffer Davut Bin El-Melik Salih tarafından yaptırılmıştır.¹⁴⁹ Artuklu medreselerinin tüm özelliklerini barındırması açısından özel bir konum teşkil eder, dikdörtgen planlı ve geniş bir alanı kaplamakta olan medrese, tek avlu çevresinde toplanan mekân dizisinden uzaklaşarak farklı bir üslup ortaya koyar. Medrese, iki kat üzerinde avlu, cami, türbe ve çeşitli ek mekânlardan meydana gelmiştir¹⁵⁰ (Çizim 20-24).

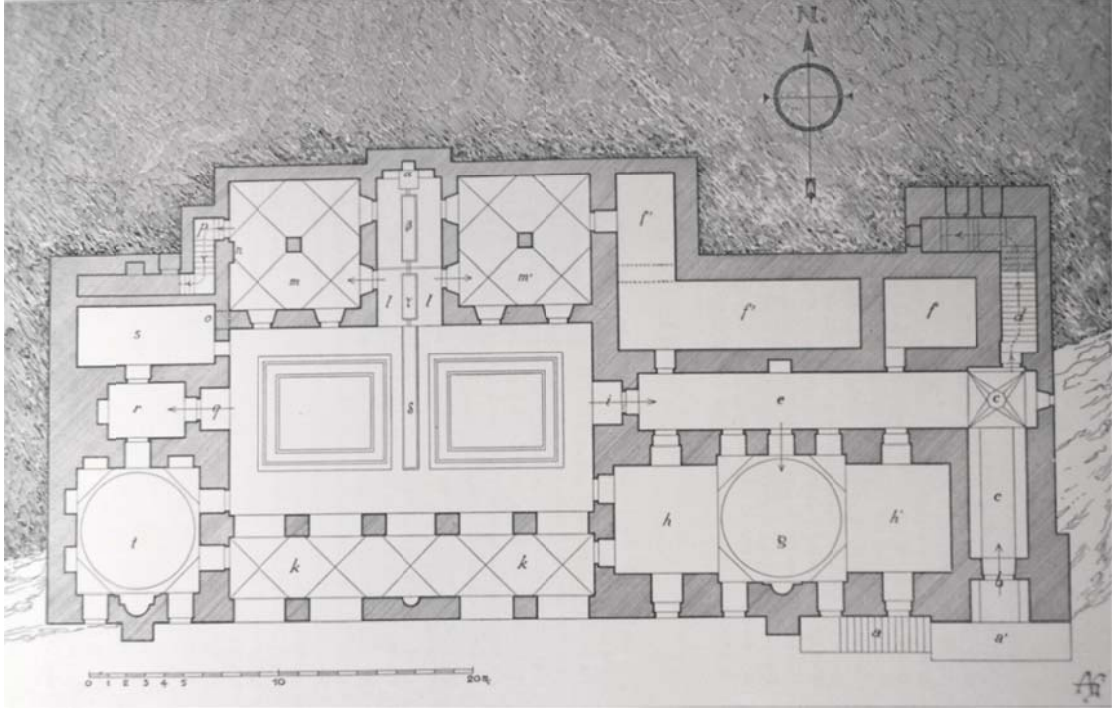

Çizim 20: 1932 Yılında Çizilmiş Zinciriye Medresesinin Genel Görüntüsü (Albert Gabriel'den)

¹⁴⁸ Diyarbakır Kültür ve Turizm Bölge Müdürlüğü Arşivinden.

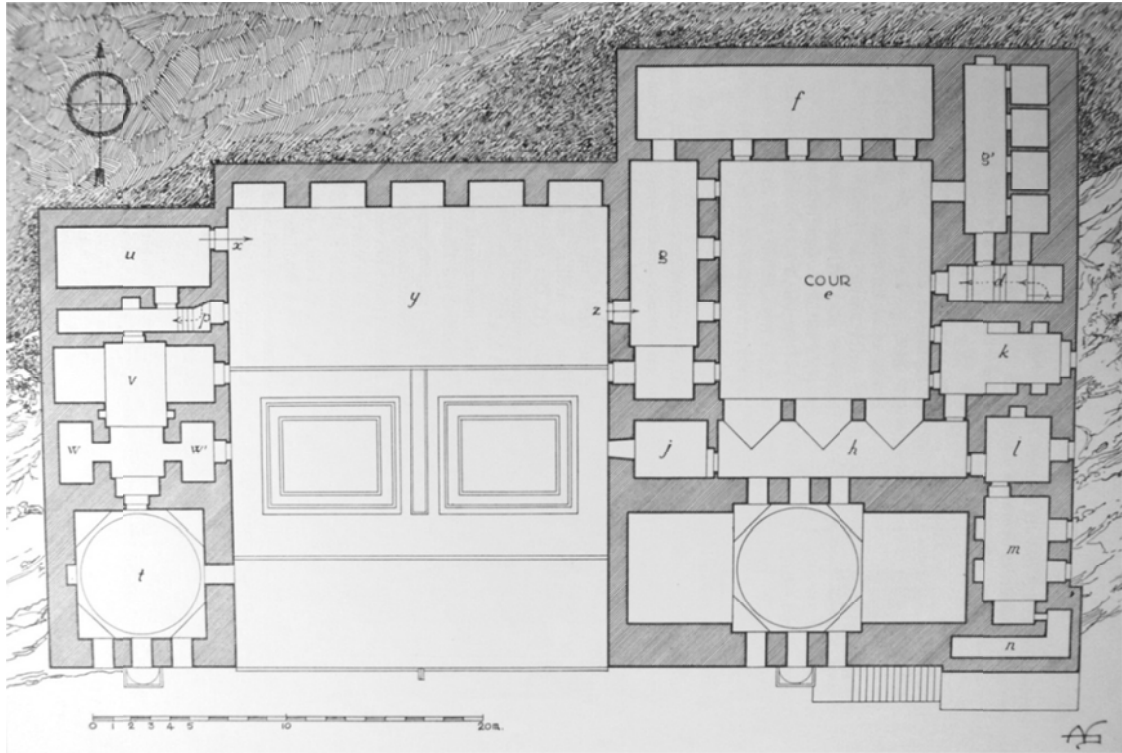
¹⁴⁹ Ernst Diez, Oktay Aslanapa; *Türk Sanatı*, İstanbul, 1955, s.63; Komutay Türkoğlu; *Mardin Kenti İmar Planı Analitik Etütleri*, A. Mimarlık ve Şehircilik Bürosu, Ankara, 1973, s.30; Ara Altun (1988); *A.g.e.*, s.40; Suavi Aydın, ve Kudret Emiroğlu, vd.; *A.g.e.*, s.440; Komisyon (1987); *A.g.e.*, s. 43.

¹⁵⁰ Metin Sözen (1970); *A.g.e.*, s. 188,189; V. Minorsky; "Mardin" *İA*, C.7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 321.

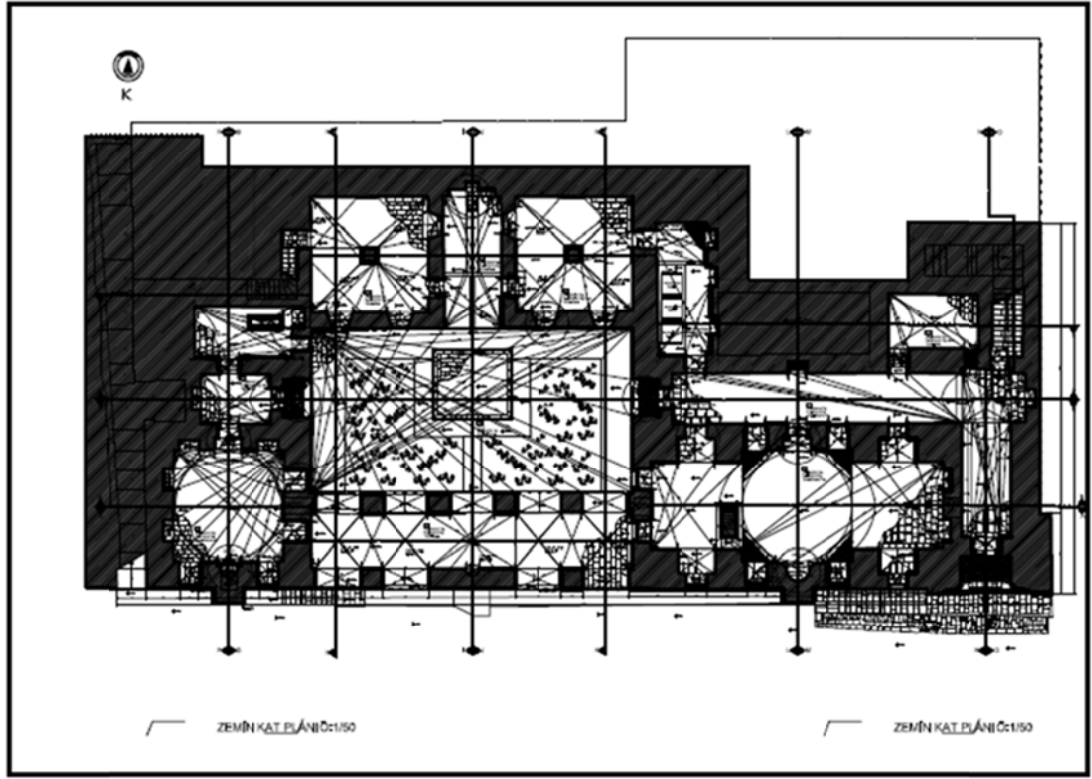

Çizim 21: 1932 Yılında Hazırlanılmış Zincirliye Medresesinin Zemin Kat Planı

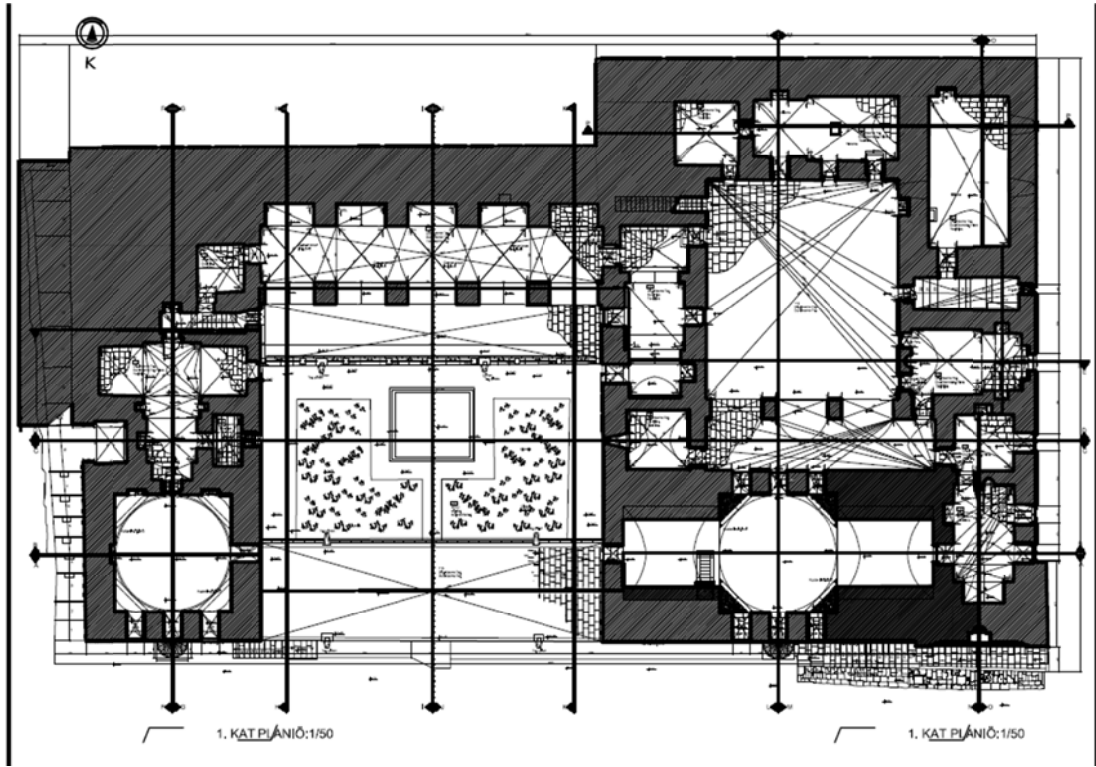
(Albert Gabriel'den)

Çizim 22: 1932 Yılında Hazırlanılmış Zincirliye Medresesinin Üst Kat Planı (Albert Gabriel'den)

Çizim 23: Zinciriye Medresesinin Zemin Kat Planı (DKTBM. Arşivinden)

Çizim 24: Zinciriye Medresesinin Üst Kat Planı (DKTBM. Arşivinden)

4.1. Medresenin Dış Cepheleri

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plan şemasına sahip medrese, oldukça eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Medresenin kuzey cephesi, iki kat boyunca toprak altında kalmıştır. Bu iki kat yüksekliğinin dışında medrese bu cepheden damın üzerine gelebilecek moloz veya toprak yığınlarını önlemek için 530 cm. yükseklikte, bir istinat duvarı ile korunmuştur (Fot. 23). İstinat duvarının zamanla bazı kısımlarının yıkıldığı ve tekrardan onarıldığı görülmektedir. Medresenin dikdörtgen plan şeklini biraz bozan kuzey cephesinin doğu kısmından üst katın bazı bölümlerinin yer aldığı 510 cm. genişliğinde toprak içine doğru bir çıkıntı yaparak simetriyi bozmuştur. Çıkıntı yapılan bölümün istinat duvarının alt köşesinde 75x80 cm. ölçülerinde, pencereye benzer bir giriş kapısı yer alır. Bu giriş kapısı, medresenin çeşmelerine giden su kanalına açılır. Medrese çalışanlarından edindiğimiz bilgiye göre eski bir medrese görevlisi tarafından yakın bir tarihte suyun geldiği yönün tespiti için bu dar kanallara girerek görüntülerin kamerayla kaydedildiğini öğrenmiş olduk. Görevlilerin verdiği bilgilerden ve mevcut su kanallarına baktığımızda, Albert Gabriel'in eserinde medresenin çeşmelerine gelen suyun, yakınlardaki bir halk hamamının deposundan geldiği fikrinin doğru olmadığını düşünmekteyiz. Mevcut su sisteminin kalenin eteklerinden geldiği anlaşılmaktadır. Medresenin yukarisından kalenin eteklerine kadar yapılan incelemelerde her hangi bir hamam kalıntısına da ulaşılammıştır.¹⁵¹

¹⁵¹ Çeşmelerin suyu ile ilgili olarak İbrahim Artuk da makalesinde Gabriel'den farklı düşündüğünü yazmıştır. Bkz. Albert Gabriel; *A.g.e.*, s.33; İbrahim Artuk; "Mardin Zinciriye Medresesi ve Banisi" ... s.193.

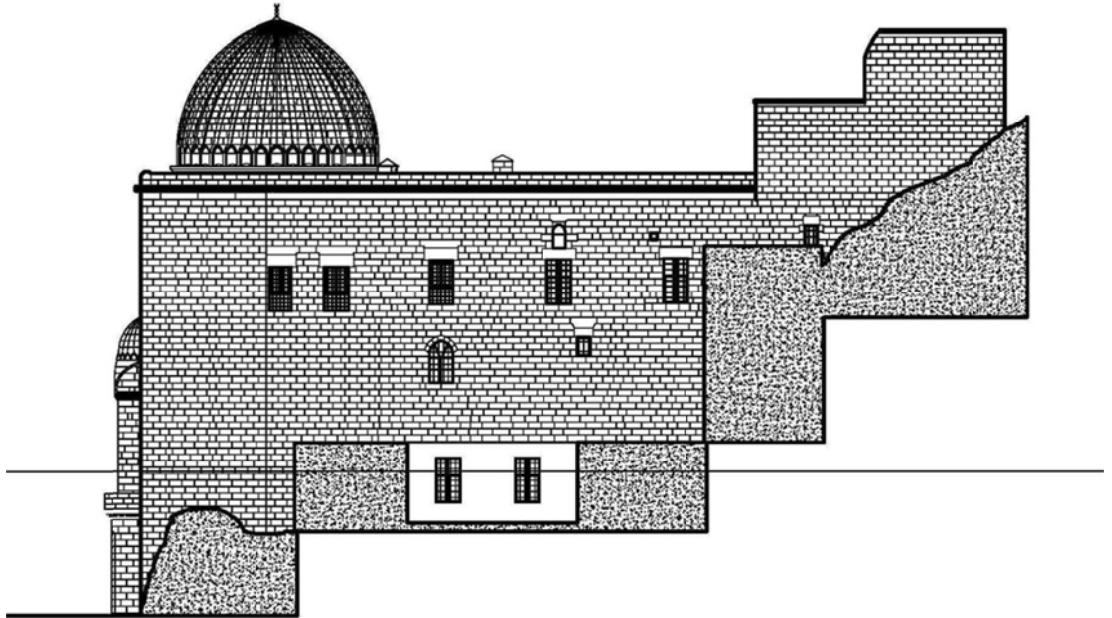
Fotoğraf 23: Zinciriye Medresesinin Kuzey Cephesindeki İstinat Duvarı

Medresenin doğu cephesi ise arazinin eğimine göre yarısına yakını, toprak altında ve buna ek olarak başka bir yapının medreseyle birleşik inşa edilmesinden dolayı cephenin ancak 1/2 oranı açıkta kalabilmiştir (Fot. 24, Çizim 25). Düzgün kesme taşla örülmüş cephe duvarı, oldukça sade bir görünüme sahiptir. Cephenin sol tarafından anıtsal portalin yer aldığı alan 400 cm. genişliğinde 50 cm. dışa taşkındır. Cephenin açıkta olan bu kısmın yerden yüksekliği yaklaşık olarak 17 m. dir. Bu taşın kısımla beraber doğu cephesi soldan sağa uzunluğu 3260 cm. dir. Çatı kornişleri dışında süslemelerin olmadığı sade görümlü bu cephede aydınlatmayı sağlamak için zemin kata ait cami girişinin olduğu koridoru aydınlatan 90x110 cm. ölçülerinde sivri kemerli bir pencere ve üst kata çıkan merdivenleri aydınlatan 50x70 cm. ölçülerinde mazgal tipi küçük bir pencere bırakılmıştır. Üst kata ait 90x170 cm. ölçülerinde dört büyük pencere ve bu pencerelerden en sağdakinin üzerinde yer alan 50x60 cm. ölçülerinde yuvarlak kemerli küçük bir pencereye yer verilmiştir. Bunların dışında cephenin sağında biri yarısı toprağa gömülü olmak üzere 50x75 cm. ölçülerinde 2 küçük pencere ile 20x25 cm ölçülerinde sonradan açıldığı düşünülen küçük bir pencere bulunmaktadır. Cephenin toprağa gömülü sağ bölümünde, medresenin üst örtüsünü korumak için kuzey cephesinin istinat duvarının devamı olan istinat duvarı doğu cephesinde de 960 cm.

uzunlukta iki basamak şeklinde tasarlanılmıştır. Bu istinat duvarının bittiği yerden başlamak üzere üstten portale kadar mukarnaslı çatı kornişleri cepheyi çevreler.

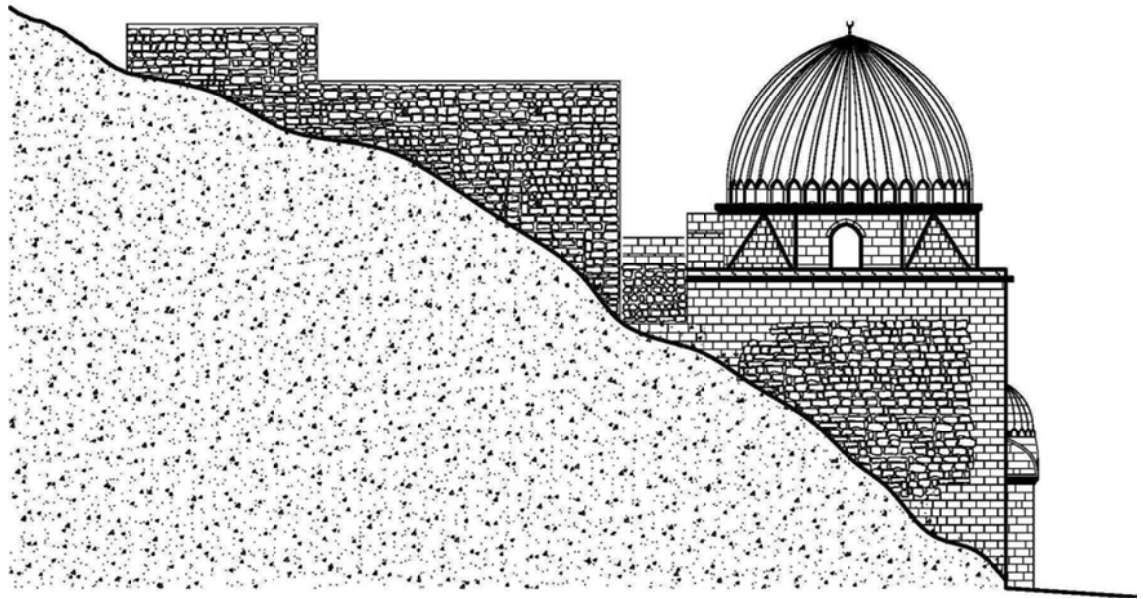

Fotoğraf 24: Zinciriye Medresesinin Doğu Cephesi

Çizim 25: Zinciriye Medresesinin Doğu Cephesi (DKTBM. Arşivinden)

Medresenin batı cephesi de sağır cephe niteliğindedir. Cephede aydınlatmayı sağlayacak herhangi bir pencereye yer verilmemiş olup arazinin eğiliminden dolayı yine cephenin 3/5 oranı toprağa gömülü vaziyettedir (Çizim 26,Fot. 25). Doğu cephesinde olduğu gibi cephenin toprağa gömülü sol tarafından iki basamak halinde 1500 cm. uzunluğunda bir istinat duvarı ile korunmuştur. İstinat duvarının son bulduğu yerden içe doğru 170 cm. uzunluğunda ve 215 cm. genişliğinde yerden 290 cm. yüksekliğinde bir boşluk yer almaktadır. Bu boşluktan aşağıya doğru inen bir merdiven yer alır. Günümüzde kullanılmayan merdiven, medresenin 1917 tarihli bir fotoğrafında, merdivenler istinat duvarına kadar devam ettiği ve bitiği yerde medresenin damına açılan sivri kemerli bir giriş kapısının olduğu açıkça görölmektedir¹⁵²(Fot. 26). Günümüzde bu sivri kemerli giriş kapısıyla ilgili herhangi bir ize rastlanamamıştır. Cephenin sağ tarafı içe doğru çıkıntılı boşluktan başlamak üzere türbe mescidinin batı kanadı yer alır. 10 m. uzunluğundaki bu duvar örgüsünün üst kısmında yine mukarnaslı çatı kornişlerine yer verilmiştir.

Çizim 26: Zinciriye Medresesinin Batı Cephesi (DKTBM. Arşivinden)

¹⁵² Medresenin batı cephesinde istinat duvarında açılan sivri kemerli giriş kapısı Doğan Bekin tarafından yayınlanan 1917 tarihli fotoğrafta açıkça görölmektedir. Albert Gabriel tarafından 1932 yılında çekilen medresenin fotoğrafında bu kapının yerinde olmadığı görölmektedir. Fotoğraflardan yola çıkılırsa 1917–1932 yılları arasında bu sivri kemerli kapının kaldırıldığı tahmin edilir. Bkz. Doğan Bekin; *A.g.e.*, s. 179; Albert Gabriel; *Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale*, II. Planches, Paris,1940, pl. xv.

Resim 25: Zinciriye Medresesinin Batı Cephesi

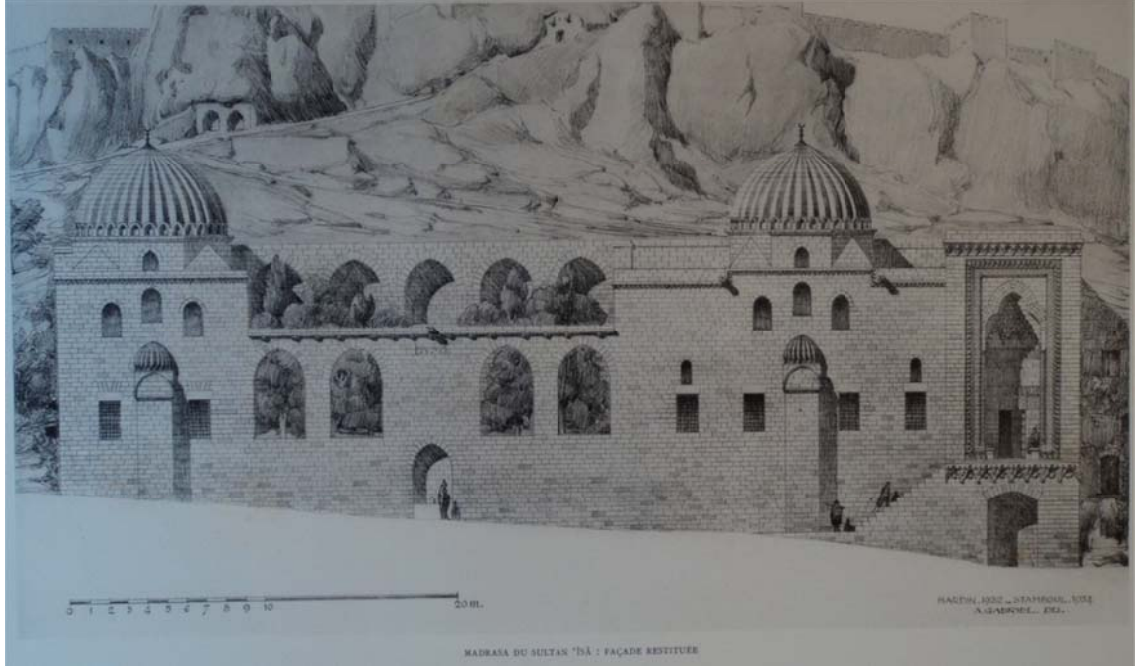

Fotoğraf 26: Zinciriye Medresesinin 1917 Tarihli Fotoğrafı (Doğan Bekin'den)

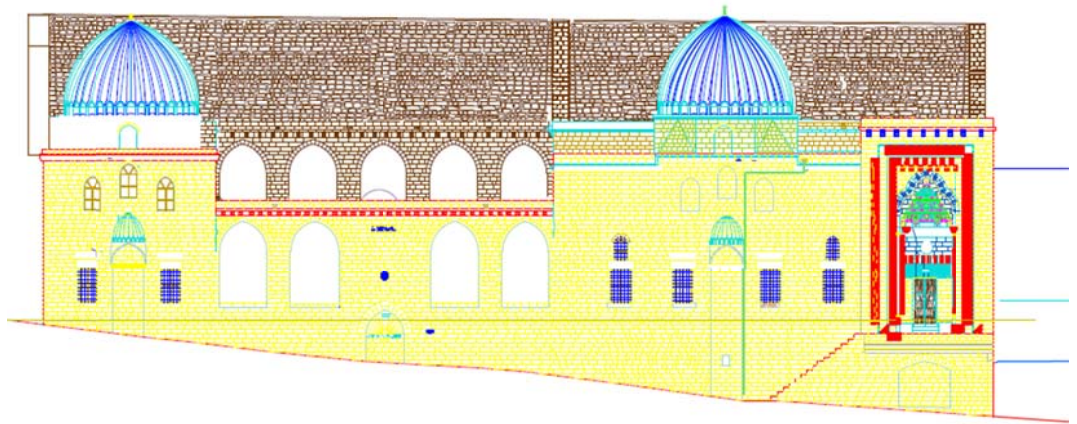
Medresenin ana cephesi olarak kabul edilen 5300 cm. uzunluğundaki güney cephesi oldukça hareketli bir özellik taşır. Medrese cephesine hareket kazandıran biri türbe mescidinin duvarında diğeri cami duvarında olmak üzere 172x86 cm. ölçülerinde iki payandayla desteklenmiştir (Çizim 27,28). Türbe mescidi ile caminin dilimli kubbelerinin altına rastlayan aynı tasarıma sahip payandaların başları dilimli, yarım kubbeli ve dilimli yerin hemen altında iki sıra mukarnaslı örgünün üstünde taş alınlıklıdır.¹⁵³ Yapının bulunduğu arazinin eğiminden dolayı cephe duvarları oldukça yüksekte kalmaktadır. Cephenin batısında iki kat yüksekliğe eşit türbe mescidinin güney kanadı yer alır. Türbe mescidi camiye oranla yerden yüksekliği daha azdır. Duvardaki payandanın sağında ve solunda olmak üzere 110x190 cm ölçülerinde iki pencere yer alır. Bu iki pencere anlaşıldığı kadarıyla daha önce kafes tekniğinde taş şebekeli olarak yapıldığı görülmektedir. İngiliz seyyah Gertrude Bell¹⁵⁴ tarafından 1911 yılında çekilmiş medrese fotoğrafında bu iki pencerenin taş şebekeli olduğu görülür (Fot. 27). Yine 1932 yılında medresenin fotoğrafını çeken sanat tarihçisi Albert Gabriel'in fotoğrafında da günümüzdeki gibi demir parmaklıklı olduğu görülür (Fot. 28). Fotoğraflardan yola çıkılırsa bu taş şebekelerin 1911 ile 1932 yılları arasında değiştirildiği tahmin edilir. Dilimli yarım kubbeli payandanın hemen üstünde bir pencere ve bu pencerenin 60 cm. kadar daha aşağısında sağda ve solda olmak üzere iki pencereye daha yer verilmiştir. Türbe mescidini aydınlatan bu pencereler sivri kemerli 95x120 cm. ölçülerindedir. Türbe mescidini örten dilimli kubbenin bittiği yerde, medresenin cami bloğunun güney kanadında yer alan çatı kornişleriyle aynı olan ve medresenin diğer cephelerinde bulunan çatı kornişlerinden farklı bir tasarıma sahip çatı kornişleri yer alır.

¹⁵³ Ara Altun (1971); *A.g.e.*, s. 91.

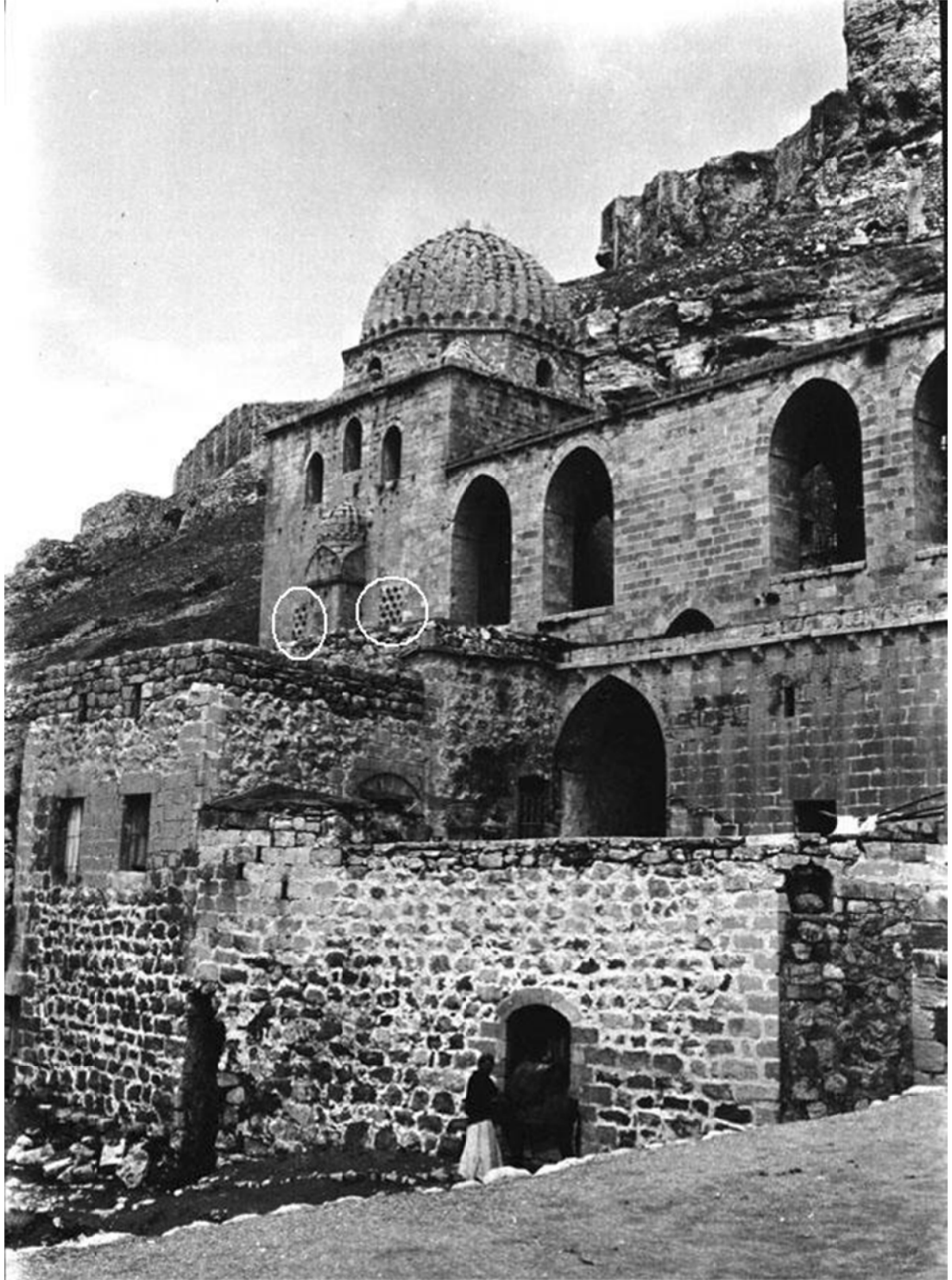
¹⁵⁴ Gertrude Bell için Bkz. Mehtap Nasiroğlu; *A.g.t.*, s. 99.

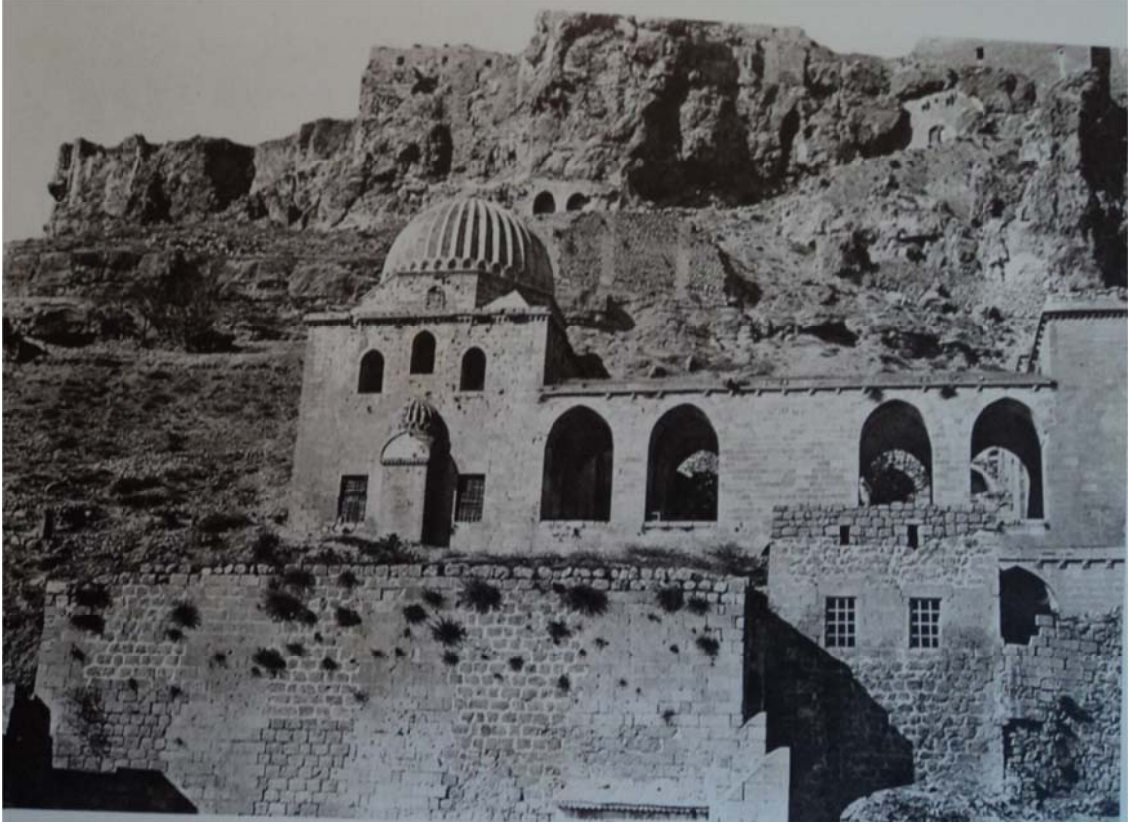
Çizim 27: 1932 Yılında Çizilmiş Zinciriye Medresesinin Güney Cephesi (Albert Gabriel'den)

Çizim 28: Zinciriye Medresesinin Güney Cephesi (DKTBM. Arşivinden)

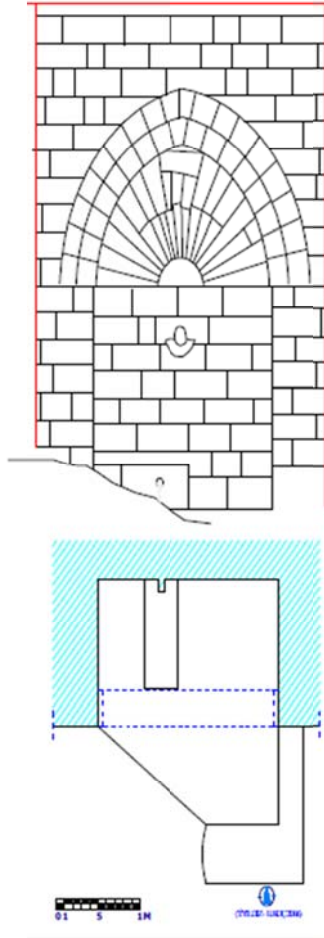
Fotoğraf 27: 1911 Yılında Gertrude Bell Tarafından Çekilmiş Zincirli Medresesi Güney Cephesi

Fotoğraf 28: 1932 Yılında Çekilmiş Zincirliye Medresesinin Güney Cephesi (Albert Gabriel'den)

Türbe mescidi ile cami bloğunun arasında zemin kat avlusunun güney kanadını oluşturan avlu revakları yer alır. Sağlı ve sollu ikişer adet olmak üzere toplam 4 sivri kemerli revak gözü yer almaktadır. Dışa açık her bir kemer gözü 267x300 cm. ölçülerindedir. Bu revak kemerlerinden en batıda yer alan kemer gözünden, daha önce olmayan ama günümüzde medresenin ikinci bir girişi olarak kullanılmaktadır. Kemer gözünün yukarıda kalmasından dolayı girişi sağlamak için yerden 250 cm. yüksekliğinde ön yüzünde beşik kemerli küçük bir nişi olan 11 basamaklı bir sahanlıkla giriş sağlanmıştır. Çiftli kemer gözlerinin bulunduğu alanın hemen altında medresenin dış cephe çeşmesi yer alır (Çizim 29). Duvarın içine gömülmüş şekildeki çeşme, kemerine kadar yüksekliği 213 cm. genişliği 216 cm. niş derinliği ise 125 cm. olup sivri kemerlidir. Çeşme nişini sülüs hatlı bir metin doğu, batı ve kuzey cephesinde dolanmış şekilde yer alır. Nişin alınlığı ise ışınlar şeklinde bir taş işçiliği görülmektedir. Çeşme nişinin zemininde, suyunun aktığı 44x92 cm ölçülerinde bir yalak yer alır. Çeşme kemerinin başladığı yerde, çeşmenin 1 m. kadar sağında bir sıra kitabe metni yer alır. Bunun dışında çeşme kemerinin üstünde revak gözlerinin tam ortasına gelecek şekilde

sekizgen formlu geometrik süslemeli bir rozet yer alır. Rozetin iki metre kadar üstünde çatı kornişlerinin biraz altında sülüs hatlı bir sıra metin kitabe cepheye yerleştirilmiştir. Revak kemerlerinin bulunduğu bu alan da çatı kornişleriyle süslenmiştir. Kornişlerin hemen üstünde biri sağda diğeri solda olmak üzere damdaki suyun dışarı atılmasını sağlayan iki çörten bulunur.

Çizim 29: Zinciriye Medresesinin Güney Cephesinde Yer Alan Dış Cephe Çeşmesi Planı

(İrfan Yıldız'dan)

Revak kemerlerinin bulunduğu alanın sağında iki kat yüksekliğinde bir kotaya sahip medresenin cami bölümünün güney kanadı yer alır. Payandayla desteklenmiş bu kanat payandanın sağında ve solunda ikişer adet olmak üzere 110x190 cm ölçülerinde dört pencere ve bu pencerelerden en sağda ve en solda yer alan pencerelerin üzerinde 65x95 cm. ölçülerinde sivri kemerli iki küçük pencere daha yer alır. Bunun dışında payandanın dilimli yarım kubbesinin hemen üstünde türbe mescidindeki gibi tasarlanmış aynı form ve ölçülere sahip sivri kemerli üç pencereye daha yer verilmiştir. Türbe mescidinin güney kanadında yer alan aynı tasarımdaki çatı kornişleri zikzak yaparak caminin güney kanadını hareketlendirmiştir.

Medresenin güney cephesinin doğusunda ise anıtsal portal yer alır. Anıtsal portal, cephe duvarından 25 cm. dışa doğru taşkındır (Fot. 29,30). Medresenin tek girişi olan portal, arazinin eğiminden dolayı yukarda kalır. Girişi sağlamak için portalin altında bir sahanlık yapılmıştır. Bu sahanlık üstten 140x710 cm. ölçülerinden oluşur. Sahanlığın güney cephesinde bir niş yer alır. Beşik kemerli bu nişin derinliği 120 cm. yerden yüksekliği kemere kadar 193 cm. genişliği 290 cm. dir. Batıdan tek girişi olan bu sahanlık üzerinden 14 basamakla anıtsal portale varılır.¹⁵⁵ Sahanlığın güney ve doğu cephesinde üstten saçak şeklinde iki sıra mukarnasla işlemelidir. Sahanlık üzerindeki bu mukarnaslar sonradan bazı değişikliklere uğradığı görülmektedir. Günümüzdekinden farklı bir tasarıma sahip olan mukarnaslı süsleme aslında üst üste gelen üç sıra şeklindeydi¹⁵⁶ (Fot. 29).

Cephe duvarına göre dışa doğru 25 cm. taşkın olan anıtsal portal, önündeki sahanlığın üzerinden yukarıya doğru yaklaşık 1270 cm. yüksekliğinde, 710 cm. genişliğindedir. Portalin sağında ve solunda 85 cm. düz işlemesiz duvar örgüsünden sonra dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış dıştan iki sıra mukarnaslı bir kademe yer alır. Mukarnaslı kademedden sonra yine portali çevreleyen örgülü kufi yazılı bir şerit yüzeyi çevreler bu yazı şeridinden sonra iki tarafta da birer tane örgülü köşe sütuncesi yer alır. Köşe sütuncelerin üstünde üç dilimli, araları renkli taştan olan bir kemerle kapatılmıştır. Kemerin içi mukarnasla dolgulanmıştır. Mukarnaslı kavsaranın olduğu alanın hemen

¹⁵⁵ Orhan Cezmi Tuncer; *A.g.e.*, s. 52,57.

¹⁵⁶ Medresenin portalinin altında yer alan sahanlığın üstündeki mukarnasları gösteren eski fotoğraflara baktığımızda günümüzdekinden farklı olduğu görülmektedir. Bkz. Doğan Bekin; *A.g.e.*, s. 181; Albert Gabriel; *A.g.e.*, pl. xviii.

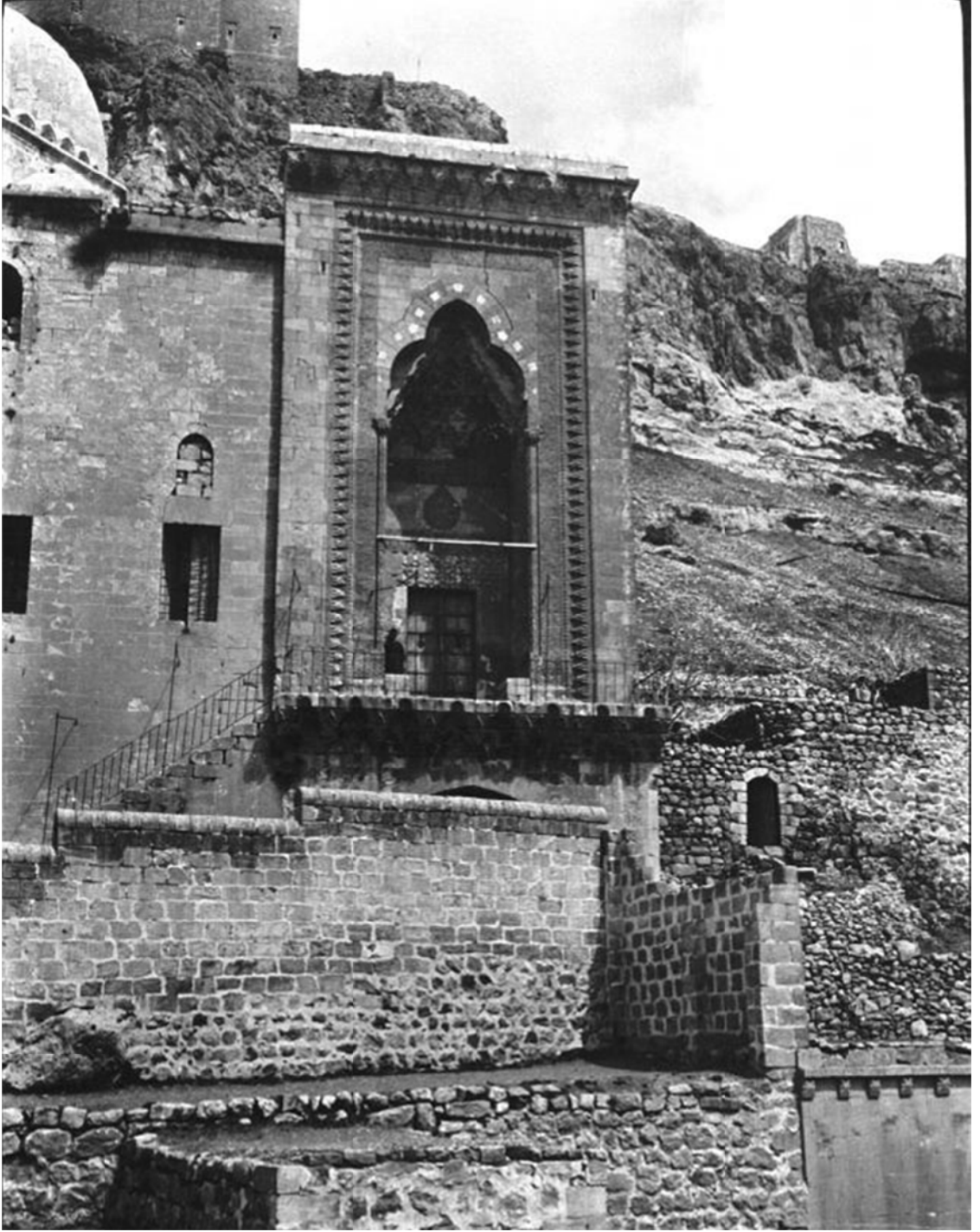
altında portal nişin duvarını üç koldan çevreleyen celi sülüs bir kitabe yer alır. Bu kitabenin hemen altında duvarın sağında ve solunda birer rozet, girişin üstünde de damla şeklinde yazılı bir madalyon görülür. Bu madalyonun hemen altında geometrik motiflerden oluşan bir bordür ve bu bordürün altında da ikinci bir bordür daha, renkli taşlarla geometrik şekiller oluşturur.¹⁵⁷ Anıtsal Portalin en üst bölümüne ise günümüzde çatı kornişlerine yer verilmiştir. Daha önce bu çatı kornişlerinin yerinde saçak şeklinde tasarlanmış üst üste gelen üç sıra iri mukarnas işleme şeklindeydi.¹⁵⁸ Medresenin giriş kapsı ise dikdörtgen kesitli ve iki kanatlı ahşap doğramalıdır.¹⁵⁹ Ceviz ağacından yapılmış olan ahşap kapının üstünde, düz halka formunda 28x13 cm. ölçülerinde, demirden döküm tekniğiyle hazırlanılmış eş tasarıma sahip, iki kapı tokmağı yer alır¹⁶⁰ (Fot. 31,Çizim 30).

¹⁵⁷ H. Örcün Barışta; *A.g.m.*, s. 239; Ara Altun (1971) ; *A.g.e.*, s. 91.

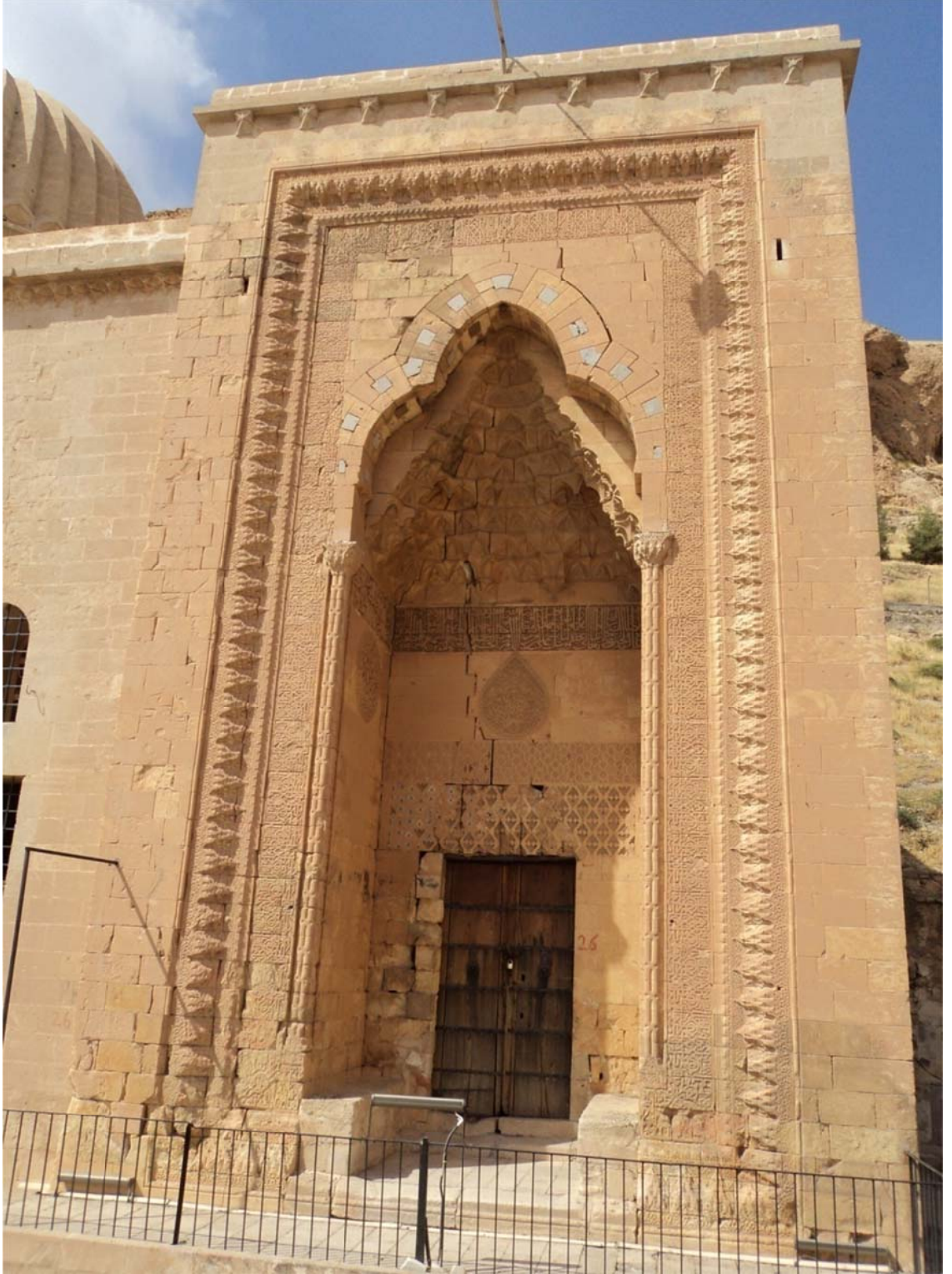
¹⁵⁸ Portalin üstündeki bu işlemleri gösteren fotoğraf 29 ve fotoğraf 30 da verilmiştir. Ayrıca farklı tarihli diğer fotoğraflar için Bkz. Doğan Bekin; *A.g.e.*, s.181; Albert Gabriel; *A.g.e.*, pl. xii.

¹⁵⁹ Tarihi yapıyla uyum sağlamayan bu ahşap kapı kanatlarının, medresenin ilk döneminden kalma olduğunu sanmıyoruz. Büyük ihtimale Osmanlı döneminde orijinal kapıyla değiştirildiği tahmin edilir. Bu mevcut kapıya ait olduğu düşünülen en eski belge ise, 1911 yılında Gertrude Bell tarafından çekilmiş fotoğraftır. Bkz. Fotoğraf 29

¹⁶⁰ Artukluların mimari yapılarında vazgeçilmez kapı aksesuarlarından biri de Kapı tokmaklarıdır. Artuklu dönemine ait bilinen eski kapı tokmağı ise, 1205 tarihli Ebuliz El Cezerî tarafından kaleme alınan 'Kitab-ül Hiyel' el yazmasında Artuklu Saray Kapısı için tasarlanmış kapı tokmağı çizimleridir. Ayrıca 12. Yüzyıl sonu veya 13. Yüzyıl başlarına tarihlenen, meşhur, Cizre Ulu Cami kapsındaki ejderli kapı tokmağı da yine Ebuliz El Cezerî tarafından tasarlanmış olabileceği ve Diyarbakır veya Mardin'de ki bir atölyede üretilmiş olduğu düşünülür. Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. Sultan Çaça; "Cizre Ulu Camii Kapı Kanatları ve Ejderli Kapı Tokmaklarının Sanatsal Açından İncelenmesi" *Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları İstanbul, 2012, s. 449–462.

Fotoğraf 29: 1911 Yılında Gertrude Bell Tarafından Fotoğrafi Çekilmiş Zinciriye Medresesinin Anıtsal Portali (www.gerty.ncl.ac.uk/)

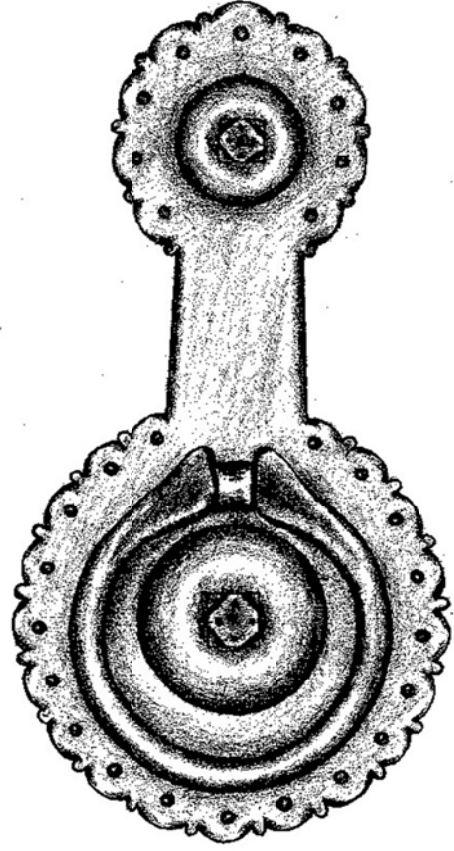

Fotoğraf 30: Zinciriye Medresesinin Anıtsal Portalı

Fotoğraf 31: Zinciriye Medresesinin

Kapı Tokmağı

Çizim 30: Zinciriye Medresesinin

Kapı Tokmağı

4.2. Zemin Kat Planı ve Yapının Bölümleri

Medresenin zemin kat planı, doğu batı doğrultusunda gelişen dikdörtgen bir plana sahiptir. Zemin kat planını açıklarken oluşabilecek karışıklığı önlemek için zemin katı üç bölüm şeklinde açıklama yoluna gidilmiştir. İlk bölümde medresenin doğusunda yer alan zemin kat mekânlarını, cami ve kuzeyindeki mekânlar başlığı altında açıklanmıştır. İkinci bölümde ise, zemin katın doğu ve batısının arasında kalan zemin kat avlusu ve avlunun kuzey ve güney kanadında yer alan mekânları, medresenin zemin kat avlusu ve avlunun kuzey ile güney kanadındaki mekânlar, başlığı altında ele alınmıştır. Son olarak da medresenin batısında yer alan mekânları, türbe ve mescidi başlığı altında sırasıyla anlatılmıştır.

4.2.1. Cami ve Kuzeyindeki Mekânlar

Medreseye, anıtsal portaldan, 293 cm. genişliğinde sağda ve solda 63X63 cm. ölçülerinde sekileri olan beşik tonozlu derin bir koridora varılır (Fot. 32). Koridorun son bulunduğu yerde tam karşıda medresenin ikinci katına çıkan merdivenlerin olduğu bir kapı yer alır.¹⁶¹ Koridorun son bulunduğu yerde sağ cephesinde sekili alnın hemen üstünde 25 cm. derinliğe sahip duvar içine gömülü 105x125 cm. ölçülerinde dikdörtgen biçimli bir niş yer alır. Bu nişin üstünden 150 cm. yükseklikten sonra başlayan koridoru aydınlatan sivri kemerli bir pencere görülür. Koridorun solunda ise zemini iki basamak bir kademeyle daha yüksekte olan 290 cm. genişliğinde beşik tonozlu ikinci bir uzun koridor daha yer alır. Bu iki koridorun kesiştiği yerde yıldız tonozlu bir örtü sistemi görülür (Fot. 33,34). Zemin kat avlusuna açılan uzun koridorun kuzeyinde ilk olarak dikdörtgen kesitli bir kapıyla girişi sağlayan taşların üzeri tavana kadar sıvanmış 322x530 cm. ölçülerinde beşik tonozlu küçük bir oda yer alır (Fot. 35). Günümüzde güvenlik odası olarak kullanılan bu adanın güneydoğu köşesinde portal girişini görecektir şekilde 70x130 cm ölçülerinde bir pencereye yer verilmiştir. Yine ikinci koridorun ortasına yakın bir yerde 65 cm. derinliğe sahip duvar içine gömülü 107x170 cm. ölçülerinden oluşan sivri kemerli mukarnasla dolgulu bir niş bulunur. Nişin sivri kemeri ise kemer kilit taşı kullanılmadan duvar örgüsünden sivri kemer oluşturulmuştur.

¹⁶¹ Orhan Cezmi Tuncer; *A.g.e.*, s. 52.

Fotoğraf 32: Zinciriye Medresesinin Anıtsal Portalin Açıldığı Koridor.

Fotoğraf 33: Giriş Koridoru İle Cami Girişinin Yer Aldığı Uzun Koridorun Kesiştiği Yerdeki Yıldızlı Tonoz.

Fotoğraf 34: Cami Girişinin Yer Aldığı Uzun Koridor

Fotoğraf 35: Cami Girişinin de Yer Aldığı Koridorun Kuzeyindeki Güvenlik Odası

Zemin kat avlusuna açılan bu ikinci koridorun yine kuzeyinde, dikdörtgen formlu bir kapıyla girişin sağlandığı L biçiminde bir bölüme varılır. Medresenin deposu olarak kullanıldığı düşünülen bu mekân sonradan bazı değişikliklere uğradığı görülür. Zamanla farklı amaçlarla kullanılan medrese, 1967 yılında öğrenci yurdu olarak hizmet verirken yurt ihtiyaçlarını karşılamak için giriş kapısının hemen sağından başlamak üzere karşıdan gelen duvara kadar örülerek sağ taraf kapatılmıştır. Geriye kalan bölüm yurdun yemekhane-mutfak ihtiyacı için kullanılmıştır¹⁶² (Fot. 0). 340x870 cm. ölçülerindeki beşik tonozlu bu bölümün doğu cephesinde sonradan örülen duvarın içinde dikdörtgen bir kapıyı anımsatan 58 cm. derinlikte duvar içine gömülü 103x188 cm. ölçülere sahip bir niş bırakılmıştır. Bu mekânın yine doğu cephesinde yerden 40 cm. yüksekten başlayan 58 cm. derinliğe sahip 110x162 cm. ölçülerinde dikdörtgen biçiminde ikinci bir niş daha görülür. İkinci nişin tam karşısında ise zemin kat avlusunun kuzey kanadında bulunan odanın içine açılan ikinci bir kapı yer alır. Duvarları ve beşik tonozu taşların üzeri sıvanmış olan bu bölümün devamı olan, sonradan kapatılan bölüm ise molozlarla doldurulmuştur.¹⁶³

Fotoğraf 36: Cami Girişinin Yer Aldığı Uzun Koridorun Sağında Yer Alan L Biçimindeki Bir Kısmı Kapatılan Bölüm

¹⁶² Ara Altun (1971); *A.g.e.*, s.91; Ara Altun (1978); *A.g.e.*, s. 170.

¹⁶³ Medresede çalışan görevlilerden edindiğimiz bilgiye göre, beşik tonozlu bu bölüm tonozlara kadar molozlarla doldurulmuş olduğunu öğrendik.

Zemin kat avlusuna açılan uzun koridorun güneyinde ise medresenin en büyük mekânı özeliğine sahip cami yer alır. 115x220 cm. ölçülerinde üstünde düz hatlı taşlı bir kapıyla girişin sağlandığı camii, 507x1720 cm. ölçülerinde enine gelişen bir plana sahiptir. Caminin tam ortasına gelecek şekilde dıştan sivri dilimli bir kubbe sekizgen bir kasnak üzerine oturtulmuştur. Oldukça yüksek bir kotaya sahip kubbe, mukarnaslı ve renkli taştan oluşan tromp kemerleri dikkat çeker. Sekizgen kasnağının içinde tromp kemerlerinin bitiği yerden trompların arasına gelecek şekilde 1 cm. kademe fark yaratan yarım bir daire çerçeve içinde aynı form ve ölçülere sahip yaklaşık 80x105 cm. ölçülerden oluşan dört adet sivri kemerli tepe penceresi yer alır. Bu tepe pencerelerin biraz altında caminin güney ve kuzey cephelerine yerleştirilmiş aynı form ve ölçülere sahip 95x120 cm. ölçülerinde sivri kamerli üçlü pencere sistemi bulunmaktadır. Caminin kuzeyine bakan cephesinde bu üçlü pencereler üst kat avlusunun güney kanadını oluşturan revak kemerinin içine açılmaktadır (Fot. 36) Caminin dilimli kubbenin örttüğü alan 648x652 cm. ölçülerinde kare görünümlü bir plana sahiptir. Kare planlı bu alanın içinde, kuzey cephesinde giriş kapısı ve aynı ekseninde güney cephesinde, caminin mihrabı yer alır. Mihrap ve giriş kapısının sağında ve solunda aynı form ve ölçülere sahip dikdörtgen biçimli ikişer pencereye yer verilmiştir. Pencereler duvarın içine doğru 127 cm. derinlikte içten 123x208 cm. ölçülerinden oluşur. Bu pencerelerden kapının sağında (batıda) yer alan pencere dış yüzeyi kafes tekniğinde taş şebekeli olarak işlenmiştir.

Fotoğraf 37: Cami Dilimli Kubbesinin İçten Görünüşü

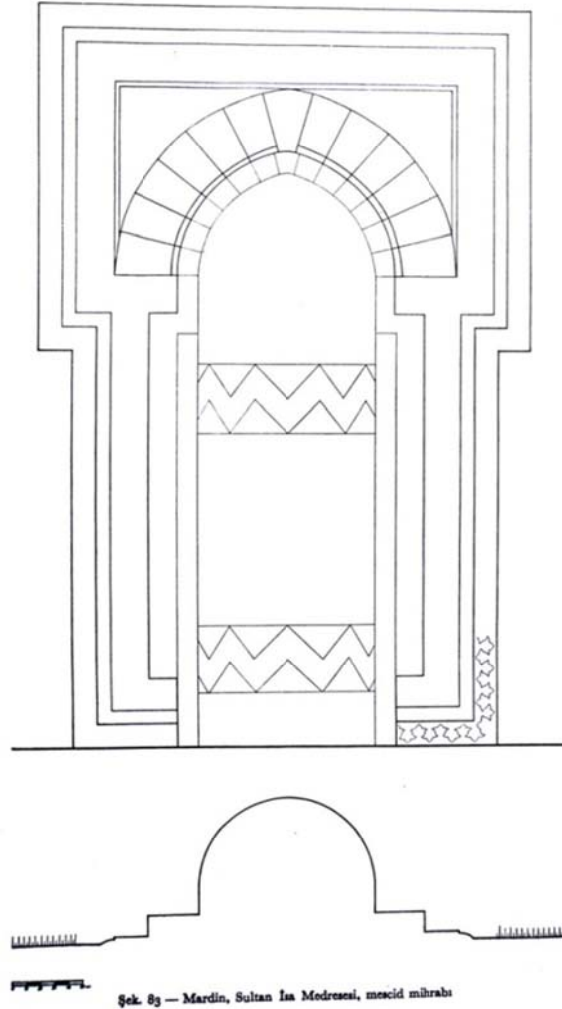
Anıtsal portalden sonra süslemelerin en yoğun olduğu yer cami mekânıdır. Kesme taştan yapılmış olan cami mihrabı 80 cm. duvar içine gömülüdür. Mihrap nişi, 130 cm. genişliğinde 280 cm. yüksekliğe sahiptir. Mihrap nişini üste yarım daire düz kubbe ile örtülmüş olup nişin alt kısımları renkli taşlardan oluşan iki sıra zigzaklar dikkat çeker. Nişin yarım kubbesinin üstünde yer alan sivri kemerin yüzeyi yazıyla doldurulmuştur. Kemerin üstünde sağında ve solundaki köşeliklerde bitkisel motiflerden oluşan aynı tasarıma sahip iki kompozisyon yer alır. Kemerin altında, mihrap nişinin iki kenarında bir boşluk yer alır.¹⁶⁴ Ayrıca mihrabı dıştan 530 cm. yükseklikte, üsten 345 cm. altta 300 cm. genişlikte bir çerçeve içine alan üç sıra bordür yerleştirilmiştir.¹⁶⁵ En dıştaki bordürün üstünde damla şeklinde bir yazı yer alır (Fot. 38, Çizim 31).

¹⁶⁴ Mihrap ve giriş kapısının benzer bir tasarıma tabi tutulması mihrap nişi kenarındaki bu boşlukların giriş kapısındaki gibi iki sütünceli olarak tasarlandığı ve sonradan bilinmeyen nedenlerle çıkartılmış olabileceği düşünülür. Bu alanla ilgili olarak Ara Altun da eserinde sütünce yerleri olarak belirtmiştir. Bkz. Ara Altun (1971); *A.g.e.*, s. 92.

¹⁶⁵ Ömür Bakırer; *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s. 233.

Fotoğraf 38: Cami Mihrabı

Çizim 31: Cami Mihrap Planı (Ömür Bakırer'den)

Mihrabın tam karşısındaki Caminin giriş kapısı, mihrapla aynı tasarıma sahip bir süsleme görülmektedir (Fot. 39). Mihraptan farklı olarak kapı üstünde yer alan mukarnaslı kavsara ve kapı girişinin iki tarafında yer alan ve günümüzde sadece bir tanesi mevcut mermerden bir sütunçenin yer almasıdır.

Fotoğraf 39: Cami Giriş Kapısının İçten Görünüşü.

Cami kubbesinin altında yer alan kare planlı bölümün doğu ve batısında aynı tasarıma sahip kubbeye açılan birer eyvanı anımsatan kubbeli alana oranla daha düşük bir kote sahip 507x535 cm. ölçülerinde beşik tonozlu iki bölüm yer alır. Bu bölümlerden doğudaki beşik tonozlu bölümün güney cephesinde, duvar içine doğru zeminden 20 cm. yüksekte olan 140 cm. derinliğe sahip, 220x260 cm. ölçülerindeki sivri kemerli bir niş yer alır. Nişin arkasında örülmüş duvar içinde yine 58 cm. derinliğe sahip içten 123x205 cm. ölçülerinde dikdörtgen şeklinde bir pencere ve hemen üstüne gelecek şekilde 65x95 cm. ölçülerinde sivri kemerli küçük bir pencere daha yer alır. Bu nişin tam karşısında

beşik tonozlu bölümün kuzey cephesinde de pencere aynı şekilde tasarlanmıştır. Tek fark koridora açılan aynı ölçülere sahip dikdörtgen pencerenin taş şebekeli olması ve hemen üstünde yer alan aynı formdaki küçük pencerenin sağır pencere tarzında yapılmış olmasıdır. Yine bu bölümün doğu cephesinde de aynı hizada 40 cm. derinliğe sahip 123x200 cm. ölçülerinde dikdörtgen formda, günümüzde kitaplık olarak kullanılan iki niş yer alır. Bu iki nişin üstünde tavana doğru ikinci katın bölümüne açılan 95x120 cm. ölçülerinde sivri kemerli bir tepe penceresi daha yer alır (Fot. 40).

Fotoğraf 40: Caminin Kubbesine Açılan Doğu Kanadındaki Beşik Tonozlu Alan

Caminin batı kanadını oluşturan beşik tonozlu bölüm ise, caminin doğu kanadını oluşturan bölümden birkaç ufak değişiklik dışında simetrik olarak yapıldığı görülür (Fot. 41,42). Simetriyi bozan farklar caminin doğu kanadındaki kitaplık olarak kullanılan duvara gömülü nişlerin yerine batı kanadında bu nişler zemin kat avlusunun güney kanadını oluşturan revakların içine açılan pencerelere dönüşmesidir. Buna ek olarak orijinal olup olmadığı hakkında fikir edinemeyen caminin güney duvarına dayatılmış minberdir. Bir kütle olarak tamamen kesme taştan yapılmış taş minber oldukça sade bir özellik gösterir, minberin giriş kapısı üstten basık kemerle kapatılmış ve kemerin altındaki alınlık bir yazıyla bezenmiştir.

Fotoğraf 41: Caminin Kubbesine Açılan Batı Kanadındaki Beşik Tonozlu Alan.

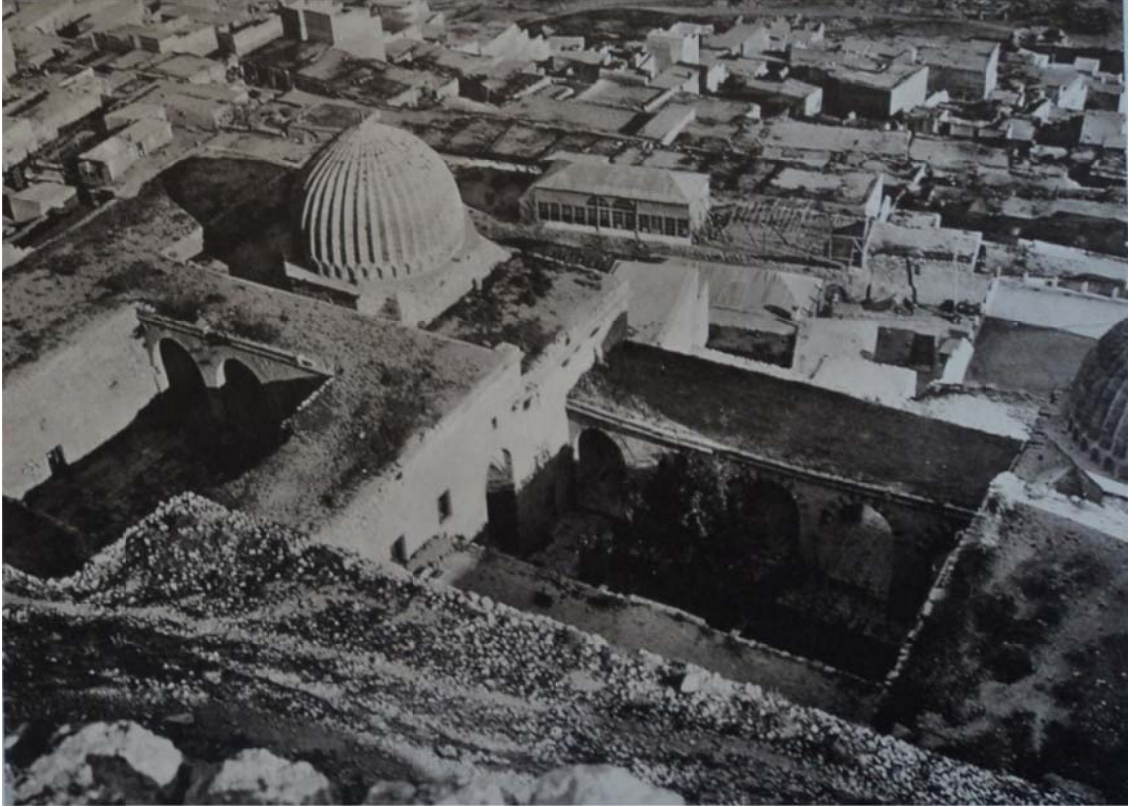
Fotoğraf 42: Caminin Kubbesine Açılan Batı Kanadındaki Beşik Tonozlu Alanın Kuzey Duvarı

Pencere Nişi

4.2.2. Medresenin Zemin Kat Avlusu ve Avlunun Kuzey ile Güney Kanadındaki Mekânlar

Medresenin zemin kat avlusu, 975x1900 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Fot. 43,44). Avlunun güney kanadı 320x1900 cm. ölçülerinden oluşan doğu batı doğrultusunda uzanan revak dizisiyle kapatılmıştır (Fot. 45). Revakların güney cephesinde, dışa açılan dört sivri kemerli göz yer alır. İkişerli kemerlerin tam ortasına da duvar içine gömülü 75x150 cm. ölçülerinde küçük bir mihrapçık yer alır. Mihrapçık nişi yuvarlak bir kemerle kapatılmıştır. Kemerin kilit taşı renkli bir taşla oluşturulmuştur, Mihrapçığın hemen üzerinde bir sıra kitabe görülür. Anlaşıldığı kadarıyla revaklar yazlık namazgâh olarak kullanılmıştır. Revakların avluya bakan cephesi ise dört adet kare ayak üzerine beş sivri kemerle kapatılmıştır. Avluya bakan dış cepheye açılan her bir kemer gözü 267x300 cm. ölçülerinden oluşur. Avluya bakan

kemerlerin daha önceleri, almaşık tekniği ile siyah ve beyaz taşlardan oluşurken medresenin geçirdiği bir restorasyonla günümüzde sadece beyaz taşlarla yapılmış olduğu görülür.¹⁶⁶ Çapraz tonozlarla örtünmüş revaklar Metin Sözen'e göre orijinalinde yıldız tonozlu olduğu yapılan bir restorasyon sonucu buranın çapraz tonozla çevrildiği düşünülür.¹⁶⁷ Revak kemerlerin kuzey cephesi de güney cephesindeki gibi mukarnaslı çatı kornişleri ve iki çörtten aynen tekrarlanmıştır.

Fotoğraf 43: 1932 Yılında Çekilmiş Zinciriye Medresesinin Üsten Görünüşü (Albert Gabriel'den)

¹⁶⁶ Fotoğraf 43 de verilen, revakların avluya bakan cephesindeki kemerlerin oluşturulma şekilleri, 1932 yılında Albert Gabriel'in çektiği fotoğrafta bu kemerlerin bir sıra siyah ve bir sıra beyaz taştan yapılmış olduğu görülür. Bkz. Albert Gabriel; *A.g.e.*, pl. xiv,1.

¹⁶⁷ Metin Sözen (1970); *A.g.e.*, s. 190.

Fotoğraf 44: Zinciriye Medresesi Zemin Kat Avlusu

Fotoğraf 45: Zinciriye Medresesi Zemin Kat Avlusunun Güney Kanadındaki Revaklar

Avlunun doğu kanadında cami ve bitişindeki yapılar yer alır. Cami girişinin de yer aldığı uzun koridorun sonunda dikdörtgen kesitli bir kapı avlunun asıl girişidir. Avluya açılan bu giriş kapısı avluya bakan taraftan küçük bir eyvan tarzında duvar içine doğru 150 cm. derinlikte 216x510 cm ölçülerinde sağında ve solunda 40 cm. yükseklikte şekilleri olan sivri kemerli bir niş yer alır.¹⁶⁸ Nişin üstünü sekiz sıra mukarnaslı bir kavsara dolgusuyla doldurulmuş, Mukarnaslı kavsaranın hemen altında nişi üç koldan çeviren bir yazı kitabesi yer alır. Nişin arkasındaki duvarda 110x200 cm. ölçülerinde düz taş hatıllı bir kapı ve kapı hatıl taşı üzerinden başlayan uzun koridoru aydınlatan 90x100 cm. ölçülerinde sivri kemerli bir pencere yer alır. Bu kapının sağında iki kat yükseklikte bir kota sahip caminin dış batı cephesi yer alır. Cephenin alt kısmında revakların başladığı yerde camiye aydınlatan bir pencere yer alır. Üstte ise çatı kornişleri cephe boyunca devam eder. Kapının solunda ise medresenin ikinci katına ait dikdörtgen kesitli bir pencere ile kapı nişinin tam üstünde yine ikinci kata ait mazgal tipi küçük bir pencereye yer verilmiştir. Bu pencerelerin üzerinde cami tarafına oranla 1 m. kadar bir kota farkı yaratan ve duvar boyunca çatı kornişleri cepheyi dolaşır. Kornişlerin üstüne yerleştirilmiş bir çörtten ve bu çörtenden aşağıya doğru sarkılmış bir zincir yer alır (Fot.46).

¹⁶⁸ Ara Altun (1978); *A.g.e.*, s. 171.

Fotoğraf 46: Zinciriye Medresesi Zemin Kat Avlusunun Doğu Kanadı

Avlunun batı kanadında türbe mescidi ve bitişiğindeki yapılar yer alır. Avlunun doğu kanadındaki gibi aynı tasarıma sahip eyvan tarzındaki türbe giriş kapısı bulunur. Kapının yer aldığı nişin solunda camide olduğu gibi türbe mescidini aydınlatan bir pencere açılmıştır. Giriş kapısının sağında ise avlunun doğu kanadında olmayan, yerden 130 cm. yukarıdan başlayan dikdörtgen kesitli bir pencere görülür. Üstte ise yine doğu kanadındaki gibi medresenin ikinci katına ait bir pencere daha bırakılmıştır. Kapı niş kemerinin hemen üstünde doğu kanadındakinden biraz farklı kare şeklinde küçük bir pencereye yer verilmiştir. Çatı kornişleri ve zincirli çörten doğu kanadındaki gibi kademeli bir kotayla cephede yerini almıştır (Fot. 47).

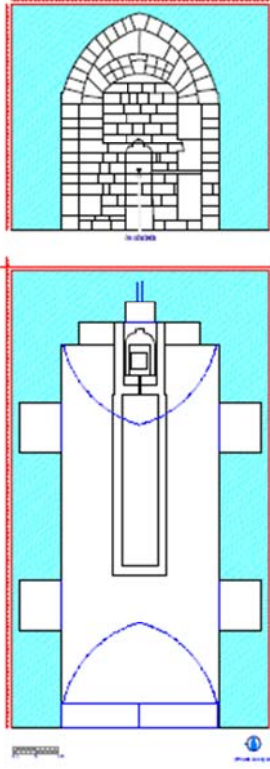
Fotoğraf 47: Zinciriye Medresesi Zemin Kat Avlusunun Batı Kanadı

Avlusunun kuzey kanadı ise ortada beşik tonozlu selsebilli bir eyvan, sağında ve solunda iki oda yer alır. Odaların avluya bakan dış cephelerinde dikdörtgen kesitli ikişer pencereye yer verilmiştir. Pencereilerin üstünde (odaların çatısında) avlusunun güney cephesinde yer alan revaklardaki gibi mukarnaslı çatı kornişleri ve üzerine yerleştirilmiş iki çörtten eyvanın kemerinde kesinti yaparak cephe boyunca devam eder (Fot. 48). 340x770 cm. ölçülerindeki dikdörtgen planlı eyvanın, doğu ve batı duvarında odalara girişi sağlayan aynı eksen üzerinde basık kemerli iki kapı, yine odaları aydınlatan aynı eksende dikdörtgen kesitli iki pencereye yer verilmiştir. Eyvanın Zemini, odalara açılan giriş kapılarından sonra 20 cm. yüksekliğinde bir kademe görülür. Eyvanın kuzey duvarında ise medresenin çeşmesi yer alır (Çizim 32,Fot. 49). Çeşmenin yer aldığı cephe, sepetkulplu bir kemer ve 20 cm. derinlik yapan bu kemerden sonra yüzeyi doldurulmuş ikinci beşik kemerli bir düzen görülür. Cephenin tam ortasına yerleştirilmiş çeşme nişi 40 cm. derinlikte 65x120 cm. ölçülerinde üzeri Bursa kemerli niş kilit taşı, taş uyularak şekil verilmiştir. Niş ortasına yerleştirilmiştir çeşme lülesinden

aşığıya doğru akan sular üç küçük havuzcuktan oluşan bir yalak düzeni içinde kanallar yoluyla suyu avlunun ortasında bulunan 90 cm. derinliğe sahip, 350x425 cm. ölçülerinden oluşan havuza iletir (Fot. 50). Günümüzde eyvanın tam karşısına yerleştirilmiş tekli havuz, medresenin kuruluşundaki yapısı, eyvanın sağında ve solunda olmak üzere, aynı ölçülerde iki adet havuzun yer aldığı Albert Gabriel'in planında açıkça görülmektedir.

Fotoğraf 48: Zinciriye Medresesi Zemin Kat Avlusunun Kuzey Kanadı

Çizim 32: Zinciriye Medresesinin Eyvanında Yer Alan Çeşmenin Planı (İrfan Yıldız'dan)

Fotoğraf 49: Zinciriye Medresesinin Eyvanında Yer Alan Çeşme

Fotoğraf 50: Zinciriye Medresesinin Eyvanında Yer Alan Çeşme Suyunun Aktığı Yalak

Eyvandan girişi sağlanan, eyvanın doğusundaki oda, 670x690 cm. ölçülerinde kare yakın bir plana sahiptir. Odanın tam ortasına yerleştirilmiş 80x80 cm. ölçülerindeki kare bir ayak üzerine gelecek şekilde dört çapraz tonozla örtülmüştür (Fot. 51). Odanın batı cephesinde, giriş kapısının kuzeyinde dıştan 100x160 cm. ölçülerinde dikdörtgen kesitli, düz hatlı taşlı, içten ise 162x 175 cm ölçülerinde, 73 cm derinlikte beşik kemerli, alınlıklı bir pencere yer alır.¹⁶⁹ Odanın avluya bakan güney cephesinde de batı cephesinde yer alan pencereyle aynı tasarıma sahip iki pencere daha odayı aydınlatmaktadır (Fot. 52). Odanın doğu cephesinde ise L planlı mekâna açılan bir kapı odaya açılan ikinci bir giriştir.

¹⁶⁹ Odanın içine daha fazla ışık gelmesi için pencere dıştan içe doğru kademe yaparak genişler.

Eyvannın içinden girişi olan batıdaki oda ise eyvannın doğusunda yer alan odayla aynı tasarım ve ölçülere sahiptir. Fark olarak odanın batı cephesindeki giriş kapısının medresenin ikinci katına çıkan merdivenlerin yer aldığı giriş kapısıdır. Medrese planıyla uyum göstermeyen bu iki odanın 1932 yılından önce değiştirildiği tahmin edilir. Bu odaların yerinde iki kat şeklinde revaklı olduğu araştırmacılar tarafından kabul edilir. Yapıyı ilk olarak araştıranlardan Albert Gabriel planında da gösterdiği ama günümüzde olmayan üst kata çıkan merdivenlerin giriş kapısının solunda kemer izleri olduğunu eserinde açıklamıştır.¹⁷⁰

Fotoğraf 51: Zinciriye Medresesinin Eyvannın Doğusundaki Odanın İçten Görüntüsü

¹⁷⁰ Bu bölümle ilgili daha geniş bilgi için Bkz. Albert Gabriel; *A.g.e.*, s.29; Metin Sözen (1970); *A.g.e.*, s. 190.

Fotoğraf 52: Zinciriye Medresesinin Eyvanın Doğusundaki Odanın Avluya Bakan Penceresi

4.2.3. Türbe ve Mescidi

Zemin kat avlusunun batı kanadında yer alan giriş kapısı, 287x403 cm. ölçülerinden beşik tonozlu bir koridora açılır. Koridor giriş ekseninin batı cephesinde 52 cm. duvara gömülü yerden 15 cm. yüksekte başlayarak 123x196 cm ölçülerinde dikdörtgen şeklinde bir niş yer alır (Fot. 53). Bu koridorun kuzey ve güney cephelerinde aynı eksende olmak suretiyle aynı ölçülerde iki kapı yer alır. Kuzey cephesine açılan kapı dıştan düz hatlı taşlı olup iç taraftan ise beşik kemerli bir özellik gösterir. Giriş koridorunun kuzeyinde yer alan bu bölüm 300x 570 cm. ölçülerinde beşik tonozlu türbe mekânıdır. Mekânın içinde Sultan İsa' ya ait bir sanduka yer alır.¹⁷¹ Tavana kadar taşların üzeri sıvanmış olan mekânın avluya bakan doğu cephesinde sonradan açıldığı düşünülen bir pencere ve bu pencerenin sağında 74 cm. derinlikte ve 120x203 cm. ölçülerinde beşik kemerli bir niş yer alır¹⁷² (Fot. 54).

Fotoğraf 53: Zinciriye Medresesinin Türbe Mescidinin Giriş Kapısının Yer Aldığı Koridor

¹⁷¹ Yusuf Dağ; *A.g.e.*, s. 69.

¹⁷² Bu nişin orijinalinde bir pencereyken sonradan önü kapatılarak nişe çevrildiği tahmin edilir. Çünkü bu niş pencereyken sonradan değişime uğrayan avlunun kuzey kanadındaki odanın duvarına denk geldiği görülür. Bu da daha önceleri revak olan avlunun kuzey cephesindeki odaların sonradan yapıldığını doğrular niteliktedir.

Fotoğraf 54: Zinciriye Medresesinin Sultan İsa Türbesinin Bulunduğu Mekân

Giriş koridorunun güneyinde ise 122x216 cm. ölçülerinde dikdörtgen kesitli, düz hatlı taşlı bir giriş açıklığı türbe mescidine açılmaktadır. 650x654 cm. ölçülerinde kare planlı ve iki kat yüksekliğe sahip türbe mescidi, cami mekânındaki gibi aynı çapta, dıştan sivri dilimli bir kubbe sekizgen bir kasnak üzerine oturtulmuştur. Kubbenin oturtulduğu sekizgen kasnağın dörtkenarında, yarım daire şeklinde tromplar görülür. Trompların üzerindeki sivri kemerlerin sadece uçları mukarnaslı olarak işlenmiştir. Trompların oturtulduğu yerden aşağıya doğru pandantifler mekâna hareket kazandırır. Yine cami mekânında olduğu gibi trompların arasındaki boşluklara 80x105 cm. ölçülerden oluşan dört adet sivri kemerli, tepe penceresi ile kubbenin aydınlatılması sağlanmıştır. Cami mekânından farklı olarak bu tepe pencerelerinden kuzeyde yer alan pencere sağır pencere tarzında bırakılmıştır (Fot. 55).

Fotoğraf 55: Zinciriye Medresesinin Türbe Mescit Kubbesinin İçten Görünüşü

Mescidin batı cephesinde, kasnaktaki tepe penceresinin biraz altında 25 cm. derinlikte 95x140 cm. ölçülerinde sivri kemerli sağır pencere tarzı bir niş yer alır. Bu nişin altında sağda ve solda olmak üzere 60 cm. derinlikte 124x185 cm. ölçülerinden oluşan aynı formda beşik kemerli iki niş yerleştirilmiş (Fot. 56). Mescidin doğu cephesi de, batı cephesindeki gibi tasarlanmış tepe penceresinin altındaki sağır pencere tarzındaki niş, avluya açılan pencereye dönüştürülmüştür. Batı cephesindeki beşik kemerli nişlerle aynı ekseninde, biri zemin kat avlusunun güney revaklarına, diğeri zemin kat avlusuna açılan 155 cm. derinliğe sahip 124x205 cm. ölçülerinde düz kemerli aynı formda iki pencere mescidi aydınlatmaktadır (Fot. 57).

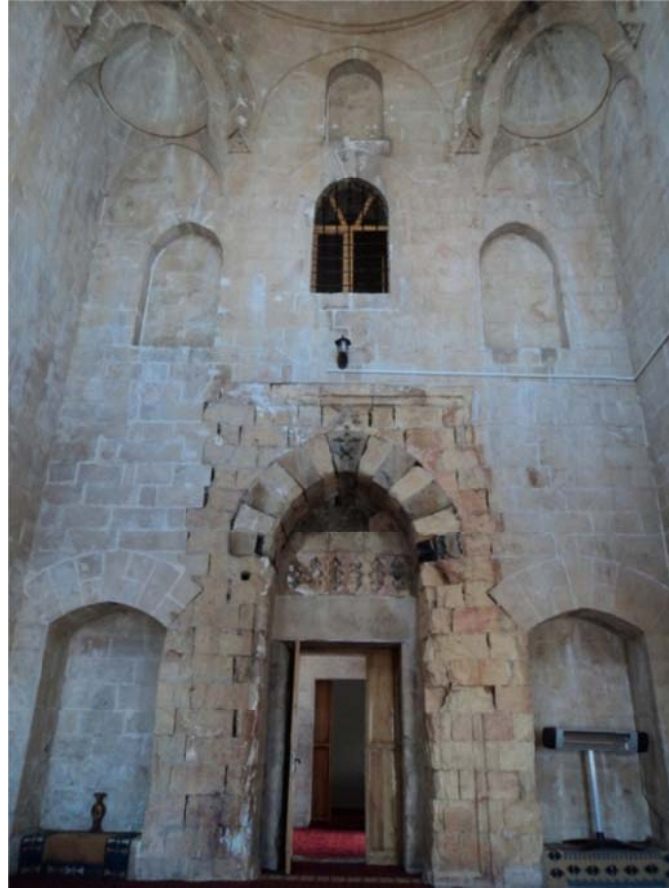

Fotoğraf 56: Zinciriyе Medresesinin Türbe Mescidinin Batı Cephesi

Fotoğraf 57: Zinciriyе Medresesinin Türbe Mescidinin Doğu Cephesi

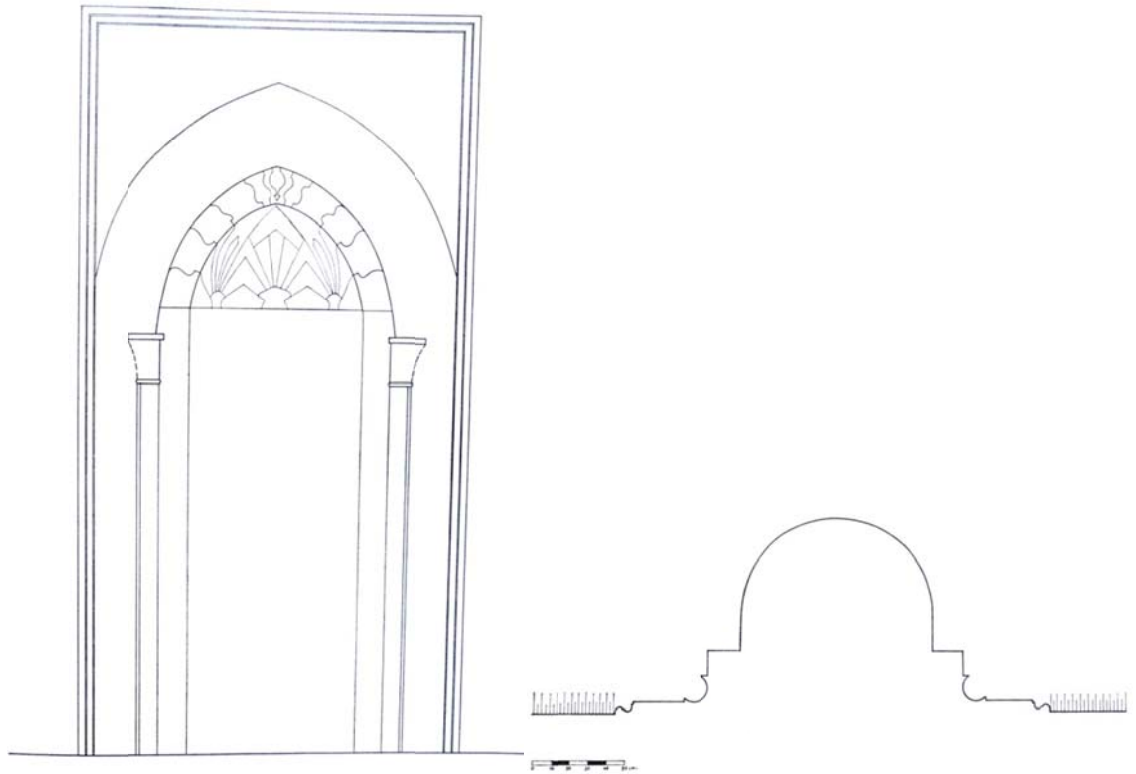
Mescidin kuzey cephesi ise kasnakta yer alan tepe penceresinin altına gelecek şekilde üçlü pencere sistemi yerleştirilmiştir. Ancak bu pencerelerden ortadaki üst kat mekânlarına açılırken diğer iki pencere sağır pencere tarzında yapılmıştır. Pencerelerin altında ise mescidin giriş kapısı yer alır. Kapı nişi, dıştan iki sıra düz silmeden oluşan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Çerçeveden sonra renkli taşlardan oluşan bir sivri kemer nişin kenarlarına yerleştirilmiş iki sütunçenin üzerine gelecek şekilde giriş açıklığını örter.¹⁷³ Üzeri sivri kemerle kapatılan giriş kapısının yer aldığı alan 70 cm. derinlik yaptıktan sonra tekrar 44 cm. derinlikteki ikinci bir kademeye düz hatlı taşlı dikdörtgen kesitli kapı yerleştirilmiş olup hatlı taşının yukarısındaki kapı alınlığı kakma tekniğinde bitkisel süsleme görülür. Giriş kapısını sağında ve solunda da 60 cm. derinlikte 114x185 cm. ölçülerinde beşik kemerli iki niş duvardaki yerini almıştır (Fot. 58).

Fotoğraf 58: Zincirli Medresesinin Türbe Mescidinin Kuzey Cephesi

¹⁷³ Günümüzde oldukça tahrip olmuş durumdaki kapının kenarları, geriye kalan bazı izlerden giriş kapısının kenarlarında, mihraptaki gibi iki sütunçenin yer aldığı anlaşılmaktadır.

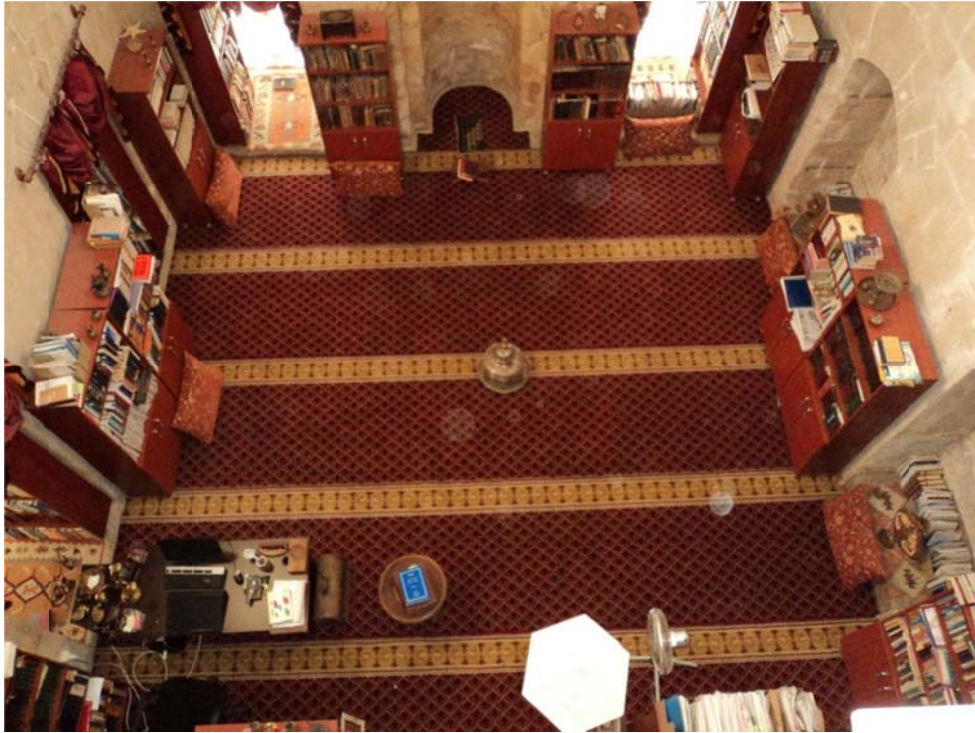
Mescidin güney cephesi ise kuzey cephesindeki gibi üçlü pencere sistemi aynen tekrarlanmış olup, fark olarak sağır pencere tarzındaki nişlerin yerine medresenin güney cephesine açılan pencerelere dönüşmesidir. Üçlü pencerelerin altında 90 cm. duvara gömülü 113x284 cm. ölçülerinden oluşan giriş kapısıyla aynı ekseninde olan mihrap nişi yer alır (Çizim 33). Kavsara kısmı yarım daire şeklinde renkli taşlardan oluşan geometrik şekillerle süslenmiştir. Mihrap nişi, bir kademe yaparak sağda solda iki sütuncukla tertiplidir. Sütuncukların üstünde nişi çevreleyen renkli taşlardan oluşmuş sivri bir kemerle kapatılmıştır (Fot. 59). Kemerin kilit taşı, mescidin giriş kapısındaki kemerin kilit taşı gibi palmet motiflidir. Mihrabın sağında ve solunda da medresenin güneyine açılan, mescidin doğu cephesindeki pencerelerle aynı formda iki pencere aynen tekrarlanmıştır (Fot. 60).

Çizim 33: Zinciriye Medresesinin Türbe Mescidinin Mihrap Planı (Ömür Bakırer'den)

Fotoğraf 59: Türbe Mescidinin Mihrap Nişi

Fotoğraf 60: Türbe Mescidinin Üsten Zeminin Görüntüsü

4.3. Üst Kat Planı ve Yapının Bölümleri

Medresenin üst kat planı zemin kat planıyla aynı doğrultuda olmasına karşın medresenin doğu ve batısında zemin katta yer alan cami ve türbe mescidinin iki kat yüksekliğindeki bir kotaya sahip olması, üst kat mekânlarının, medresenin kuzey cephesinde toplanmasına yol açmıştır. Medresenin kuzeyindeki bu üst kat mekânlarının da genel olarak iki bölümden oluştuğu görülür. Doğuda caminin kuzeyindeki mekânlar ile batıda türbe mescidinin kuzeyindeki mekânlardır. Doğu ve batı mekânların arasında asıl girişi batıda olması düşünülen revaklı bir teras, günümüzde doğu ve batıdaki mekânlara geçişi sağlar. Üst katın doğu ve batıda yer alan mekânların aslında farklı amaçlara hizmet eden ve bir birinden bağımsız bölümler olduğu tahmin edilir. İki farklı girişin olması bunu doğrular niteliktedir. Üst kat mekânlarının özellikle medresenin kuzey ve batı cephelerinde, dağa dayalı kısımlarda zamanla basınçtan dolayı zarar gördüğü ve yıkılan yerler kısa bir süre zarfında aslına uygun bir şekilde tekrardan onarıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁴ Üst kat planını da zemin kat planı gibi iki ara başlık altında iki bölüme ayırarak tanımlanacaktır. İlk olarak türbe mescidinin kuzeyindeki mekânları ile teraslı revakları, türbe mescidinin kuzeyindeki üst kat mekânları başlığı altında açıklanmıştır. İkinci bölümde ise, caminin kuzeyinde yer alan medresenin doğusundaki üst kat avlusu etrafında gelişen mekânları üst kat avlusu etrafındaki mekânlar başlığı altında açıklanmıştır.

4.3.1. Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Üst Kat Mekânları

İkinci katın türbe mescidinin kuzeyindeki bölümler, zemin kat avlusunun kuzey cephesinde yer alan ve daha önceleri revak iken sonradan odalara çevrilen eyvanının batısındaki odanın batı cephesinden bir giriş kapısıyla merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. 100 cm. genişliğindeki merdivenler kuzey güney doğrultusundan uzanırken sağa doğru dönüşünde üstten beşik bir kemerle bölünerek doğu batı doğrultusunda devam eder (Fot. 61). Merdiven basmakların son bulunduğu yerden başlayarak 110x170 cm ölçülerinde dar bir giriş koridoru yer alır¹⁷⁵ (Fot. 62). Dar

¹⁷⁴ Metin Sözen (1970); *A.g.e.*, s. 190,192.

¹⁷⁵ Bu giriş koridorunun geçirdiği değişikliklerle ilgili olarak yapıyı araştıran Albert Gabriel, Ara Altun ve Metin Sözen'in planlarından görüldüğü kadarıyla yaklaşık olarak 110x550 cm ölçülerinde uzun bir koridordan ibaret olduğu tahmin edilir. Koridorun son zamanlarda medresenin geçirdiği bir restorasyon sonucu güneye açılan kapı girişinden itibaren bir duvarla uzunluğunun kısaltıldığı düşünülür.

koridorun güneyine açılan 93x173 cm. llerindeki dikdörtgen kesitli kapı, üstü yıldız tonozlu 317x416 cm. llerinde dikdörtgen planlı bir bolme geçit verir. Dikdörtgen planlı bu bölümün doğu, batı ve güneyinde eyvana bezer beşik tonozlu  kanatla tertiplendiği görülür. Dikdörtgen alanının batı kanadını oluşturan 248x275 cm. llerinde beşik tonozlu bölüm (Fot. 63), duvarları tamamen sıvanmış vaziyete olup aynı eksende doğu kanadındaki 250x275 cm. llerinde beşik tonozlu ikinci bölüm yer alır. İkinci bölümün doğuya bakan cephesinde zemin kat avlusuna açılan 90x150 cm. llerinde dıştan düz hatlı taşlı, içten sivri kemerli bir pencereye yer verilmiştir. Pencerenin yer aldığı cephenin dışında bu bölümünde duvarlarının tamamen sıvandığı görülür (Fot. 64).

Fotoğraf 61: Zinciriye Medresesinin Türbe Mescidinin Kuzeyindeki st Kat Giriş Merdiveni

Fotoğraf 62: Zinciriye Medresesinin Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Üst Kat Merdiveni ve Giriş Koridoru

Fotoğraf 63: Üst Kat Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Dikdörtgen Bölümün Batı Cephesindeki Beşik Tonozlu Alan

Fotoğraf 64: Üst Kat Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Bölümün Doğu Cephesindeki
Beşik Tonozlu Alan

Yine yıldız tonozlu dikdörtgen alanının da güney cephesindeki beşik tonozlu bölümün bulunduğu alanın biraz önünde doğu ve batı cephelerinde, aynı ekseninde yerden 80 cm. yüksekte olan, 40 cm. derinlikte 36x50 cm. ölçülerinde aynı formda iki küçük niş göze çarpar. Nişlerin üzerindeki atkı taşı ise bitkisel bir motifle süslenmiştir (Fot. 65).

Fotoğraf 65: Üst Kat Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Bölümün Yıldız Tonozlu Bölümde

Yer Alan Niş

Güneyde yer alan beşik tonozlu bölüm ise 250x277 cm. ölçülerinde olup, güney cephesinde kademeli olarak gelişen sivri kemerli bir niş içinde türbe mescidinin içine açılan, 95x120 cm. ölçülerinde sivri kemerli bir pencere görülür (Fot. 66). Bu alanın yine doğu cephesinde yerden 40 cm. yüksekte başlayan 90x140 cm. ölçülerinde bir kapı 160x290 cm ölçülerinden oluşan beşik tonozlu küçük dar bir odaya açılır. Tavana kadar sıvanmış odanın sadece doğu cephesinde zemin kat avlusuna bakan 60x80 cm. ölçülerinden oluşan mazgal tipi küçük bir pencereyle aydınlanır (Fot. 67). Bu küçük odanın giriş kapısının yer aldığı ekseninde beşik tonozlu bölümün batı cephesinde 50 cm. derinlikte 90x150 cm. ölçülerinde bir niş yer alır¹⁷⁶

¹⁷⁶ Bu nişin, daha önceleri beşik tonozlu bölümün doğusunda yer alan, küçük odayla aynı tasarıma sahip bir odaya açılan kapı iken, medresenin geçirdiği restorasyon sonucu bu giriş kapısının önü kapatılarak bir nişe çevrildiği ve odanın da tamamen ortadan kaldırıldığı görülür. Yapıyı 1967–1968 yıllarında araştıran Ara Altun 'nun eserinde bu küçük odanın varlığından bahsettiği ve çiziminde gösterdiği görülür. Ara Altun'un eserinden yola çıkılırsa 1968'den sonraki bir tarihte değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Bkz. Ara Altun (1971); *A.g.e.*, s.94, plan 25.

Fotoğraf 66: Üst Kat Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Yıldız Tonozlu Bölümün, Güney Cephesindeki Beşik Tonozlu Alan

Fotoğraf 67: Üst Kat Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Yıldız Tonozlu Bölümün, Güney Cephesindeki Beşik Tonozlu Alanın Doğusunda Yer Alan Dar Oda

Merdivenlerin ve giriş koridorunun güneyine açılan bu mekânlardan sonra, güneye açılan kapıyla aynı eksende koridorun kuzey cephesinde 55 cm. derinliğe sahip 93x148 cm ölçülerinde ortasına göre Altan ve üstten biraz darlaşan sivri kemerli bir niş göze çarpar. Aynı cephede nişin biraz altında merdiven basmakların olduğu alanda bir kapı ve bu alanın doğu cephesinde aydınlatmayı sağlayan 90x150 cm. ölçülerinde dıştan düz hatlı taşlı, içten beşik kemerli bir pencere yer alır. Terasa açılan bu pencere aydınlatıldığı alanın sınırını aşarak kuzeye doğru duvardan pay alarak ışınların geliş açısını genişletmiştir. Merdiven boşluğunun kuzeyine açılan 90x200 cm. ölçülerindeki dıştan düz hatlı taşlı, içten beşik kemerli kapı ise 255x267 cm. ölçülerindeki beşik tonozlu bir odaya açılır.¹⁷⁷ Duvarları tamamen sıvanmış bu odanın doğu cephesinde içten düz hatlı taşlı, dıştan beşik kemerli 90x155 cm. ölçülerinden oluşan ikinci bir kapı ikinci kat revaklarına geçişi sağlamaktadır (Fot. 68).

Fotoğraf 68: Üst Kat Türbe Mescidinin Kuzeyindeki Mekânların Üst Kat Merdivenlerin Kuzeyindeki Odanın İçten Görüntüsü ve Revaklara Açılan Kapısı

¹⁷⁷ Daha önceleri bu odanın büyük bir mekândan oluştuğunu sonradan küçültülerek değiştirildiğini medreseye ait eski kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yapıyı araştıran Albert Gabriel, Ara Altun ve Metin Sözen'in planlarından görüldüğü kadarıyla yaklaşık olarak 267x550 cm ölçülerinde uzun bir odadan ibaret olduğu tahmin edilir. Odanın son zamanlarda medresenin geçirdiği bir restorasyon sonucu batı cephesinde giriş kapısının yer aldığı alandan itibaren bir duvarla uzunluğunun kısaltıldığı düşünülür. Bkz. Metin Sözen (1970); *A.g.e.*, s.190, Şekil.34a; Ara Altun (1978); *A.g.e.*, s.172,173 plan 22.

Günümüzde, medresenin doğu ve batıdaki mekânlarını birleştiren üst kat revakları, yapının ilk mimari yapısına uygun bir üslupla tekrardan yenilendiği görülür.¹⁷⁸ Doğu batı doğrultusunda uzanarak 306x1890 cm. ölçülerinden oluşan çapraz tonozlu revaklar, duvara dayalı kuzey cephesi; aynı form ve ölçülerde 125 cm. derinliğe sahip 210x265 cm. ölçülerinde beş adet sivri kemerli derin nişlerden oluşur (Fot. 69,70). Bu nişlerden, revakların doğu cephesinden ikinci sıradaki kemerli nişin arka cephesindeki duvar içinde 50 cm. derinlikte 60x75 cm. ölçülerinde küçük bir niş yer alır. Nişin zemini 25 cm. derinlikte bir boşluk çeşme kurnası şeklindedir. Bu nişin biraz altında da 14 cm. derinlikte 14x17 cm. ölçülerinde bir nişçik yer alır. Bu nişçiğin zemininde biraz dışa çıkıntı yapacak şekilde taştan bir oluk yerleştirilmiştir¹⁷⁹ (Fot. 71). Revakların güney cephesi ise kuzey cephesindeki kemerli derin nişler ile aynı ölçülerde, 122x124 cm. ölçülerinde dört ayak üzerine oturtulmuş terasa açılan, her biri 210x265 cm. ölçülerinde beş adet sivri kemer gözü yer alır. Revakların terasa bakan dış yüzeyinde mukarnaslı çatı kornişleri ve kornişlerin üzerine yerleştirilmiş dört adet çörtlen görülür. Asıl girişi doğuda olan revaklar, batıdan 90x170 cm. ölçülerinden oluşan içten düz hatlı taşlı, dıştan beşik kemerli ikinci bir kapı doğudaki üst kat mekânlarına açılarak üst kat doğu ve batıdaki mekânlara geçişi sağlamaktadır. Bu kapının daha önceleri bir pencereyken sonradan kapıya dönüştürüldüğü düşünülür. Çünkü üst katın doğu ve batıda yer alan mekânlara zemin kattan iki farklı girişin olması bunu doğrular niteliktedir. Revak kemerlerin hemen önünde ise revaklarla aynı doğrultuda 330x1890 cm. ölçülerinde yazlık teras olarak kullanılan bir alan yer alır (Fot. 72). Terasın doğu ve batı cephelerinde üst kat mekânlarına ait dikdörtgen kesitli birer adet pencereye yer verilmiştir. Bu terasın eskiden daha dar olması ya da iki katlı revakların varlığı söz

¹⁷⁸ Medreseyi ilk araştıranlardan Albert Gabriel eserinde, bu revaklarla ilgili olarak yapmış olduğu çizim ve planlarda sadece derin nişleri göstermiştir. 1957–1962 yıllarında yapıyı araştıran Metin Sözen ise eserinde Albert Gabriel ile aynı doğrultudaki açıklamalarına ek olarak günümüzdeki mevcut revakların kuzey cephesindeki restore edilmiş sivri kemerli derin nişlerin orijinal olduğunu ve yapıyı araştırırken kalıntılardaki tonoz izlerinden yola çıkarak bu nişlerin önünde çapraz tonozlu revakların olabileceğini ileri sürmüştür. Sözen yapıyı araştırırken çekmiş olduğu fotoğraflarda günümüzdeki revakların olmadığı sadece kemerli nişlerin restorasyondan önceki görüntüsünü vermiştir. 1967–1968 de yapıyı araştıran Ara Altun ise çekmiş olduğu fotoğraflarda mevcut revakların yapılmış olduğu görülmektedir. Fotoğraflardan yola çıkılırsa 1962–1967 yılları arasında mevcut revakların yapılmış olduğu anlaşılır. Bkz. Albert Gabriel; *A.g.e.*, s.30–31, pl. a,b; Metin Sözen (1970); *A.g.e.*, s.191, Resim 34-i; Ara Altun (1978); *A.g.e.*, s.183, Resim 247,248.

¹⁷⁹ Görünüm itibarıyla metruk bir çeşmeyi andıran bu nişler, yapının ilk halinden kalma olup olmadığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadığı gibi son dönemlerdeki bir restorasyonla beraber yapıya dekoratif bir görünüm kazandırmak için sonradan yapıya eklenmiş olabileceği de düşünülür.

konusuysa terasın sonradan yapıya gelişmelere paralel olarak eklenmiş olabileceği de düşünülebilir.¹⁸⁰

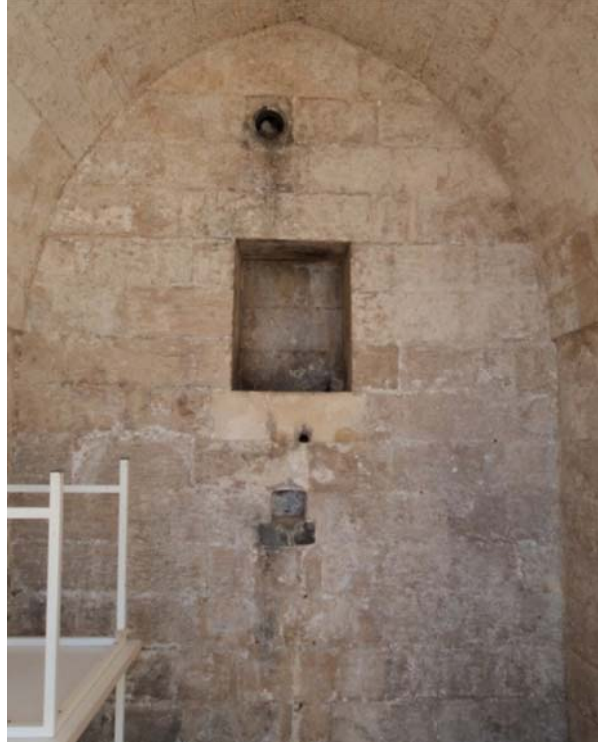

Fotoğraf 69: Üst Kat Doğu ve Batıdaki Mekânlarını Birleştiren Revakların Kuzey Cephesindeki Kemerli Nişlerin Restore Edilmeden Önceki Vaziyeti (Fot: Metin Sözen'den)

Fotoğraf 70: Üst Kat Doğu ve Batıdaki Mekânlarını Birleştiren Revakların İçten Görüntüsü

¹⁸⁰ Ara Altun (1971); *A.g.e.*, s. 94.

Fotoğraf 71: Üst Kat Doğu ve Batıdaki Mekânlarını Birleştiren Revakların Doğu Tarafından İkinci Sıradaki Sivri Kemerli Nişin İçinde Yer Alan Çeşme Nişleri.

Fotoğraf 72: Üst Kat Doğu ve Batıdaki Mekânlarını Birleştiren Revaklı Teras

4.3.2. Üst Kat Avlusu ve Etrafındaki Mekânlar

Anıtsal portalin geçit verdiği uzun giriş koridorunun son bulunduğu yerde, 90x165 cm. ölçülerinde düz hatlı taşlı bir giriş kapısı, medresenin üst kat doğu mekânlarına çıkan merdivenlere açılır (Fot. 73). Kuzey güney doğrultusunda 174x470 cm. ölçülerinden oluşan beşik tonozlu merdiven aralığının sağ cephesinde, medresenin doğusuna açılan mazgal tipi küçük bir pencere ile aydınlatma sağlanmıştır. Bu birinci merdiven aralığı bir kemerle bölünerek sola doğru, doğu batı doğrultusunda 178x580 cm. ölçülerinde beşik tonozlu ikinci bir merdiven aralığıyla devam ederek 85x170 cm. ölçülerden oluşan içten beşik kemerli, dıştan düz hatlı taşlı bir kapıyla üst kat avlusuna açılır. Bu ikinci merdiven aralığının doğu cephesinde, içten üçgen kemerli küçük bir pencere ve biraz üstünde sonradan açıldığı düşünülen, küçük bir pencere aralığıyla aydınlanma sağlanmıştır. Merdiven aralığının doğu cephesi ilk pencereden sonra duvar örgüsünün kademeleştiği görülür. Yine aynı alanın restore edilmiş kuzey cephesi de duvar örgüsünde kademeleşmeyle tonozla doğru aralığı genişletir (Fot. 74). Üst kat avlusuna açılan bu merdiven aralığının kuzeyinde 160 cm. derinliğe sahip 100x210 cm. ölçülerinde dıştan düz hatlı taşlı, içten beşik kemerli bir kapı açıklığı; günümüzde içi yenilenmiş medresenin abdest alma ve tuvalet ihtiyacını karşılayan beşik tonozlu bir bölüme geçit verir (Fot. 75). İçi yenilenmiş bu bölümün, medresenin doğusuna açılan, aynı ölçülerde dıştan düz hatlı taşlı, içten sivri kemerli, mazgal tipi iki küçük pencere ile üst kat avlusuna açılan küçük bir pencereyle bölüm aydınlatılmıştır. Giriş kapısıyla aynı ekseninde kuzey cephesinde ise sivri kemerli ortasından zemine doğru duvarla derinliği sıfırlanan bir niş cepheye yerleştirilmiştir (Fot. 76).

Fotoğraf 73: Üst Kat Doğu Mekânlarına Açılan İlk Merdiven Aralığı

Fotoğraf 74: Üst Kat Avlusuna Açılan Merdiven Aralığı

Fotoğraf 75: Üst Katta Yer Alan, Medresenin Tuvaletleri

Fotoğraf 76: Medresenin Tuvalet İhtiyacını Karşılamanın Bölümünün Kuzey Cephesindeki Niş

Medresenin üst kat avlusu, 1056x1205 cm. ölçülerinde kareye yakın bir plan şemasına sahiptir (Fot. 77). Avlunun güney kanadı, 290x1260 cm. ölçülerinde doğu batı doğrultusunda uzanan revak dizisiyle çevrilidir. Revakların kuzey cephesi, 78x108 cm. ölçülerinde dikdörtgen iki ayak üzerine oturtulmuş avluya açılan her biri 227x285 cm. ölçülerinde sivri kemerli üç kemer gözü ile teşkilatlandırılmıştır. Kemer dizisinin avluya bakan cephesi sivri kemerlerin üstünde, ikisi solda biri sağda olmak üzere 40 cm. derinlikte 20x25 cm. ölçülerinde küçük nişçikler göze çarpar. Bu nişçiklerin hemen yukarısında üstünde iki çörtenin yer aldığı mukarnaslı çatı kornişleri cepheyi çevreler (Fot. 78). Revak dizisinin güneyinde ise, iki kat boyunca yükselen cami mekânına açılan sivri kemerli üçlü pencere sistemi görülür. Revakların batı cephesinde 90x185 cm. ölçülerinde bir kapı, duvarları tavana kadar tamamen sıvanmış 335x348 cm. ölçülerindeki bir odaya açılır. Odada aydınlatmayı sağlamak için zemin kat avlusuna açılan 20x40 cm. ölçülerinde mazgal tipi küçük bir pencere bırakılmıştır (Fot. 79). Revakların doğu cephesinde ise, 87x170 cm. ölçülerinde düz hatlı taşlı bir kapı 330x315 cm. ölçülerinden oluşan beşik tonozlu küçük bir odaya açılmaktadır. Odanın doğusunda, medresenin doğusuna açılan dikdörtgen kesitli bir pencere görülür, pencerenin yer aldığı bu duvarın dışında odanın diğer kısımlarının sıvandığı görülür. Odanın kuzeyinde de 52 cm. derinlikte 92x167 cm. ölçülerinde sivri kemerli bir niş yer alır (Fot. 80). Odanın güney batısında yer alan 83x 180 cm. ölçülerinden oluşan ikinci bir kapı, 340x540 cm. ölçülerindeki beşik tonozlu bir adaya geçit verir (Fot. 81). Bu odanın doğu cephesinde aynı ölçülerde dikdörtgen kesitli iki pencere medresenin doğusuna açılmaktadır. Odanın batı cephesinde ise, 53 cm. derinlikte 110x185 cm. ölçülerinde dikdörtgen kesitli bir niş yer alır. Aynı cephede bu nişin güneyinde 86 cm. derinlikte 114x227 cm. ölçülerinde dikdörtgen kesitli ikinci bir niş daha yer alır. Yalnız bu nişin arka cephesinde, zemin katta yer alan ve iki kat yüksekliğindeki bir kotaya sahip cami mekânına açılan sivri kemerli bir pencere yer alır.¹⁸¹ Odanın güney cephesinde de 117 cm. derinliğe sahip 220x 230 cm. ölçülerinde sivri kemerli bir nişle kademelenme görülür. Günümüzde kapatılmış olan bu nişin doğu cephesindeki bir giriş kapısıyla,

¹⁸¹ Camiye açılan sivri kemerli pencere, yapıyı daha önce araştıran araştırmacıların, bu odadan camiye açılan bir pencerenin olduğuna dair herhangi bir bilgiye yer vermediği görülür. Ama medresenin batısında yer alan üst kat mekânlarından türbe mescidine aynı şekilde bir pencerenin varlığı buradaki pencere sistemi planla ters düşmediği görülebilir. Bir başka açıdan bakılacak olunursa da odanın içinde daha önce bir niş tarzında yapılmış ve aynı hizadaki cami tarafından sivri kemerli nişin arasındaki duvarın son zamanlarda kaldırılmasıyla pencereye dönüştürüldüğü ihtimaller arasındadır.

portalin üzerindeki boşlukta yer alan L planına sahip dar bir dehlize geçilmekteydi.¹⁸² Odanın kuzey cephesinde ise giriş kapısının sağında 50 cm. derinlikte 70x140 cm. ölçülerinde sivri kemerli bir ocak nişi görülmektedir (Fot. 82).

Fotoğraf 77: Medresenin Üst Kat Avlusunun Üsten Görünüşü

Fotoğraf 78: Medresenin Üst Kat Avlusunun Güneyindeki Revaklar

¹⁸² Ara Altun (1978); *A.g.e.*, s. 171.

Fotoğraf 79: Medresenin Üst Kat Avlusunun Güneyindeki Revakların Batısında Yer Alan

Küçük Oda

Fotoğraf 80: Medresenin Üst Kat Avlusunun Güneyindeki Revakların Doğusunda Yer Alan

Küçük Oda

Fotoğraf 81: Medresenin Üst Kat Avlusunun Güney Doğusundaki Oda

Fotoğraf 82: Medresenin Üst Kat Avlusunun Güney Doğusundaki Odanın İçindeki Ocak Nişi

Revakların kuzey cephesinin doğusunda, 87x172 cm. ölçülerinde dikdörtgen kesitli, düz hatlı taşlı bir kapı; kademelenerek doğu batı doğrultusunda uzun bir odaya açılır. Beşik tonozlu bu oda, batıdan 360x392 ölçülerinden oluşan bir alandan sonra geniş bir sivri kemerle bölünerek doğuya doğru 216x320 cm. ölçülerinden oluşan ikinci bir alanla teşkilatlandırılmıştır. Odanın batı cephesinde, üst kat avlusuna açılan aynı formda 65x120 cm. ölçülerinde dikdörtgen kesitli iki pencere yer alır. İki pencerenin tam ortasına gelecek şekilde 50 cm. derinlikte 63x162 cm. ölçülerinde sivri kemerli bir ocak nişi görülmektedir¹⁸³ (Fot. 83). Odanın doğusundaki kemerle kademelenen kısımda ise kuzey ve güney cephelerinde aynı eksende 54 cm. derinliğe sahip 74x150 cm. ölçülerinde dikdörtgen kesitli iki niş yer alır. Aynı bölümün doğu cephesi ise, 60 cm. derinlik yapan 182x216 cm. ölçülerinde sivri kemerli bir nişe yer verilmiştir. Bu nişin arkasındaki duvar içinde dikdörtgen kesitli bir pencere ve hemen üzerinde yer alan yuvarlak kemerli küçük bir pencere medresenin doğusuna açılmaktadır (Fot. 84).

Fotoğraf 83: Medresenin Üst Kat Avlusunun Doğu Kanadının Güneyinde Yer Alan

Odanın İçindeki Ocak Nişi

¹⁸³ Toplamda medresede iki adet olan bu şömine tarzındaki bu ocaklar günümüzde restore edildiğinden dolayı yapının ilk döneminde kalma olup olmadığı hakkında bir fikir yürütülememektedir.

Fotoğraf 84: Medresenin Üst Kat Avlusunun Doğu Kanadının Güneyinde Yer Alan Odanın Kemerle Kademelenen Bölümü

Avlunun doğu kanadını oluşturan mekânların avluya bakan cephesinde, avlu giriş kapısının hemen üstünde merdivenleri aydınlatan 35x50 cm. ölçülerinde küçük bir pencerenin yanı sıra kapının sağında, kademeli odaya ait dikdörtgen kesitli iki pencere daha yer alır. Kapının solunda ise 50 cm. derinlikte 96x165 cm. ölçülerinde sivri kemerli bir niş yer alır.¹⁸⁴ Bu nişin üstünde biraz nişin solunda yer alan tuvaletleri aydınlatan küçük bir pencere daha yer alır. Bu cephede de aynı tasarıma sahip mukarnaslı çatı kornişleri cephe boyunca devam eder. Bu çatı kornişlerin üzerine yerleştirilmiş iki çörtten ve çörttenlerden aşağıya doğru sarkan zincirler dikkat çekicidir (Fot. 85).

¹⁸⁴ Sivri kemerli bu nişin Albert Gabriel'in planında tuvaletlere açılan bir kapı şeklinde göstermesi bu nişin bir kapı iken önu kapatılarak nişe çevrildiği tahmin edilir.

Fotoğraf 85: Medresenin Üst Kat Avlusunun Doğu Cephesi

Avlunun kuzey kanadında, cephenin sağ tarafından 85x170 cm. ölçülerinde düz hatlı taşlı bir kapıyla girişi sağlanan 795 cm. uzunluğunda iki kademeli, beşik tonozlu bir oda yer alır. Doğu batı doğrultusunda uzanan odanın, girişin olduğu doğudan 505x360 cm. ölçülerinde ilk kademe, geniş sivri bir kemerle bölünür (Fot. 86). Genişliği 40 cm. daraltan kemerden sonra 290x320 cm. ölçülerinde ikinci kademeye geçilir. Doğudaki ilk kademelin güney cephesinde, 76x140 cm. ölçülerinde düz hatlı taşlı, dikdörtgen kesitli bir pencere üst kat avlusuna açılmaktadır. Aynı bölümde tavanda beşik tonozun içinden dama açılan havalandırma işlevini gördüğü tahmin edilen 60x60 cm. ölçülerinde günümüzde üstü kapatılmış olan bir sistem yer alır. Odanın batısında yer alan ikinci kademelin içinde ise, güney cephesinde birinci kademede yer alan avluya açılan pencereyle aynı ölçülerdeki pencere üst kat avlusuna açılır. Bu pencereyle aynı eksende kuzeyde 53 cm. derinliğe sahip 95x148 cm. ölçülerinde dikdörtgen kesitli bir niş yer alır. Odanın batısında 72x122 cm ölçülerinde bir kapı 360x375 cm. ölçülerinden oluşan

ve doğusundaki uzun odaya göre ters yönde beşik tonozlu küçük bir oda bulunur¹⁸⁵ (Fot.87). Duvarları tamamen sıvalı odanın güneyinde, üst kat avlusuna açılan 76x140 cm. ölçülerinde düz hatlı taşlı dikdörtgen kesitli bir pencere yer alır. Üst kat avlusunun kuzey kanadını oluşturan mekânların avluya bakan dış cephesinde, sağda olan giriş kapısının solunda aynı ölçülere sahip dikdörtgen kesitli üç pencere görülmektedir. Yine bu cephede de avlunun diğer cephelerinde görülen çatı kornişleri ve iki çörtten yer alır (Fot. 88).

Fotoğraf 86: Medresenin Üst Kat Avlusunun Kuzeyinde Yer Alan Uzun Oda

¹⁸⁵ Bu küçük oda 1932 yılında medreseyi araştıran Albert Gabriel'in planında olmadığı görülür. Günümüze daha yakın bir tarihte 1967 de medreseyi araştıran Ara Altun da Gabriel gibi planında aynı şekilde göstermiş bu alanla ilgili olarak üst kat avlusunun kuzeyindeki kademeli uzun bir odanın yer aldığına değinmiştir. Planlarda görüldüğü kadarı ile günümüzde avlunun kuzeyindeki giriş kapısı, aslında bir pencere olduğu asıl girişinin üst kat avlusunun batısındaki uzun odanın içinden, kuzey cephesindeki günümüzde olmayan bir kapı ile bugün ki küçük odanın yer aldığı alan içinden geçiş sağlanırdı. Anlaşıldığı kadarıyla bu alanın günümüzdeki vaziyetini alması 1967 den sonraki bir restorasyonla olduğu düşünülür. Albert Gabriel; *A.g.e.*, s.31, Fig. 23; Ara Altun (1978); *A.g.e.*, s. 171, plan 22.

Fotoğraf 87: Medresenin Üst Kat Avlusunun Kuzey Batısında Yer Alan Küçük Oda

Fotoğraf 88: Medresenin Üst Kat Avlusunun Kuzey Cephesi

Avlunun batı kanadında ise cephenin sağ tarafına yerleştirilmiş, 83x183 cm. ölçülerinde düz hatlı taşlı bir kapı, kuzey güney doğrultusunda uzanan beşik tonozlu 940 cm. uzunlukta bir odaya açılır. Sivri kemerlerle üç kademeye bölünen oda, kuzeyden güneye doğru sırasıyla 260x380, 340x370, 250x285 cm. ölçülerinden oluşur. Giriş kapısının da yer aldığı ilk kademeli alanın batı cephesinde bir kapı zemin kat avlusunun kuzeyindeki üst kata ait teraslı revakların içine açılarak medresenin üst kat, doğu ve batı mekânlarını birleştirir (Fot. 89). Odanın ikinci kademeli alanı, odanın duvarlarından dışa doğru çıkıntılı iki ayak üzerine yerleştirilmiş geniş sivri bir kemerle bölünür (Fot. 90). Bu ikinci kademeli alanın doğu cephesinde, üst kat avlusuna açılan dikdörtgen kesitli, düz hatlı 90x150 cm. ölçülerinde bir pencere yer alır. Bu pencereyle aynı ekseninde batıda aynı form ve ölçülerde bir pencere daha üst kat terasına açılır. Odanın güneyindeki üçüncü kademelinin batı cephesinde, zemin kat avlusuna açılan dikdörtgen kesitli, düz hatlı 90x150 cm. ölçülerinde bir pencere daha yer alır. Bu pencereyle aynı ekseninde doğuda daha önceleri üst kat avlusuna açılan bir pencereyken sonradan önü kapatılarak nişe çevrildiği düşünülen 56 cm. derinliği olan 95x150 cm. ölçülerinde dikdörtgen kesitli bir niş görülür.¹⁸⁶ Üst kat avlusunun batı kanadını oluşturan mekânların avluya bakan dış cephesinde, giriş kapısının solunda dikdörtgen kesitli bir pencere yer alırken kapının sağında ise 80 cm. genişliğinde bir merdiven günümüzde medresenin damına açılan tek giriştir (Fot. 91). Bu merdivenlerle dama çıkılırken 13. basamaktan sonra sağda 70x100 cm. ölçülerinde bir giriş kapısıyla depo olarak kullanılan küçük dar bir alan yer alır. Bu küçük depo aralığı merdivenle beraber yapıya eklenmiş. Bunun dışında

¹⁸⁶ Medreseyi ilk araştıranlardan Albert Gabriel, Metin Sözen ve Ara Altun'un planlarından yola çıkarak üst kat avlusunun batı kanadını oluşturan bu kademeli uzun odanın, zamanla bazı müdahalelere maruz kaldığı görülür. Bu değişiklikler özellikle odanın kapı ve pencere sistemindeki değişikliklerdir. Albert Gabriel ve Metin Sözen'in planlarında odanın batı cephesinde günümüzdeki mevcut revaktaki kapının yerine terastan mevcut pencerenin giriş kapısı olarak kullanıldığı görülür. Odanın üst kat avlusuna bakan doğu cephesinde de mevcut konumdan farklı olarak üst kat avlusuna açılan dört pencerenin olduğu anlaşılır. Odanın kuzeye bakan cephesi ise bir giriş kapısıyla üst kat avlusunun kuzey kanadını oluşturan uzun odaya geçit verdiği görülür. Ara Altun'un planında ise tek fark olarak revakların içinden açılan kapının günümüzdeki mevcut durumunu göstermesi ve oda ile ilgili olarak 1967'de öğrenci yurdu olarak kullanılan medresenin bu odasının yurt ihtiyacına göre pencere ve kapılarında bazı değişiklik yapıldığını vurgulamasıdır. Günümüzdeki odanın mevcut durumu en son yapıyı 1967'de araştıran Ara Altun'un planından farklı olarak odanın batı cephesindeki üst kat avlusuna açılan pencere ve kapıdaki değişikliklerdir. Bunun dışında en önemli değişim odanın kuzey cephesinde günümüzde dama çıkan merdivenlerin yerleşmesidir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla 1967 yılından sonraki bir restorasyonla mevcut durumuna geldiği görülür. Bkz. Albert Gabriel; *A.g.e.*, s.31, Fig. 23; Metin Sözen (1970); *A.g.e.*, s.190, Şekil 34,a; Ara Altun (1971); *A.g.e.*, s. 90,93 plan 25,B.

avlunun batı cephesinde avlunun diğer cephelerinde yer alan çatı kornişleri aynı şekilde tekrarlanmıştır.¹⁸⁷

Fotoğraf 89: Üst Kat Avlusunun Batısında Yer Alan Uzun, Kademeli Odanın İlk Bölümü

¹⁸⁷ Medresenin damına açılan bu merdivenlerin yakın tarihteki bir restorasyonla yapıldığı anlaşılır. Çünkü medrese damına asıl giriş medresenin batı cephesindeki sivri kemerli bir kapı ile yapıldığı medresenin 1917 tarihli eski bir fotoğrafta açıkça görülmektedir. Bkz. Fotoğraf 26.

Fotoğraf 90: Üst Kat Avlusunun Batısında Yer Alan Uzun, Kademeli Oda

Fotoğraf 91: Medresenin Üst Kat Avlusunun Batı Cephesi

4.4. Yapım Tekniği ve Malzeme

Mardin Zinciriye Medresesi tamamen kesme taştan inşa edilmiştir. Yapının ana malzemesini oluşturan kesme taş, kuzeyde Diyarbakır çevresindeki bazalt taşına karşılık, güneyde Şanlıurfa Bölgesinde de benzer özellikler gösteren açık renkli sarı kalker taşıdır. Kolay işlenebilen ve ocaktan çıkarıldıktan belli bir süre sonra sertleşen bu kireçli oluşum, Mardin yapılarında her devirde kullanıldığı gibi günümüzde de sıkça kullanılan bir malzemedir.¹⁸⁸ Medresenin taşıyıcı duvar örgü sistemi, genel olarak 25 cm. yüksekliğinde ve 25 cm ile 75 cm arasında değişen bir uzunluğa sahip düzgün kesme taşlardan oluşur. Kesme taş tekniği ya da bölgeye özgü yorumuyla sandık duvar tekniğiyle¹⁸⁹ oluşturulan yapıdaki taşıyıcı duvar kalınlığı 60 cm ile 200 cm arasında değişmektedir.

Strüktürel elemanların tümünde kesme taş kullanıldığı gibi yapının her iki katın yer döşemeleri de kesme taşlarla döşenmiştir. Ancak medresenin düz damındaki yer döşemeleri, son dönemdeki restorasyonla kaplanmış ve tarihi yapıyla uyumsuzluk gösteren siyah bazalt taşıyla kaplanmıştır. Ayrıca damın etrafını çeviren kalker taşından yapılmış araları zincirle bağlı taş korkuluklarda son dönemde yapılmış eklemelerdir.

Kalker taşla beraber süslemede kullanılan sınırlı sayıdaki iki farklı türden, renkli taş örnekleri dışında medresenin tamamı kesme taşla inşa edildiği görülür. Bir taş türü olan mermer, sadece cami giriş kapısının iç tarafındaki sütunçe gövdesinde kullanılmış tek örnektir. Yapıda tuğla ve devşirme malzeme hiç kullanılmamıştır.

Sınırlı sayıda kullanılmış bir diğer malzemeyse ahşap malzemedir. Medresenin giriş kapısı, ahşap malzemeyle yapılmıştır (Fot. 92). Medresedeki diğer kapı kanatları ve pencere doğramaları, yapının ilk döneminde ahşap malzemeyle yapılmış olsa da bunlardan hiçbirisi günümüze ulaşamamıştır. Giriş kapısının dışında, yapıdaki mevcut ahşaptan yapılmış kapı ve pencere doğramaları, son zamanlardaki medresenin geçirdiği restorasyonla yenilendiği bilinir.

¹⁸⁸ Fatih Semerci; *Mardin Kireçtaşının Yapı Taşı Olarak Araştırılması*, İstanbul Teknik Üni. Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s.58; Mehmet Memiş; *Şanlıurfa Medreseleri*, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 95.

¹⁸⁹ Sandık duvar yapım tekniği, duvarın iç ve dış yüzeyi düzgün kesme taş veya kaba yontu taşı, ortası ise moloz taşlarla doldurulan duvar yapım tekniğidir. Bkz. Füsün Alioğlu; *A.g.e.*, s. 103.

Maden malzemeyse sadece giriş kapısındaki ahşap kapı üstünde yer alan kapıyı saran metal kuşaklar, demirden yapılmış kapı tokmakları, kapı kilidi (Fot. 93) vb. malzemelerdir. Günümüzde, yapıdaki bazı pencerelerde bulunan demirden yapılmış pencere korkulukları ve medrese giriş sahanlığının üstündeki demir korkuluklar ise son zamanlarda takılmıştır.

Fotoğraf 92: Mardin Zinciriye Medresesinin Ahşaptan Yapılmış Kapı Kanatları

Fotoğraf 93: Mardin Zinciriye Medresesi Giriş Kapısındaki Demir Kilit

BÖLÜM 5: MARDİN ZİNCİRİYE MEDRESESİ'NİN SÜSLEME PROGRAMI

Mardin ili, tarih boyunca mimarisi ile bütünleşen taş işçiliği ile ön plana çıkmıştır. Günümüze kadar gelen tarihi yapılarda özellikle de Artuklulara ait mimari eserlerde taşın dantel işler gibi işlendiği görülür. Artuklu mimarisinin son dönemine ait Mardin Zinciriye Medresesinde süsleme olarak taş işçiliğiyle oluşturulmuş bezemeler dikkat çeker. Medresenin taşa işlenen süslemelerin tamamına yakını zemin katta ve medresenin ana cephesi görevindeki dış güney cephesinde yoğunlaştığı görülür. Birden fazla tekniğin kullanıldığı taş süslemelerde bitkisel, geometrik, yazı ve mukarnas süsleme türlerinin dışında taş işçiliği, cami, türbe mescidi ile eyvanlı çeşmede görülen bazı kemerlerin iki farklı renkle almaşık tekniğinin uygulanması ve bunların yanı sıra cami ve türbe mescidine ait dıştan dilimli kubbelerindeki taş işçiliğidir (Fot. 94).

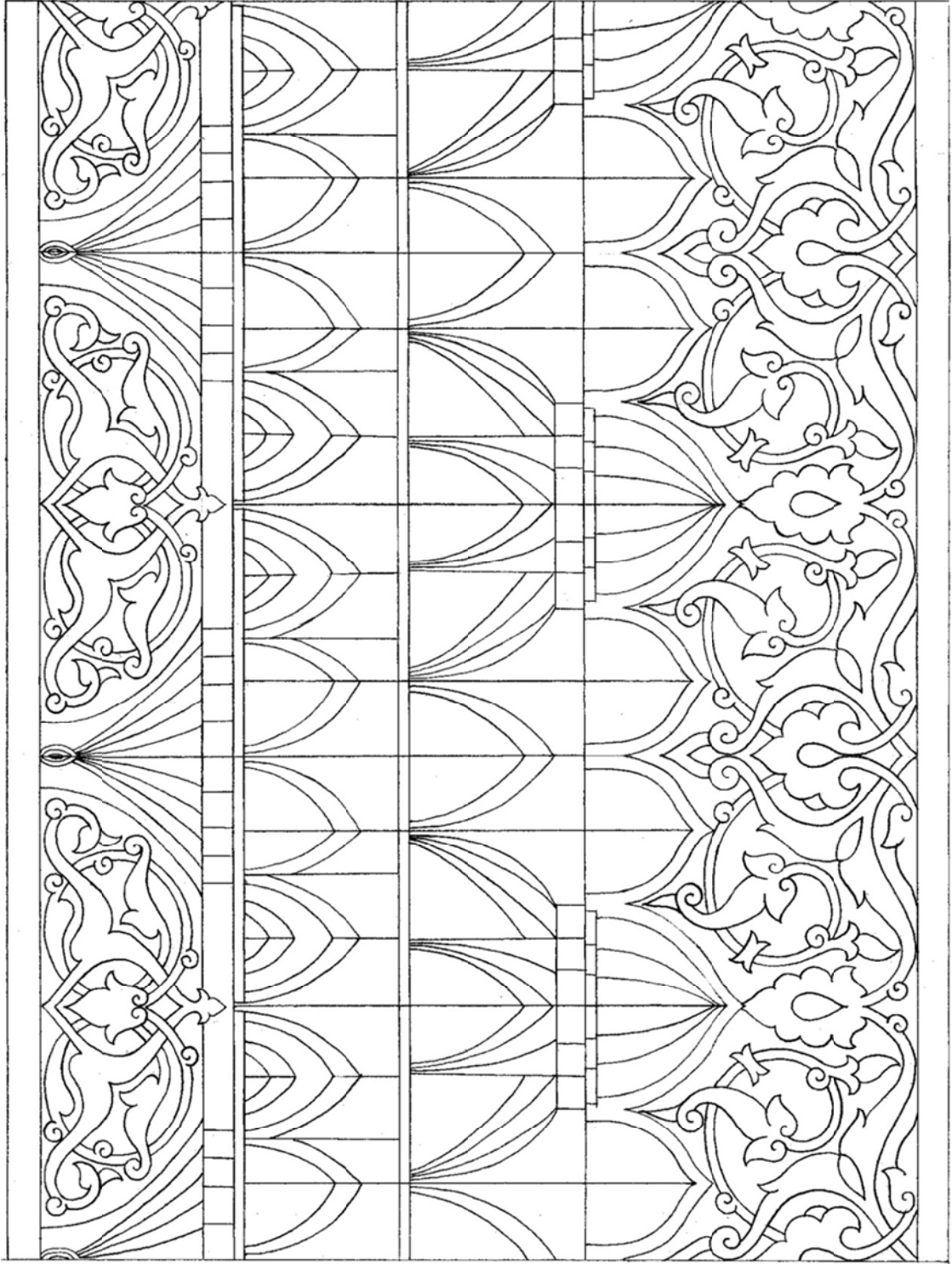

Fotoğraf 94: Medresenin İstinat Duvarından Dilimli Kubbelerin Görünüşü

4.1. Bitkisel Süslemeler

Medresede bitkisel bezemeler bir iki örnek dışında genel itibariyle bitkisel kökenli olarak kabul edilen rumi ve palmet motiflerinden oluşan kompozisyonlar şeklindedir. Yapıda bitkisel süslemeler, bağımsız kompozisyonlar şeklinde görülmekle beraber bazı kompozisyonlarda hat yazıları, mukarnas ve geometrik süslemelerle beraber karma kompozisyonlar şeklinde de görmek mümkündür. Medresenin süsleme türlerini sınıflandırırken bağımsız kompozisyonlar ayrı ara başlıklar halinde, karma kompozisyonları da hangi süsleme türü ön plandaysa o süsleme türü başlığı altında, diğer motifler de aynı sınıflama içerisinde ele alınarak süslemelerin karakteristik özellikleri ve bulunduğu alanlar ele alınarak açıklanma yoluna gidilmiştir.

Anıtsal Portalı Çerçeve İçine Alan Rumili Bordür; 45 cm. genişliğinde her iki taraftan 1. cm. kenar cetvel çizgileriyle sınırlanan, bir tarafı rumili diğer tarafı rumi ve palmet motifli ortası ise mukarnaslı bordür şeridi, portalı dıştan dikdörtgen bir çerçeve içine alır (Çizim 34,Fot. 95). Bordür şeridindeki kompozisyonda; portalin niş tarafından cetvel çizgisiyle başlayan başlangıç mukarnasların arasında oluşan üstten basık yarım dairelik alanda kabartma tekniği ile küçük bir rumili kompozisyon tasarlanmıştır. Bu rumili kompozisyonda, merkezde rumilerden oluşan ortabağ motifinin ortasına ters oturtulmuş bir palmet motifi yer alır. Palmet motifinden her iki yanda simetrik olarak çıkan kıvrık dallar boş alanları rumilerle doldurmuştur. Mukarnasların dışa doğru kademeleştiği tarafta da rumi ve palmetlerden oluşan ikinci bir bitkisel bezemeli kompozisyon görülür. Kabartma tekniği ile oluşturulan bu kompozisyonda ise, başı tepelikli rumilerden oluşan ortabağ motifinin içine yerleştirilmiş palmet motifi görülür. Palmet motifinin her iki yanından çıkan kıvrık dallar palmet ve rumi motiflerle boş alanları doldurmasıyla sonlanır. Bordürdeki bezemeler, portalin alt kısımlarında dış etkenlerden dolayı yüzey aşınmalarına maruz kaldığı görülür.

Çizim 34: Anıtsal Portalı Çerçeve İçine Alan Rumili Bordür ¹⁹⁰

¹⁹⁰ Bordürde yer alan mukarnas kısmı Rahmi Hüseyin Ünal'ın çizimi örnek alınarak hazırlanmıştır.

Fotoğraf 95: Anıtsal Portalı Çerçeve İçine Alan Rumili Bordür

Anıtsal Portalin Sütunçelerindeki Bitkisel Bezeme; Portal niş giriş aralığının sağında ve solunda olmak üzere iki sütunçe yer alır. Sütunçelerin gövde kısımları, Altan ve üsten geçen geometrik örgü motifleriyle işlenmiştir. Her iki Sütunçenin altlıklarının ön yüzünde aynı tasarıma sahip 20x30 cm. ölçülerinde bir çerçeve içine alınmış kabartma tekniği ile bitkisel bezeme görülür (Fot. 96, Çizim 48). Hayat ağacını anımsatan bezeme; hatai, penç, palmet, goncagül ve yaprak motiflerinden oluşan küçük bir kompozisyondan ibarettir. Nişin doğu tarafındaki sütunçe altlığındaki bu süsleme zorda olsa motifleri seçilirken batıdaki sütunçe altlığında motifler görülmeyecek ölçüde yüzeysel aşınmalara maruz kalmıştır. Sütunçelerin başlıkları ise, Altan mukarnaslı yukarıya doğru bu mukarnasların arasında kabartma tekniğinde küçük rumili bir kompozisyonla sonlanmıştır (Fot. 97). Bu rumili bezemelerde de yer yer taş erimesinden kaynaklı bozulmalar görülür.

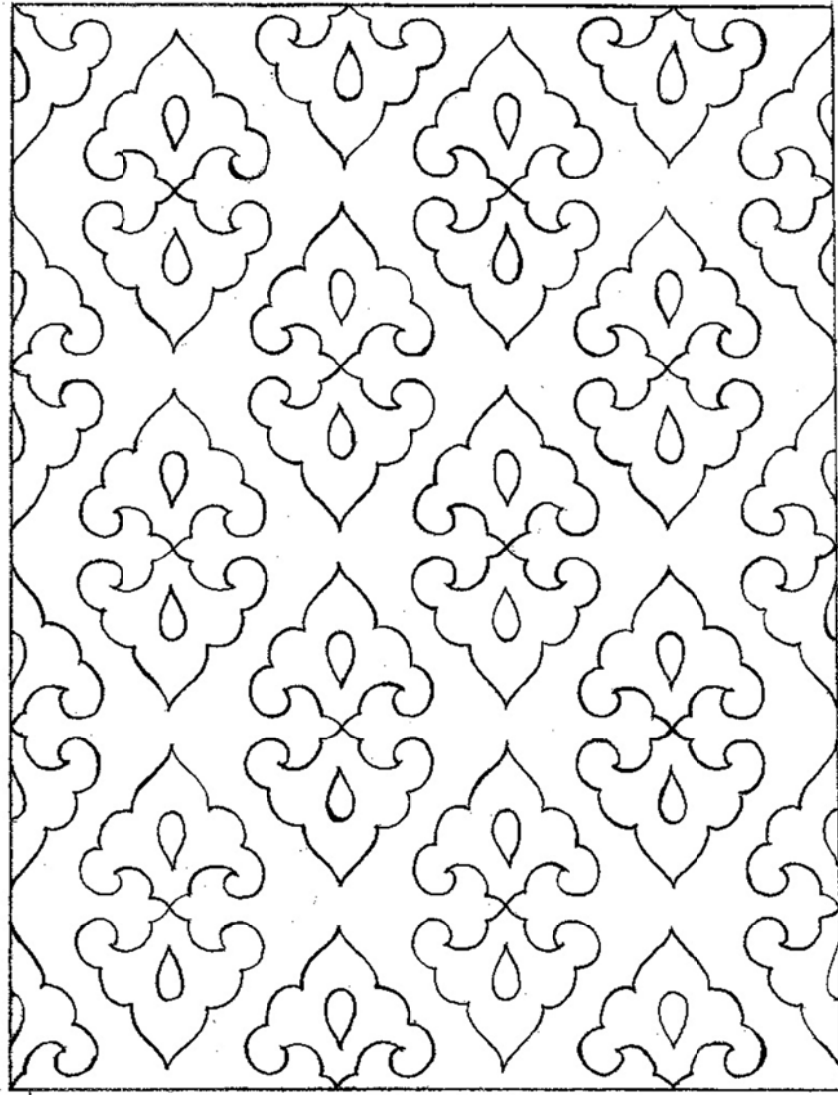

Fotoğraf 96: Anıtsal Portal Sütunçe Altlığındaki Bitkisel Süsleme

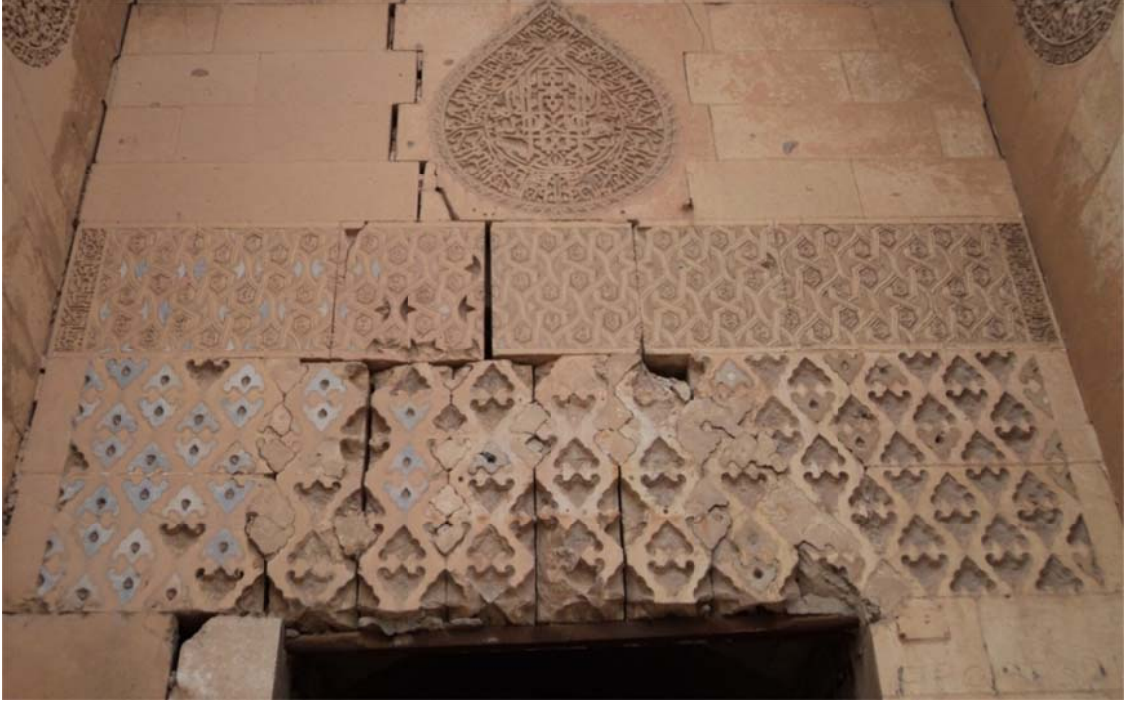

Fotoğraf 97: Anıtsal Portal Sütunçe Başlığındaki Süslemeler

Medrese Giriş Kapsının Atkı Taşındaki Bitkisel Bezeme; Anıtsal Portalin giriş kapısının atkı taşının ön yüzünde, 75x265 cm. ölçülerindeki alanda, palmet motiflerinden oluşan bitkisel bezeme görülür. Kompozisyonda; Karşılıklı duran iki palmet motifinin, yukardan aşağıya doğru üç sıra halinde, soldan sağa doğru atkı taşının tüm yüzeyini doldurur. Kakma tekniğiyle oluşturulan bezeme, palmet motifi formunda kesilen, açık mavi renkte sırlı çiniler kullanılmıştır. Günümüzde atkı taşın sol tarafındaki bir alanın dışında atkı taşının diğer alanlarındaki kakma olarak kullanılan sırlı çiniler düşmüş ve yerleri derin oyuklar şeklinde boş kalmıştır (Çizim 35,Fot. 98).

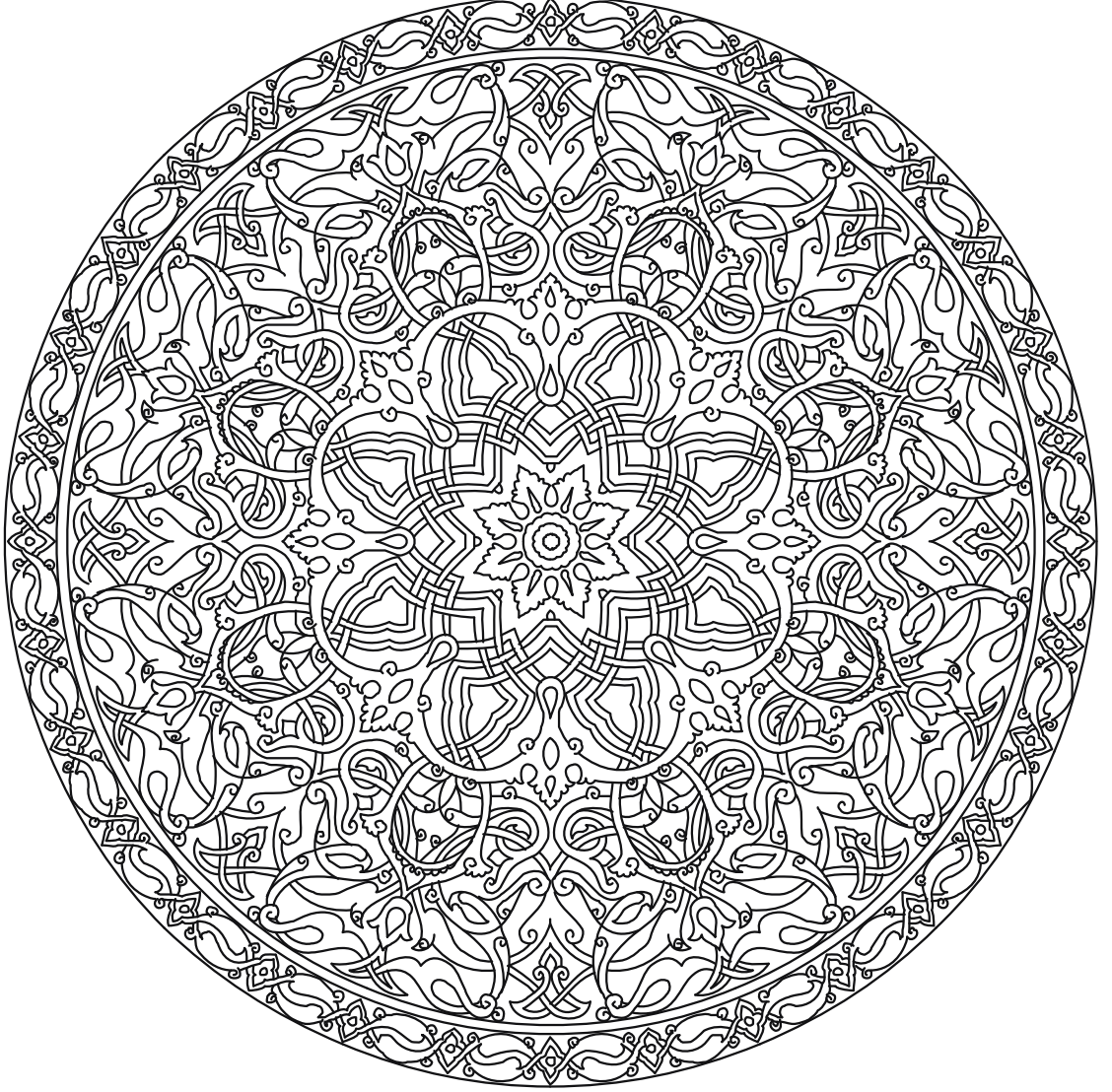
Çizim 35: Medrese Giriş Kapsının Atkı Taşındaki Bitkisel Bezeme

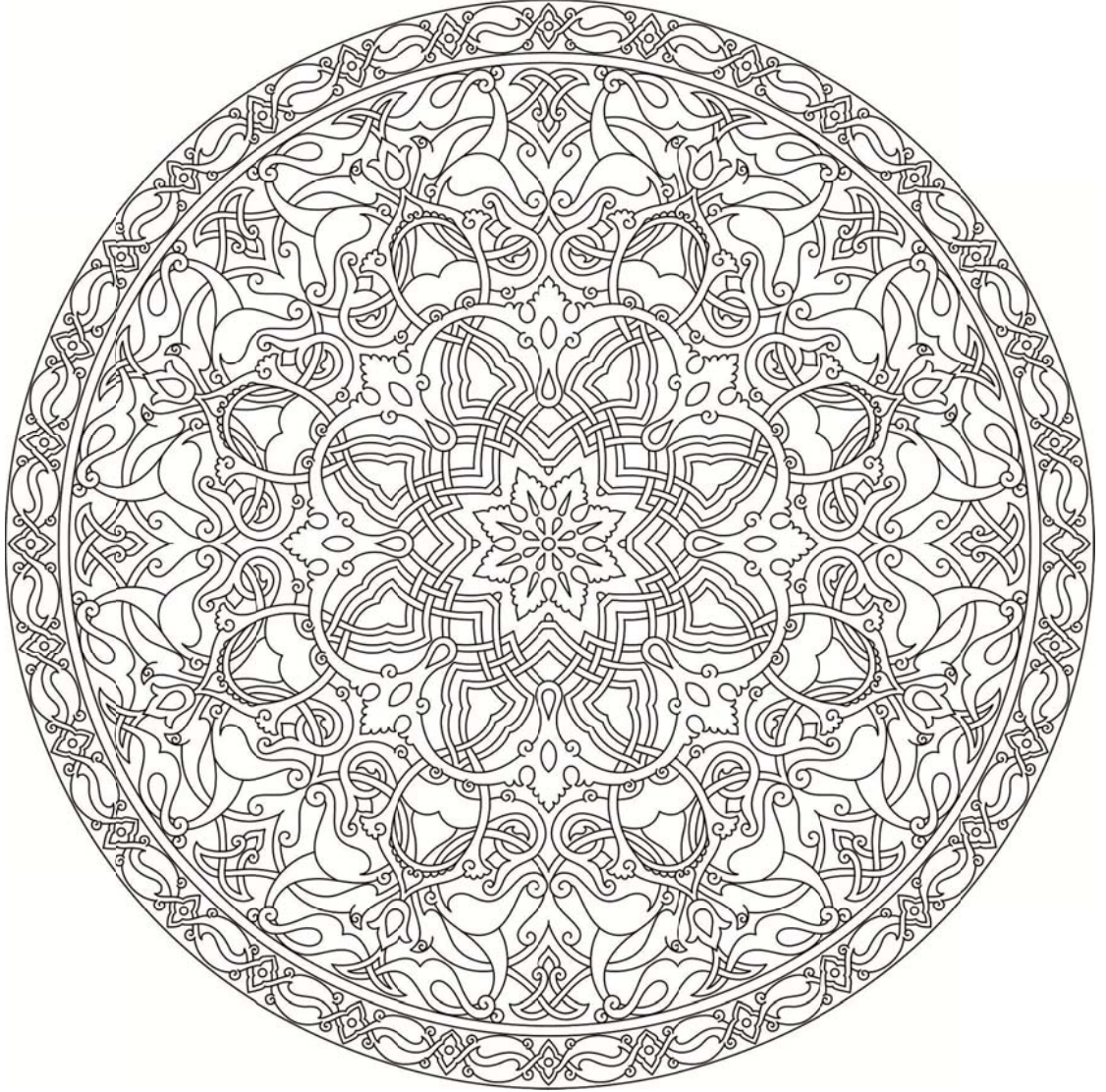
Fotoğraf 98: Medrese Giriş Kapsının Atkı Taşındaki Bitkisel Bezeme

Portal Nişin İki Yan Cephesindeki Rozetler; Portal nişini üç koldan çeviren kitabe frizinin hemen altında, nişin doğu ve batı yan cephelerinde 105x105 cm. ölçülerinden oluşan bitkisel bezemeli iki rozet yerleştirilmiştir. Nişin batı cephesindeki rozet; merkeze yerleştirilmiş sekiz kollu çiçek etrafında gelişen, Altan ve üsten geçerek tekrarlanan geçme örgü sistemi ikinci kez geçmelerden oluşan bir çiçek formu ortaya koyar. Bu çiçek formlu geçmelerin kollarından çıkan kıvrık dallar helezionlar oluşturarak dairesel boşlukları hurdelenmiş rumi ve palmet motifleriyle doldurur. Cetvel çizgisiyle daire içine alınan kompozisyonu iki iplikli rumilerden oluşan bordur kompozisyonu dairesel bir çerçeve içine alır. Ajur tekniği ile ince bir taş işçiliğine tabii tutulan bitkisel bezemeli rozette ufak birkaç taş kırılmaları görülür (Çizim 36,Fot. 99). Aynı ekseninde yer alan nişin doğu cephesindeki rozet ise, dikkatli incelendiğinde batıdaki rozetle aynı tasarıma sahip olduğu anlaşılır. Rozetlerin ölçüsü, kullanılan motifler, işlenme tekniği ve genel kompozisyonları aynı olup işçilikte bazı farklılıklar görülür. Bu farklılıklar batıdaki rumilerin hurdelenmiş olması doğudakindeyse sade rumiler şeklinde olmasıdır. Ayrıca merkezde yer alan sekiz kollu çiçek motifinin üzerindeki ufak değişikliklerdir. Bilerek böyle bir tasarıma tabii tutulmuş olabileceği

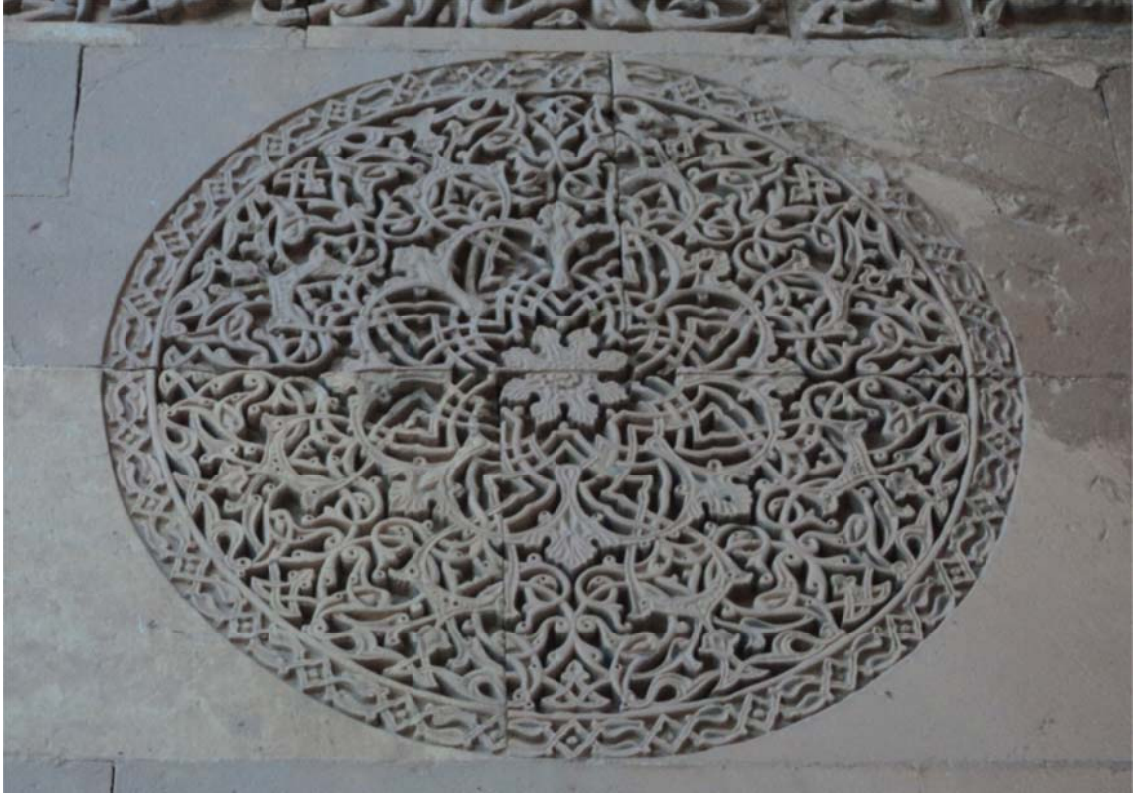
gibi doğudaki rozet, tam olarak tamamlanmamış veya yarım kalmış bir bezeme olarak da düşünülebilir. Doğu nişindeki rozete yer yer taş erimeleri ve yüzeysel aşınmalar görülür (Çizim 37,Fot. 100).

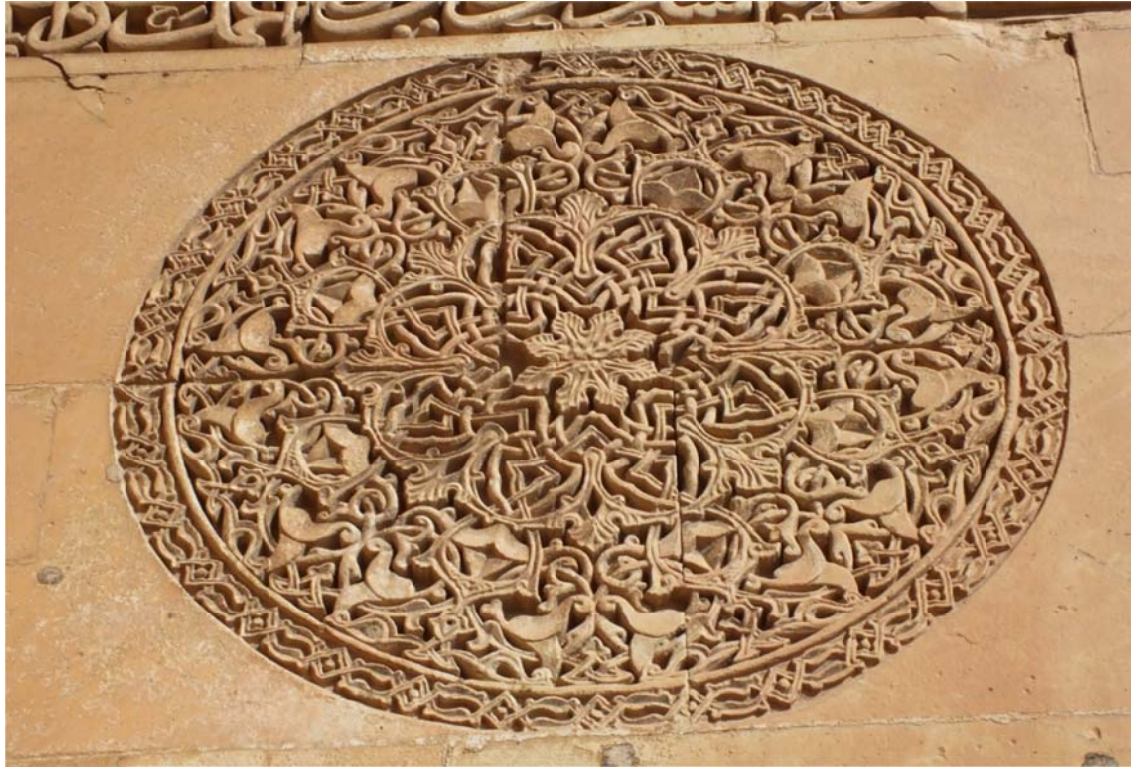
Çizim 36: Portal Nişin Batı Yan Cephesindeki Bitkisel Bezemeli Rozet

Çizim 37: Portal Nişin Doğu Yan Cephesindeki Bitkisel Bezemeli Rozet

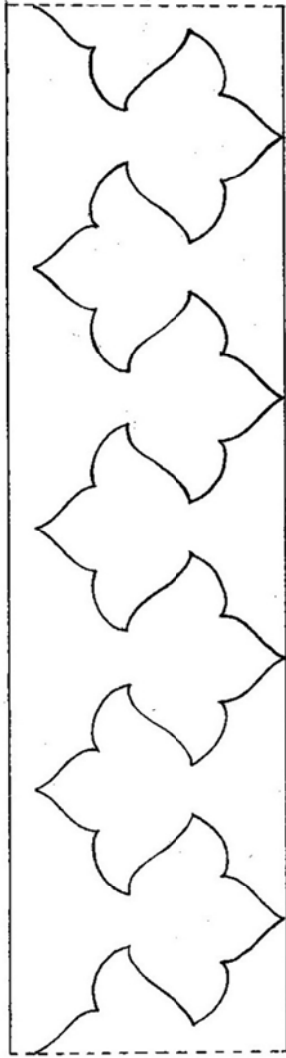

Fotoğraf 99: Portal Nişin Batı Yan Cephesindeki Bitkisel Bezemeli Rozet

Fotoğraf 100: Portal Nişin Doğu Yan Cephesindeki Bitkisel Bezemeli Rozet

Cami Giriş Kapısı ve Mihrabı Çerçeve İçine Alan Palmetli Bordürler; Cami mekânın giriş kapısının iç yüzeyi ve aynı ekseninde yer alan mihrap nişinin etrafında eş tasarıma sahip süslemeler bulunur. Mihrap ve kapıdaki süslemeleri en dıştan alttan yukarıya doğru belli bir yükseklikten sonra çevirdiği alanı biraz genişleten 20 cm. genişliğinde palmet motifinden oluşan birer bordür yer alır (Çizim 38,Fot. 101). Kompozisyonda; yatay yerleştirilmiş ters ve düz olarak birbirine geçmeli palmet motifleri iki farklı renk kullanılarak kakma tekniği ile bezenmiştir. Her iki farklı alanda bulunan palmetli bordürlerde kakma tekniği ile yerleştirilmiş siyah renkteki taşların bazıları bilinmeyen nedenlerden dolayı düşmüş ve yerleri derin oyuklar şeklinde boş kalmıştır.

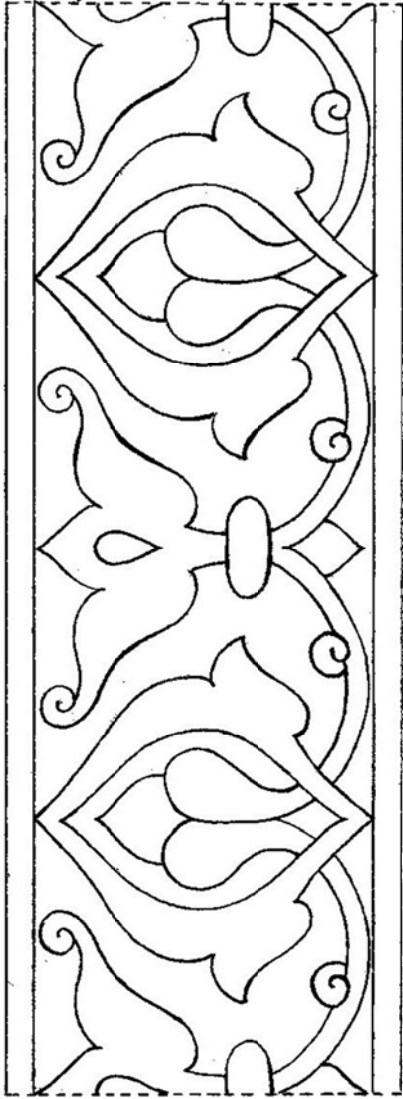

Çizim 38: Cami Süslemelerindeki Palmetli Bordür

Fotoğraf 101: Cami Süslemelerindeki Palmetli Bordürden Ayrıntı

Caminin Giriş Kapısı ve Mihrabı Dıştan İkinci Kez Çerçeve İçine Alan Rumili Bordür; Cami giriş kapısı ve mihrap çevresinde gelişen aynı tasarıma sahip süslemeleri dıştan ikinci kez çerçeve içine alan 10 cm. genişliğinde içbükey rumili bir bordür yer alır (Çizim 39,Fot. 102). Kompozisyonda her iki yandaki 1 cm. kenar cetvel çizgisinden sonra rumilerden oluşan ortabağ motifinden çıkan kıvrık dallar boş alanları rumilerle doldurur. Kabartma tekniği ile oluşturulan bitkisel bezemeli, içbükey bordürde her iki alanda da bazı motiflerde yüzeysel aşınmalardan kaynaklı bozulmalar görülür.

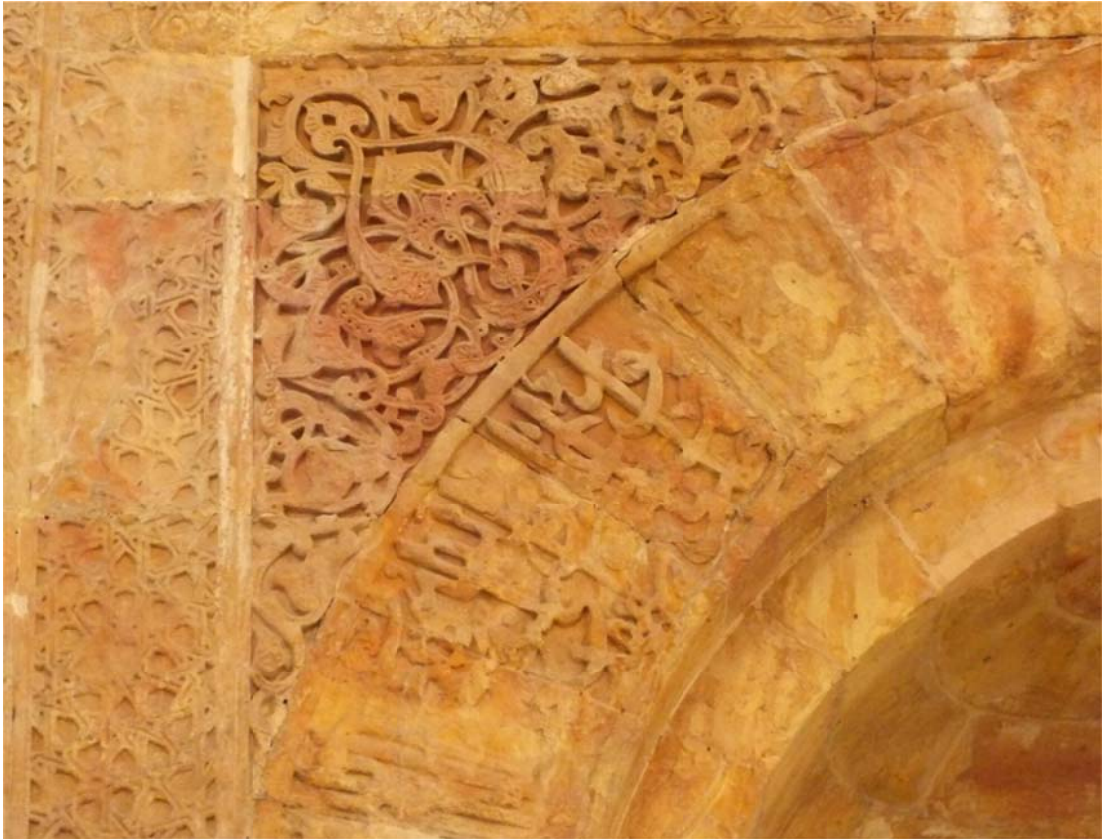

Çizim 39: Cami Süslemelerindeki Rumili Bordür

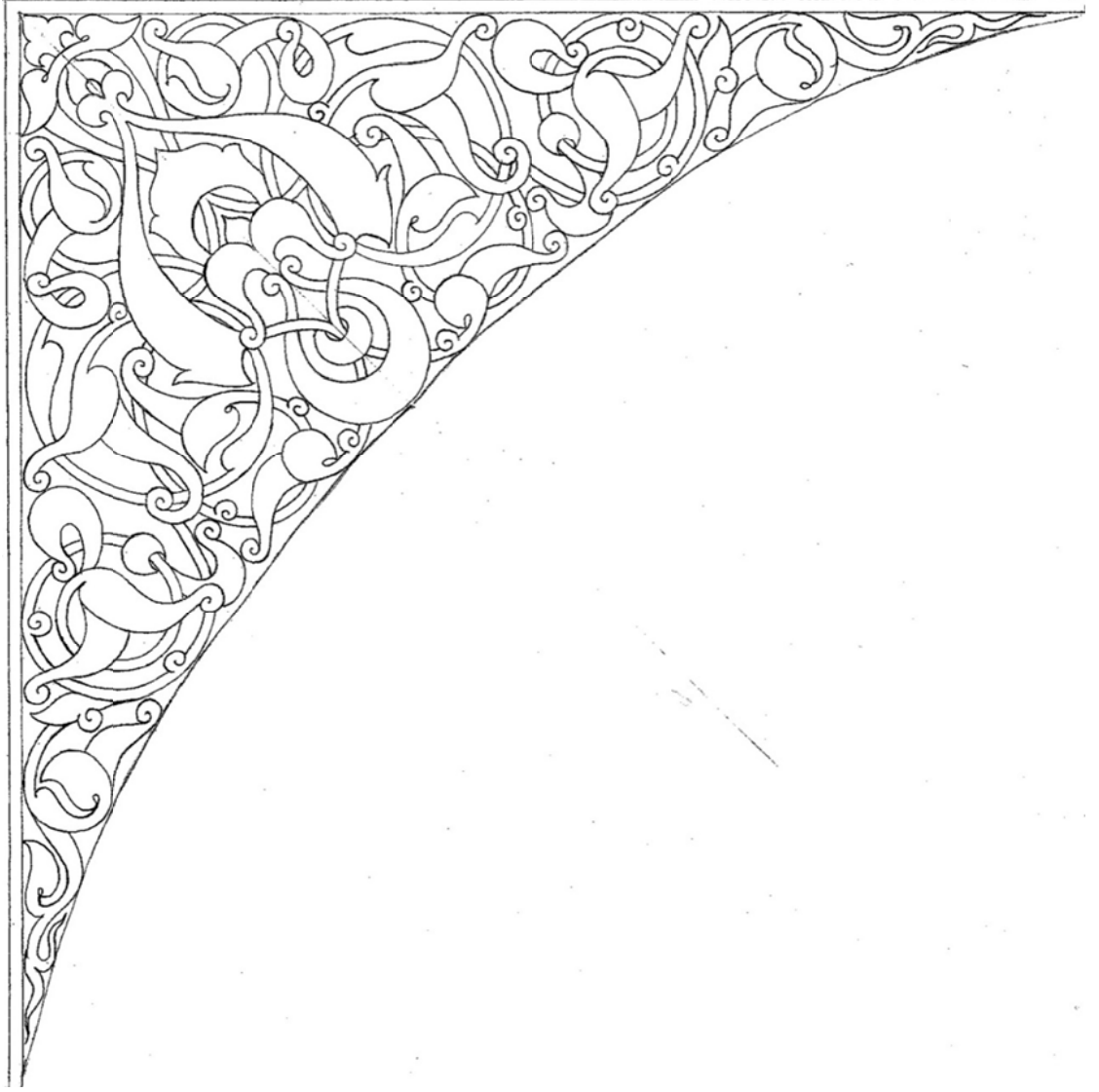
Fotoğraf 102: Cami Süslemelerindeki Rumili Bordürden Ayrıntı

Camideki Bitkisel Bezemeli Köşelikler; Cami mekânın mihrap ve giriş kapısında, ön yüzü yazılarla bezeli sivri kemerlerin üstünde; kemerin her iki yanında birer tane olmak üzere yaklaşık olarak 125x 130 cm. ölçülerinde aynı tasarıma sahip köşeliklerde ajur tekniği ile işlenmiş bitkisel bezeme görülür¹⁹¹(Fot. 103,Çizim 40). Köşeliklerde yer alan kompozisyonda; sivri kemer tarafı dışında diğer iki kenarında 1 cm. kenar cetvel çizgisinden sonra üçgenin tam ortasında palmet, tepelik ve rumilerden oluşan ortabağ motifinden her iki yana doğru çıkan kıvrık dallar helezonlar oluşturarak boş alanları rumilerle doldurur. Mihrabın sol tarafındaki köşelik bezemelerinde tuzlanma, taş erimesi, gibi bozulmalar görülse de motifler seçilmektedir. Mihrabın sağ tarafındaki ve kapının sol tarafındaki köşeliklerde bozulmalar daha fazla görülürken kapının sağ tarafında yer alan köşelikte ise motiflerin tamamına yakın bir oranda yüzeysel aşınmalardan kaynaklı bozulmalar görülür.

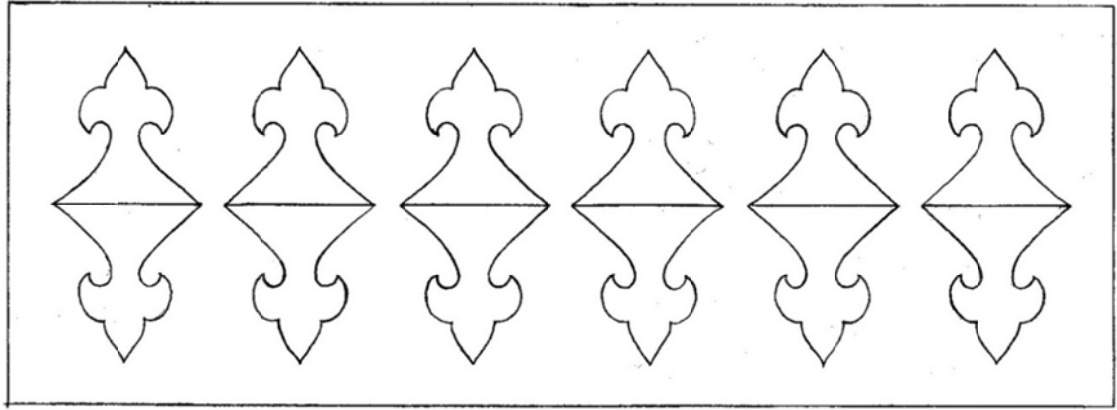
Fotoğraf 103: Cami Mihrabının Sol Üst Köşelik bezemeleri

¹⁹¹ Ömür Bakırer; *A.g.e.*, s. 233.

Çizim 40: Cami Süslemelerinde Yer Alan Bitkisel Bezemeli Köşelik

Türbe Mescidindeki Bitkisel Bezemeler; Birkaç örnek dışında bitkisel bezemelere fazla yer vermeyen türbe mescidi, cami mekânında olduğu gibi, giriş kapısı ve aynı ekseninde yer alan mescit mihrabın etrafı aynı tasarıma tabii tutulmuştur. Mihrap ve kapı nişini dıştan sırasıyla kaval ve oluk şeklinde her biri 5 cm. genişliğinde iki silmeyle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır.¹⁹² Mescitte bitkisel bezeme olarak, giriş kapısının hatıl taşının üstündeki kapı alınlığında, ters ve düz olarak sırt sırta vermiş iki palmet motifinden oluşan dikine altı sıra bezeme görülür (Çizim 41, Fot.104). Bezemede, beyaz taşın üzerine palmet formunda siyah renk taş kakma tekniğinde uygulanmıştır. Kakma olarak yerleştirilen siyah taşlar düşmüş yerleri derin oyuklar şeklinde boş kalmıştır. Bu bezemelerin dışında kapı ve mihrap nişlerinin üzerindeki iki renkle oluşturulmuş sivri kemerlerin kilit taşlarıdır. Aynı tasarımdaki kemerlerin kilit taşlarının ön yüzünde ters duran bir palmet motifi kakma tekniği ile işlenmiştir. Kakma olarak kullanılan taşın düşmesiyle her iki kilit taşında da kakmanın yeri derin bir oyuk şeklinde boş kalmıştır.

Çizim 41: Türbe Mescidinin Kapı Alınlığındaki Palmet Dizisi

¹⁹² Ömür Bakırer; *A.g.e.*, s. 234.

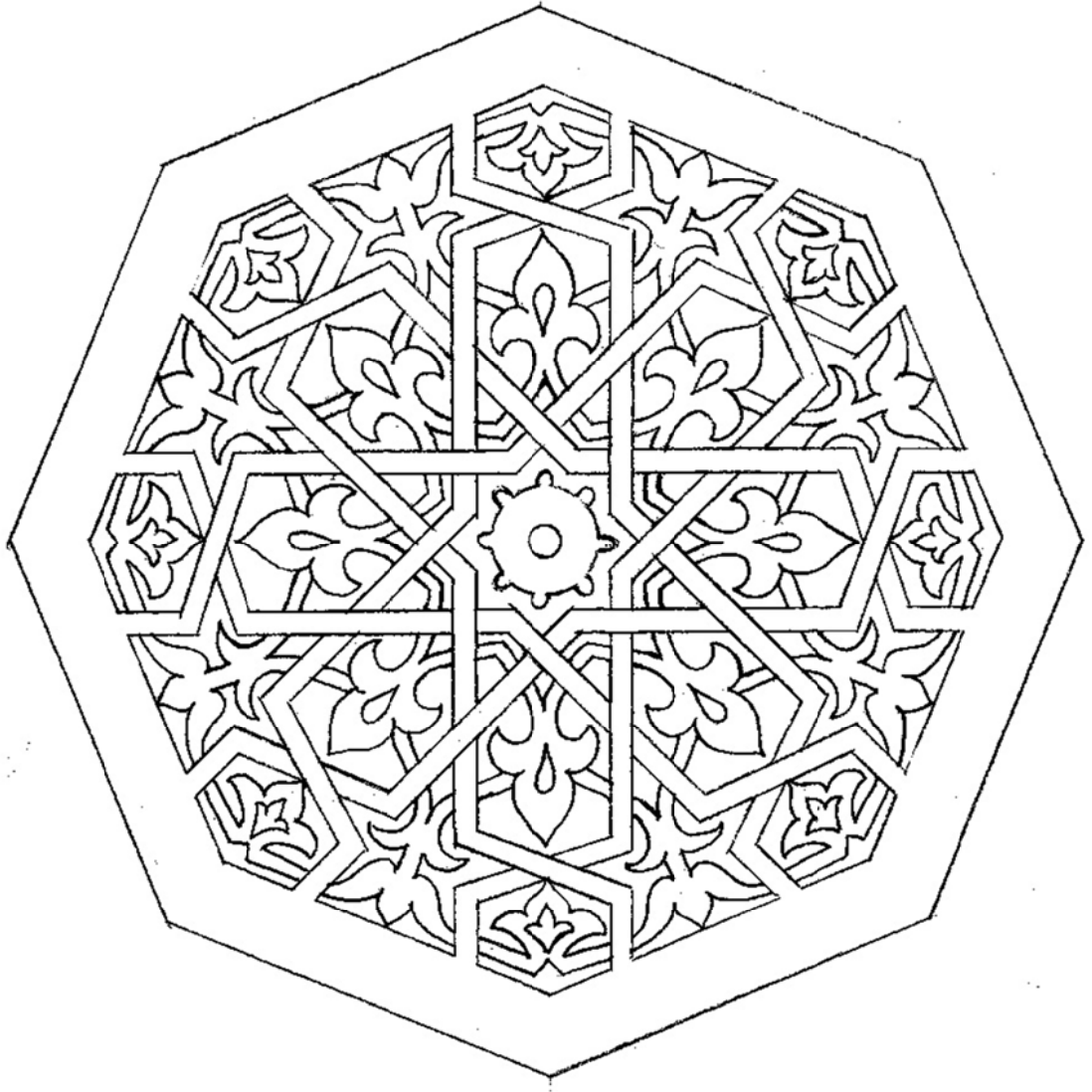

Fotoğraf 104: Türbe Mescidinin Kapı Alınlığındaki Palmet Dizisi

5.2. Geometrik Süslemeler

Yapıda geometrik süslemeler, diğer süsleme türleri gibi medresenin ana dış cephesinde ve zemin kat mekânlarında yoğunluk kazandığı görülür. Genel olarak kabartma ve kakma tekniğinde uygulanan süslemeler, ayrı kompozisyonlar şeklinde görülmekle beraber bitkisel süsleme ve hat yazılarıyla beraber karma kompozisyonlarda da işlendiği görülür. Geometrik motiflerin ön planda olan süsleme kompozisyonları, ara başlıklarla karakteristik özellikleri açıklanmış geriye kalan geometrik süslemelerde diğer süsleme türleri içerisinde ele alınarak açıklanmıştır.

Dış Cephe Çeşmesinin Üstündeki Geometrik Rozet; Dış cephe çeşmesi sivri kemerinin 1 m. kadar yukarısında 50x50 cm. ölçülerinde geometrik ve bitkisel bezemeli bir rozet yer alır (Çizim 42,Fot. 105). Rozet, duvar yüzeyinden 1 cm. kadar alçakta başlayan bezemelerini 4 cm. genişliğinde düz sekizgen bir çerçeve içine alınmıştır. Kabartma tekniği ile oluşturulan bezemeler, merkeze yerleştirilmiş ortası delikli küçük bir dairenin çevresinde gelişen kırık çizgilerin kesişmesiyle sekiz kollu bir yıldız oluşur. Aralarda ise düzgün olmayan altıgenler, beş kollu yıldızlar gibi geometrik şekiller meydana gelir. Kırık çizgilerin kesişmesinden türeyen düzgün olmayan altıgenler ve diğer boşluklarda kıvrık dallarla palmet motifinden küçük bir bitkisel kompozisyonun yerleştirilmesiyle sonlanır. Rozette yer alan motiflerde taş erimesi ve yüzey aşınmasından kaynaklı bazı bozulmalar oluşmuş.

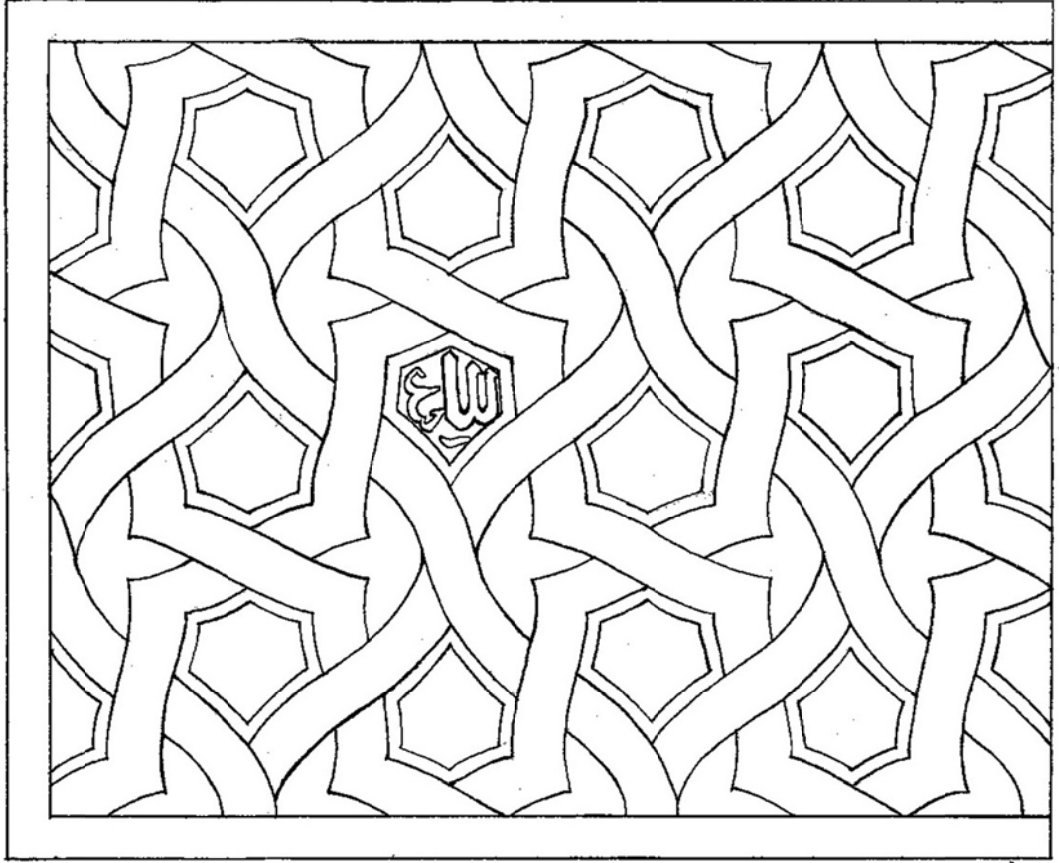

Çizim 42: Dış Cephe Çeşmesinin Üstündeki Geometrik Rozet

Fotoğraf 105: Dış Cephe Çeşmesinin Üstündeki Geometrik Rozet

Portal Nişindeki Geometrik Örgülü Süsleme Şeridi; Portal nişin giriş kapısının, atkı taşı ile damla formundaki madalyonun arasında cephe boyunca uzanan geometrik örgülü bir süsleme şeridi yer alır (Çizim 43, Fot. 106). 47x267 cm. ölçülerindeki süsleme şeridi, alttan ve üstten 2 cm. kenar cetvel çizgisinden sonra, solunda ve sağında dikine yerleştirilmiş kitabelerle sınırlanır. Kompozisyonda kıvrık dalların alttan ve üstten geçerek oluşturduğu örgü sisteminde aralarda üç kollu yaprak ve altıgenler oluşur. Bunlardan üç kollu yapraklar, kakma tekniği ile boşluklara açık mavi sırlı çiniler yerleştirilmiştir. Altıgen alanlarda ise, kabartma tekniği ile tek kelimelik, oldukça küçük hat yazılarıyla bezenmiştir. Süslemede kakma tekniği ile yerleştirilen çini parçalarından birkaç tanesinin düştüğü gibi diğerlerinde de çini yüzeylerinde renk ve sır kayıpları gözlenir.

Çizim 43: Portal Nişindeki Geometrik Örgülü Süsleme Şeridi

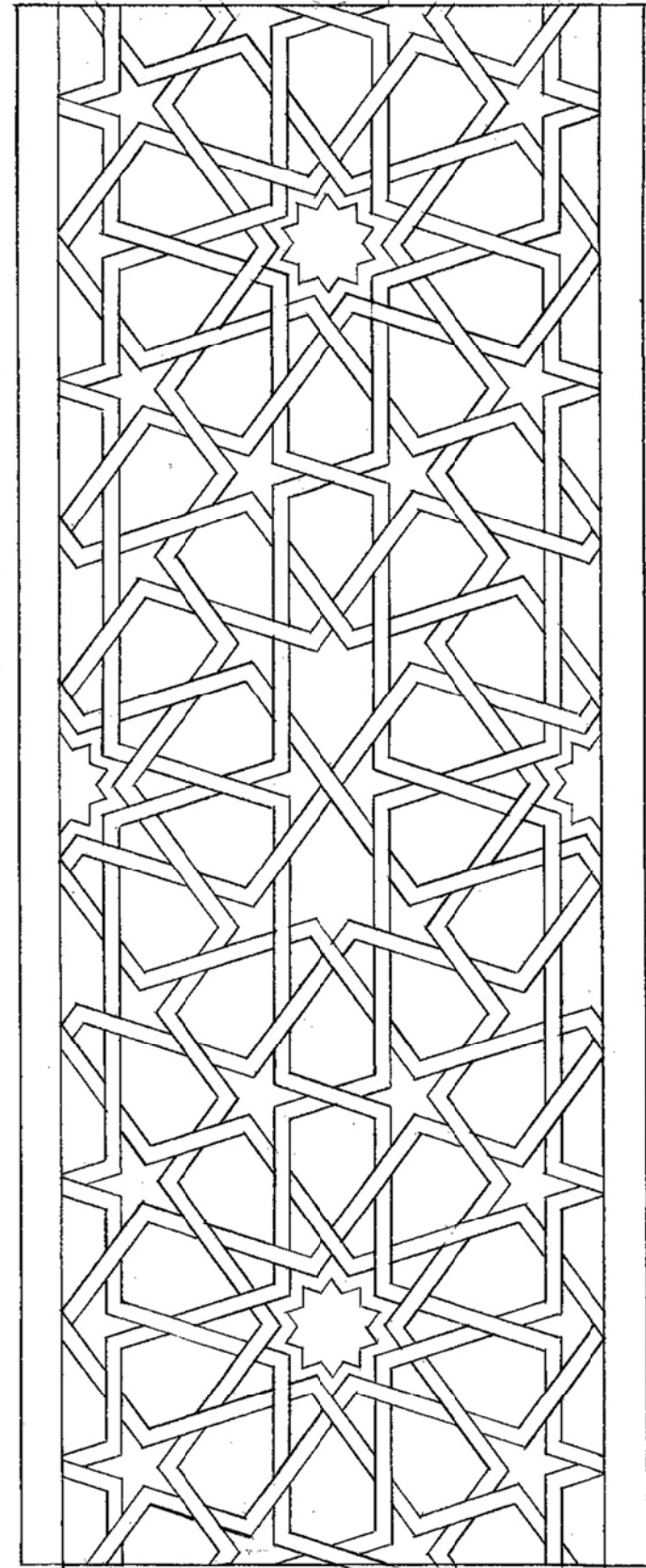

Fotoğraf 106: Portal Nişindeki Geometrik Örgülü Süsleme Şeridinden Ayrıntı

Camideki Geometrik Örgülü Bordürler; Cami giriş kapısı ve mihrabı çerçeve içine alan dıştan üçüncü bordür, 26 cm. genişliğinde her iki yandan 1.5 cm. kenar cetvel çizgisine sahip geometrik örgü motiflerle bezelidir (Fot. 107, Çizim 44). Genel olarak tam ve yarım on kollu yıldız motifinin, kabartma tekniğiyle geometrik şekillerin tekrarlanmasından oluşur. Kompozisyonda, merkeze yerleştirilmiş on kollu bir yıldız etrafında yıldızla paralel olarak gelişen kırık çizgilerin kesişmesiyle tekrardan ikinci bir on kollu yıldız türer. Aralarda ise kırık çizgilerin kesişmesinden türeyen düzgün olmayan altıgenler ve beş kollu yıldızlar oluşur. Geometrik örgülü bu bordürde hem cami mihrabında hem de giriş kapsındaki tuzlanma ve taş erimeleri gibi nedenlerden dolayı bezemelerde büyük hasarlar oluşmuş.

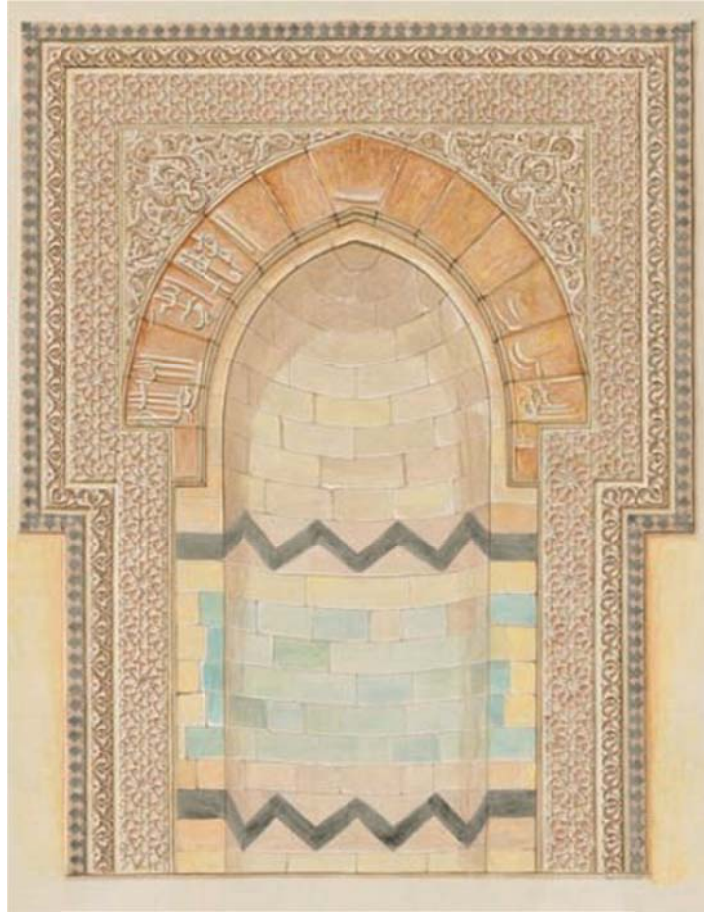
Fotoğraf 107: Camideki Geometrik Örgülü Bordürden Ayrıntı

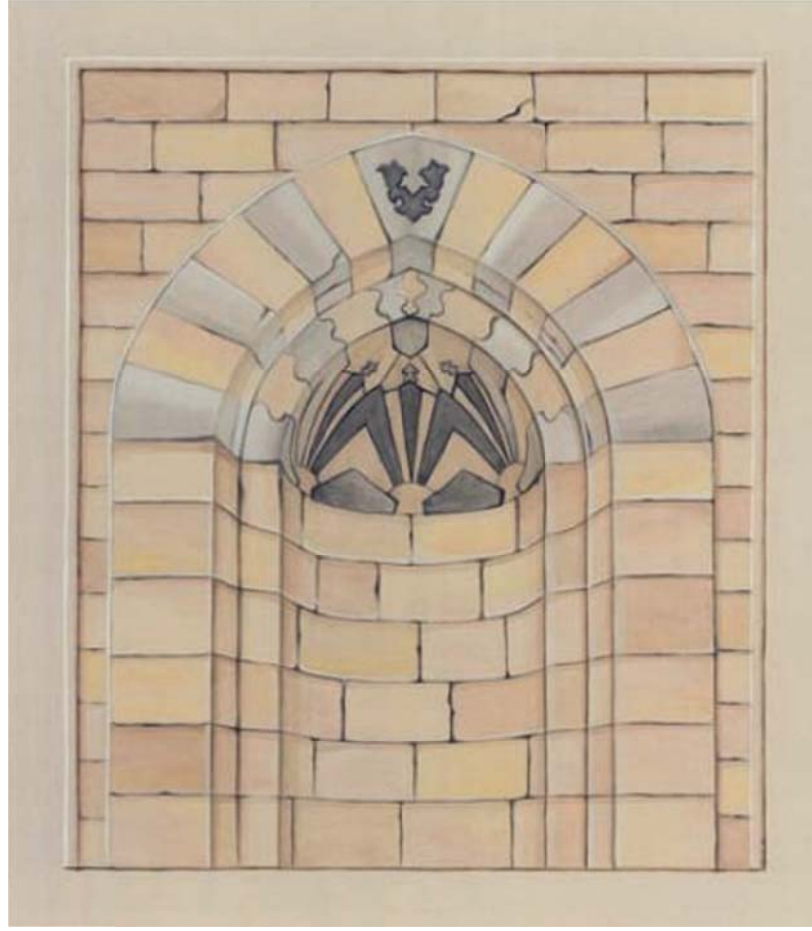
Çizim 44: Camideki Geometrik Örgülü Bordür

Cami ve Türbe Mescidinin Mihrap Nişlerindeki Geometrik Süslemeler; Cami ve türbe mescidinin duvara gömülü mihrap nişlerinde çeşitli geometrik süslemeler yer alır. Caminin mihrap nişi, dört farklı renkten oluşan bir taş örgüsüne sahiptir (Çizim 45). Nişin alt kısmı bir sıra taş örgüsünden sonra 50 cm. genişlikteki enlemesine nişi dolaşan şeritte açık kiremit rengindeki zemin üzerine kakma tekniği ile siyah taşlar geometrik zikzaklar oluşturur. Bu geometrik zikzaklardan oluşan süsleme şeridi nişin kavsarasının hemen altında aynı şekilde tekrarlanmıştır. Tekrarlanan bu iki şerit arasında da beş sıra, mermer özeliğini gösteren ışığa tutulduğunda renklenerek fıstık yeşili bir taş türü görülür.

Türbe mescidi mihrap nişinde görülen süslemeler ise nişin kavsarasında uygulanmıştır. Nişin kavsarası iki renk taşla kakma tekniği ile çeşitli geometrik şekiller ve aynı yöne bakan küçük üç palmet motifi ile süslenmiştir. Ayrıca kavsarayı kapatan sivri kemer, iki renk taşın birbirine geçmesiyle geometrik bir düzen oluşturur (Çizim 46,Fot. 108).

Çizim 45: Cami Mihrabı (Mardin Mimari Anıtlarından Tezyini Yorumlar Eseri'nden)

Çizim 46: Türbe Mescit Mihrabı (Mardin Mimari Anıtlarından Tezyini Yorumlar Eseri'nden)

Fotoğraf 108: Türbe Mescidinin Mihrap Kavsarasındaki Geometrik Süslemeler

Medresenin Bazı Atkı Taşlarının Üzerinde veya Yukarısında Görülen Geometrik Süslemeler; Medresenin farklı mekânlarında kapı, pencere ve nişlerin üzerindeki düz atkı taşlarının ön yüzünde veya yukarısında aynı teknikte ama farklı tasarıma sahip geometrik şekillerden oluşan iki süsleme örneğine rastlanır.

İlk örnek sadece cami mekânında kubbenin kapladığı kare alanının güney ve kuzey cephe duvarındaki pencerelerde görülür. Pencerelerin düz atkı taşının hemen yukarısında taşların geçme olarak birbirine geçirildiği görülür. Taşların geçme derz aralarının biraz oyulmasıyla yarım daire ve düz çizgilerden oluşan geometrik hatlar ortada kum saatine benzeyen bir şekil oluşturur (Fot. 109).

İkinci süsleme örneği ise aynı teknikte kırık çizgilerin oluşturduğu bir süsleme görülür (Fot. 110). Bu ikinci geometrik örnek medresenin farklı mekânlarında bazı kapı, pencere ve nişlerin düz atkı taşlarının üzerinde veya atkı taşını yukarısında olmak üzere toplamda 20 yerde uygulanmıştır.

Fotoğraf 109: Cami Mihrap Nişinin Solundaki Pencere Atkı Taşının Yukarısında Yer Alan

Geometrik Süsleme

Fotoğraf 110: Zemin Kat Avlusunun Kuzey Doğusundaki Odanın Kapı Atkı Taşının Yukarısında

Yer alan Geometrik Süsleme

5.3. Mukarnas

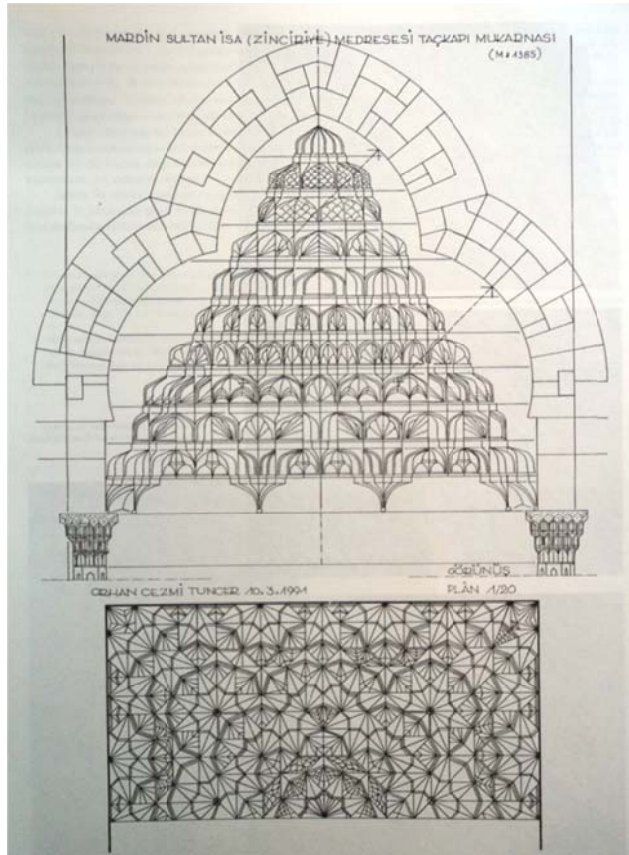
Yapıda uygulanan bir diğerk taş süsleme türü de mukarnaslardır. Medresenin her iki katında örneklerine rastlamakla beraber, diğerk süsleme türlerinde olduğu gibi medresenin diş ana cephesinde ve zemin katta yoğunlaştığı görülür. Medresenin güneye bakan diş cephesinde, anıtsal portalin önündeki merdivenli sahanlığın doğu ve güney cephesinde saçak şeklinde iki sıra mukarnasla işlidir (Fot. 111). Sahanlığın üstünden başlayan anıtsal portalin ön yüzünü dikdörtgen bir çerçeve içine alan mukarnaslı şeritlerlerden sonra, nişin iki yanındaki sütunçelerin başlıkları da mukarnasla süslüdür. Nişin üç dilimli kemerle kapatılan kavсарasında 11 sıradan oluşan zengin mukarnaslar yapıya görkemli bir hava katmıştır (Fot.112,Çizim 47). Kavсарadaki mukarnaslarda yüzeysel bozulmalar görünmemesine karşın portalde oluşan derin çatlaklar kavсарada da tahribatlara yol açmıştır.

Fotoğraf 111: Portalın Önündeki Mukarnaslı Sahanlık

Fotoğraf 112: Anıtsal Portalin Mukarnashlı Kavsarası

Çizim 47: Anıtsal Portalin Mukarnashlı Kavsara Çizimleri (Orhan Cezmi Tuncer'den)

Cami mekânında ise, kubbeye geçişi sağlayan aynı tasarıma sahip trompların içleri 4 sıra mukarnasla dolguludur (Fot. 113). Ayrıca caminin giriş kapısı da 5 sıra mukarnaslı kavsaraya sahiptir. Kapı kavsarasında, taş erimelerinden kaynaklı mukarnaslarda büyük ölçüde bozulmalar görülür. Giriş kapısının karşısında uzun koridorun kuzey duvarında yer alan sivri kemerli nişin kavsarası da 7 sıra küçük mukarnaslarla işlidir (Fot. 114).

Fotoğraf 113: Camideki Kubbeye Geçişi Sağlayan Mukarnaslı Tromplar

Fotoğraf 114: Cami Giriş Kapısının Karşısında Yer Alan Mukarnas Kavsaralı Niş

Zemin kat avlusunda ise, avlunun doğu ve batı cephelerinde, aynı ekseninde yer alan sivri kemerli yüksek nişler şeklinde teşkilatlandırılmış giriş kapıları bulunur. Aynı tasarıma sahip her iki kapı nişinde 8 sıra mukarnaslı kavsara görülür (Fot. 115,116). Medresenin diğer mekânlarında bulunan mukarnaslı kavsaralardan farklı olarak, mukarnasların arasında bitkisel ve geometrik süsleme örneklerine de yer verilmiş olmasıdır. Kavsaraların ilk başlangıç mukarnasların arasında çerçeveye sınırları belirlenmiş yarım daire şeklinde boşluklar görülür. Bu boşluklar ile mukarnasların birleşme yerlerinde oluşan köşeliklerde alçak kabartma tekniği ile küçük rumili kompozisyonlar yerleştirilmiştir (Fot. 115-117). Aynı forma sahip rumili kompozisyonlar, kavsaranın dördüncü sırasındaki mukarnasların arasında da aynen tekrarlanmıştır (Fot. 118). Avlunun doğu cephesindeki kavsara, batıdakinden farklı olarak ilk sıra mukarnasların olduğu nişin iki yan cephesinde, dairenin 1/4 ünü oluşturan alanda, kırık çizgilerin kesişmesinden oluşan geometrik hatlar arada altıgenler oluşturur (Fot. 117). Diğer

kavsarada aynı geometrik motiflerin olduğu düşünülse de yüzeysel aşınmalardan dolayı motif izine rastlanılmamıştır.

Saydıklarımızın yanı sıra medresedeki tüm çatı kornişlerinin de ön yüzleri mukarnaslı olduğu görülür (Fot. 119).

Fotoğraf 115: Zemin Kat Avlusunun Doğusundaki Mukarnas Kavsaralı Kapı Nişi

Fotoğraf 116: Zemin Kat Avlusunun Batısındaki Mukarnas Kavsaralı Kapı Nişi

Fotoğraf 117: Zemin Kat Avlusunun Doğusundaki Kapı Nişinin Kavсарasında Yer Alan

Geometrik ve Bitkisel Süslemeler

Fotoğraf 118: Zemin Kat Avlusunun Doğusundaki Kapı Niş Kavsarasında Yer Alan
Rumili Kompozisyonlar

Fotoğraf 119: Medresenin Dış Cephesindeki Mukarnashlı Çatı Kornişleri

5.4. Yazı

Medresede yoğun olarak kullanılan diğer bir süsleme türü de taşa işlenen hat yazıdır. Diğer süslemeler gibi yapının güney dış cephesi ve zemin katta yoğunlaşır. Kabartma tekniği ile taşa işlenmiş yazılar, kufi ve celi sülüs örnekleri şeklinde görülür. Yapıda Tamir kitabesi olduğu düşünülen iki kitabeden biri günümüz Türkçesiyle, diğeri ise Osmanlıca celi sülüs hatla işlenmiştir. Ayrıca cami minber kemerindeki Osmanlıca yazının dışında medresenin çeşitli yerlerinde bulunan tüm kitabeler Arapça olarak Kur'an-ı Kerim ayetleri ve medrese hakkında çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Arapça kitabelerin bazılarında yazıların arasında ve diğer boşluklara bitkisel rumi ve palmet motiflerine de yer verildiği gözlenir.

Dış Cephe Çeşme Nişindeki Kitabe Frizi; Medresenin güney dış cephesinde, duvara gömülü dış cephe çeşme nişinde yer alır (Fot.120,121). 25 cm. genişliğinde çeşme nişini üç koldan çeviren bir satırlık Arapça kitabe, kabartma tekniği ile celi sülüs hatla yazılmıştır. Günümüzde yazıların çoğu dış etkenlerden dolayı, yüzeysel aşınmalara maruz kalmış olduğunda ancak metnin bir kısmı okunabilecek durumdadır. Kitabe frizinde, okunulabilen kısımlarda bitkisel motif örneklerine de yer verildiği görülür.

Metni:

امر باشاه مولانا.....العادل الملك المظفر.....افضل عن

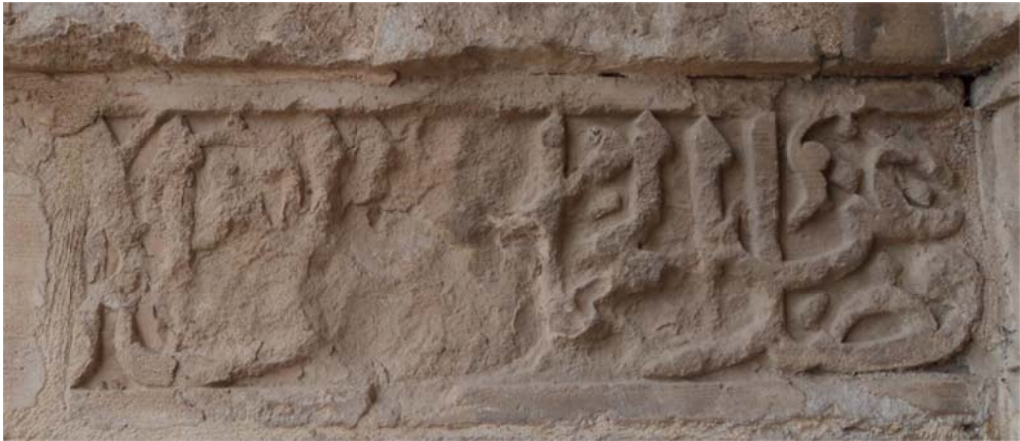
Anlamı:

İnşa edilmesini Mevlana emretti.....adaletli Melik Müzaffer.....den daha faziletli.....¹⁹³

¹⁹³ İrfan Yıldız; *Mardin'deki Su Mimarisi*, Yüzüncü Yıl Üni. Sosyal Bilimler Ens. Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Van 2008, s. 67.

Fotoğraf 120: Dış Cephe Çeşmesi

Fotoğraf 121: Dış Cephe Çeşme Nişindeki Kitabe Frizinden Ayrıntı

Dış Cephe Çeşmesinin Üstündeki Kitabe; Dış cephe çeşmesinin sivri kemerinin yukarısında çatı kornişlerinin altında yer alır (Fot.122). Yaklaşık olarak 30x100 cm. ölçülerindeki bir satırlık Arapça celi sülüs hatlı kitabe, kabartma tekniğiyle işlenmiştir. Kitabe metninde oluşan bozulmalar nedeniyle kitabe okunmayacak durumdadır. sadece kitabenin ortalarında ...el mel(ik).. Şeklinde bir kelime seçilir.¹⁹⁴

Fotoğraf 122: Dış Cephe Çeşmesinin Üstündeki Kitabe

¹⁹⁴ Ara Altun (1971); *A.g.e.*, s. 95.

Dış Cephe Çeşmesinin Sağındaki Kitabe: Dış cephe çeşmesinin 1 m. kadar sağında yerden 160 cm. yüksekte dış cephe duvarının içinde yer alır (Fot.123). 24x45 cm. ölçülere sahip bir satırlık Arapça kitabe celi sülüs hatla yazılmıştır. Kabartma tekniği ile taşa işlenmiş kitabe metni kısmen okunulabilir durumda.

Metin:

انا تشابه مولانا (?)

Anlamı:

Ben dostuma benzerim (?)

Fotoğraf 123: Dış Cephe Çeşmesinin Sağındaki Kitabe

Anıtsal Portali Çerçeve İçine Alan Kufi Yazı Şeridi; Anıtsal portal nişini dikdörtgen bir çerçeve içine alan bir bordür niteliğindedir (Fot.124,Çizim 48). Arapça yazılmış kitabe metni 42 cm. genişliğinde sağ ve sol kanarı 2 cm. kenar cetvel çizgisiyle sınırlanarak ‘Tevekkeltu alâ Allâhi’ sözünün sürekli aynı şekilde tekrarlanmasından oluşur. Kabartma tekniğindeki müsenna kufi hatlı metin, karmaşık bir kaytan düğümü izlenimini verse de aslında yüzeyi doldurmak için yazılar sıkışık bir şekilde istiflenmiştir. Birbirine düğümlenenmiş harf saplarında ve diğer boşluklarda küçük rumi ve palmetler görülür.¹⁹⁵ Günümüzde yazı şeridi çoğu sağlam durumda olup sadece girişin olduğu yere yakın kısımlarda yer yer yüzey aşınmaları ve taş kırılmaları görülür.

Metni:

توكلت على الله

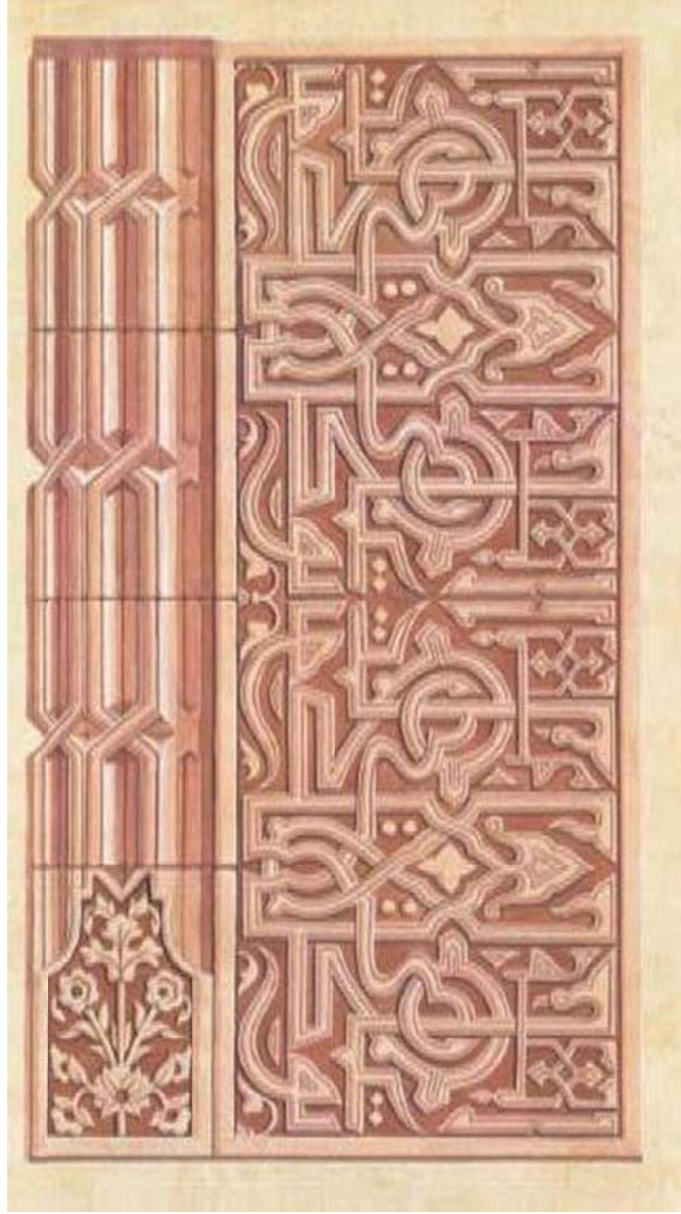
Anlamı:

Allah’a tevekkül ettim.

Fotoğraf 124: Anıtsal Portali Çerçeve İçine Alan Kufi Yazı Şeridi

¹⁹⁵ Rahmi Hüseyin Ünal; *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, Ege Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları No:14, İzmir, 1982, s. 94.

Çizim 48: Anıtsal Portali Çerçeve İçine Alan Kufi Yazı Şeridi ve Sütunçe
(Mardin Mimari Anıtlarından Tezyini Yorumlar Eseri'nden)

Anıtsal Portal Nişindeki Kitabe Frizi; Anıtsal portal nişinin, mukarnaslı kavsaranın hemen altında nişin, doğu, batı ve kuzey cephe duvarını çevreleyen bir satırlık kitabedir (Fot. 125-127). 55 cm. genişliğindeki friz, 2 cm. kenar cetvel çizgisi ile çerçeve içine alınmıştır, Selçuklu tarzındaki celi sülüs hatlı Arapça metin, yüksek kabartma tekniği ile istiflenmiştir. İtinayla taşa işlenmiş yazıların arasındaki boşluklarda ve yazılara dolanmış şekilde kıvrık dallı rumi motifleri yazıyı süsler. Kitabe metninde Kur'an-ı Kerim ayetlerinin yanı sıra yazılı tarih ve medresenin banisi ile ilgili verilen bilgilerden vakıf kitabesi olduğu anlaşılmaktadır. Kitabe frizinin nişin doğu duvarındaki kısmı hasarsız durumdayken, kuzey duvarında portalde oluşan çatlamlar kitabe frizinde de hasara yol açmıştır. Nişin batı cephesinde ise yer yer taş kırılmaları gözlenir.

Metni:

بِسْمِهِ . رَبِّ أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ

صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ¹⁹⁶ -- سبحان الله (.....) و

مليا تجده هاديا و وليا -- توسل به واعتمد على كرم ربه ابتغاء وجه الله الكريم و

رجاء ثوابه الجسيم و طلبا لراضئه العميم المتوكل على السميع العليم عبده وفقير

رحمته الضعيف الحقير المفتقر اليه المستغنى به عن غيره الفقير الى الله الغني

عيسى بن داود بن صالح بن غازى بن قرا ارسلان الارتي وقف ذلك و جعله

وقفا مؤبدا و الحمد لله المنير فى ثاني المحرم سنة سبع و ثمانين و سبعمائة¹⁹⁷

Anlamı:

Rahman ve Rahim olan Allah adıyla. "Rabbim, bana, anne ve babama en'am buyurduğun ni'metlere şükretmekte ve Senin razı olduğun salih amel (nefs tezkiyesi) yapmakta beni başarılı kıl. ve beni, rahmetinle Salih kullarının arasına dâhil et."(Neml 19)

¹⁹⁶ Kur'an-ı Kerim, Neml Süresi 19. Ayet

¹⁹⁷ Albert Gabriel; *A.g.e.*, s. 300.

Allah'ı tesbih ederim Sen O'nun doğru yolu gösteren bir hidayet rehberi ve dost olarak bulursun. Kerîm olan Rabbin tarafına arzu ve istekle yönelerek, büyük sevap vereceğini ümit ederek, onun çokça olan rızasını isteyerek, O işiten ve bilene tevekkül ederek, O'nun rahmetine muhtaç olan O'nun bu kullu, başkasına muhtaç olmayana muhtaç olan, zengin olan Allaha muhtaç olan, İsa bin Davud bin Salih Gazi bin Kara Arslan el Artuki Hicri 787(M.1385) senesinin Muharrem ayının 2'sinde şunu vakfetti ve ebediyen vakıf kıldı. Tüm övgüler nurlandıran (ışıklandıran)Allah'ındır.

Fotoğraf 125: Anıtsal Portalin Doğu Yan Cephesindeki Kitabe Frizinin İlk Bölümü

Fotoğraf 126: Anıtsal Portalin Kuzey Cephesindeki Kitabe Frizinin İkinci Bölümü

Fotoğraf 127: Anıtsal Portalin Doğu Yan Cephesindeki Kitabe Frizinin Üçüncü Bölümü

Anıtsal Portal Nişindeki Yazılarla Bezeli Madalyon; Portal nişinin kuzey cephe duvarında kitabe frizinden sarkılmış şekilde damla motifi formunda, kabartma tekniğiyle işlenmiş, celi sülüs hatlı bir madalyondur (Fot. 128, Çizim 49). Aynalı bir istifle hazırlanmış Arapça yazıları, en dıştan bitkisel yaprak motifleri madalyonu çerçeve içine alır. Çerçeveden sonra çift olarak Kur'an-ı Kerim Tevbe Süresi 18 ayeti ve ortada ise yine ikinci bir çerçeve içinde müsenna celi sülüs hatla 'Tevekkeli ala Allah Teâlâ' metni yer alır.

Madalyonun ortasında:

Metni:

توكلى على الله تعالى

Anlamı:

Benim tevekkülüm yüce olan Allah'adır.

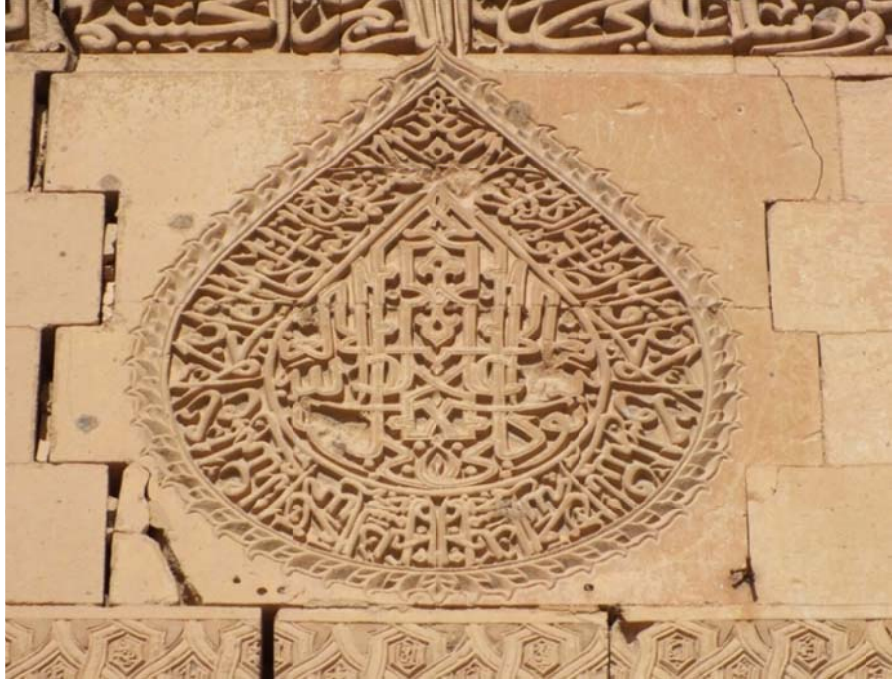
Madalyonun etrafında:

Metni:

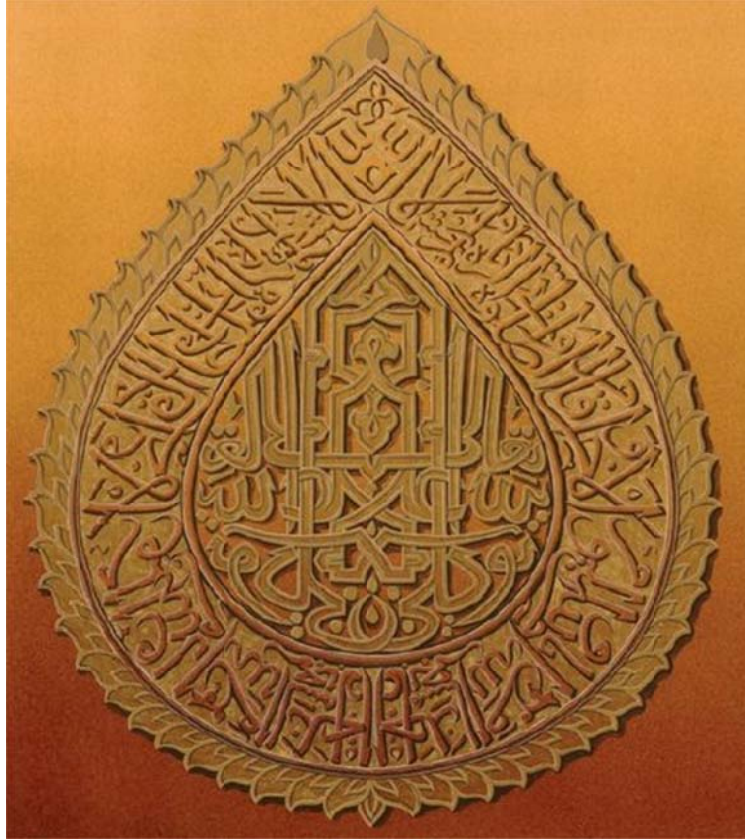
إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى
الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ

Anlamı:

Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. (Tevbe 18)

Fotoğraf 128: Anıtsal Portal Nişindeki Yazılarla Bezeli Madalyon

Çizim 49: Anıtsal Portal Nişindeki Yazılarla Bezeli Madalyon

(Mardin Mimari Anıtlarından Tezyini Yorumlar Eseri'nden)

Portal Nişindeki Geometrik Örgülü Süsleme Şeridinde ve Kenarındaki Kitabeler;
Portal nişin, giriş kapısının atkı taşı ile damla formundaki madalyonun arasında cephe boyunca uzanan geometrik örgülü bir süsleme şeridi yer alır. Kompozisyonda kıvrık dalların alttan ve üstten geçerek oluşturduğu örgü sisteminde, aralarda altıgenler oluşur. Bu altıgen alanlarda kabartma tekniği ile tek kelimelik Arapça celi sülüs hatla ‘Esmâ-yi Hüsna’ (Allahın isimleri) yer alır. Süsleme şeridinin sağında ve solunda kesintiye uğrayan altıgen alanlarda Allahın isimlerinin yarıda kesilmesini önlemek için oluşan yarım altıgen boşluklar küçük rumi motifleriyle doldurulmuştur. Geometrik süsleme şeridinin sağında ve solunda tam köşede her biri 12x47 cm. ölçülerinden oluşan dikine yerleştirilmiş iki kitabe bulunur. Bu kitabeler de kabartma tekniği ile Arapça celi sülüs hatla istiflenmiştir. Birer satırlık Sağdaki (doğu) dikine kitabe ‘Esmâ-yi Hüsna’ ile ilgili bilgiler içerirken soldaki dikine kitabe ise tarih bilgisini verir (Fot. 129,130).

Sağdaki (Doğu) Dikine Kitabe:

Metni:

ولله الاسماء الحسنی هو الله الرحمن الرحيم الملك القدوس السلام المؤمن

Anlamı:

İsimlerin en güzeli Allaha aittir. Allah, Er-Rahmân, Er-Rahîm, El-Melik, El-Kuddûs, Es-Selâm, El-Mü’min, El-Müheymin.

Altıgen Alanlardaki:

Metni:

..... الاحد الصمد الواحد

Anlamı:

El-Ahad, Es-Samed, El-Vâhid vd.

Soldaki (Batı) Dikine Kitabı:

Metni:

البديع الباقي الوارث الرشيد الصبور كتب في ثمان شهر ربيع الاول سنة سبع وثمانين
وسبعمائة

Anlamı:

El-bedih, El-Bâkî, El-Vâris, Er-Reşîd, es-sabûr, Râbiyül evvel ayının 8' inde 787 de yazılmıştır. (M.1385)

Fotoğraf 129: Altıgen Alanlardaki Yazılar ve Sağdaki Dikine Kitabı

Fotoğraf 130: Altıgen Alanlardaki Yazılar ve Soldaki Dikine Kitabe

Cami Giriş Kapı Kemerindeki Kitabe; cami giriş kapısının mukarnaslı kavsarayı kapatan sivri kemerin ön yüzünde yer alır (Fot. 131). Aynı eksende yer alan mihrap kemerindeki gibi kemer boyunca dolanan kitabe, Selçuklu tarzında celi sülüs hatla istiflenmiştir. Kitabe metninde Arapça olarak Kur'an-ı Kerim ayetleri yer alır. Kabartma tekniği ile oluşturulan kitabe metni yüzeysel aşınma ve taş erimelerinden kaynaklı bozulmalar görülür. Kitabe kısmen okunulacak durumdadır.

Metin:

..... الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ

لِيَجْزِيَ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا

Anlamı:

.....namazı ikame etmekten ve zekâtı vermekten alıkoymadığı adamlar ki (onlar), kalplerin ve gözlerin (dehşetten) döneceği günden korkarlar (Nûr, 37).

Allah, onlara yaptıklarının karşılığını en güzel şekilde vermek için onlara.....

(Nûr, 38)

Fotoğraf 131: Cami Giriş Kapı Kemerindeki Kitabe

Cami Mihrap Kemerindeki Kitabe; cami mihrap nişinin üstündeki sivri kemerin ön yüzünde yer alır (Fot. 132). Kemer boyunca dolanan kitabe, Selçuklu tarzında celi sülüs hatla istiflenmiştir. Kitabe metninde Arapça olarak Kur'an-ı Kerim ayetleri yer alır. Kısmen okunulacak durumda olan kitabe, Kabartma tekniği ile oluşturulan yazıların birkaç kelime dışında tamamında yüzeysel aşınma ve taş erimelerinden kaynaklı bozulmalar görülür.

Metini:

...الله ورُد السَّمَاوَاتِ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللهُ.....

Anlamı:

...Allah göklerin(semaların) nurudur..... Nur üzerine nurdur Allah hidayet eder...

(Nûr, 35)

Fotoğraf 132: Cami Mihrap Kemerindeki Kitabe

Camideki İçi Yazılarla Bezeli Madalyonlar; camideki aynı tasarıma sahip, giriş kapısı ve mihrap süslemelerini dıştan çerçeve içine alan, palmet motifli bordürün hemen üstünde yer alır. Aynı tasarıma tabi tutulmuş madalyonlar, biri mihrap nişi üstünde diğeri giriş kapısının üstünde yer alır. Damla motif formundaki içleri müsenna celi sülüs hatla istiflenmiş her iki madalyonda da Altan ve üsten çıkan bir palmet motifi oyma tekniği ile dekore edilmiştir. İçleri Oyuklu olarak görülen palmet motiflerinin daha önce kakma olarak siyah taşların yerleştirilmiş olup olmadığı hakkında fikir edinilememiştir. Madalyonların kabartma tekniği ile oluşturulan yazılara dolanmış şekilde kıvrık dallı rumiler görülür. Günümüzde Mihrap üstündeki madalyonda (Fot. 133), yazılarda tuzlanma ve taş erimeleri gibi bozulmalar oluşmaya başlamış vaziyettedir. Giriş kapısının üstündeki madalyon da ise madalyonun içinde yer alan metnin yarısı aşınmadan dolayı silinmiştir (Fot. 134).

Metni:

توكلى على الله

Anlamı:

Benim tevekkülüm Allah'adır.

Fotoğraf 133: Cami Mihrap Nişin Üstündeki Madalyon

Fotoğraf 134: Cami Giriş Kapısının Üstündeki Madalyon

Cami Minber Kemerindeki Osmanlıca Kitabe: caminin kesme taştan yapılmış minberin, üstten basık, sivri kemerinin ön yüzünde yer alır (Fot. 135). Medresede bulunan Osmanlıca iki kitabeden biri olan bu kitabe, kabartma tekniği ile celi sülüs hatla bezenmiştir. Kitabede yer yer bozulmalar olsa da kitabe okunacak durumdadır. Kitabenin Osmanlıca olması, Osmanlı döneminde minberin yenilenmiş olabileceği ve kitabenin de bu dönemde yazıldığı düşünülür.

Metini:

جراغ مسجد محراب و منبر
ابوبکر و عمر عثمان حیدر

Okunuşu:

Çerâğ-ı mescid, mihrâb ve minber

Ebû Bekr-u Ömer, Osmân, Haydar

Fotoğraf 135: Cami Minber Kemerindeki Osmanlıca Kitabe

Avlu Doğu Giriş Kapısındaki Kitabe Frizi: zemin kat avlusunun doğu cephe duvarındaki kapı nişinin içinde yer alır. 25 cm. genişlikte bir satırlık kitabe frizi, mukarnas dolgunun hemen altında nişin kuzey, güney ve doğu cephe duvarını çevrelemiştir (Fot. 136-138). Arapça olarak kabartma tekniğiyle yazılmış kitabe metninde celi sülüs hatla Kur'an-ı Kerim ayetleri yer alır. Kısmen okunulabilen kitabede taş erimelerinden kaynaklı bozulmalar görülür.

Metin:

وسيق الذين اتقوا يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ
رَبِّ الْعَالَمِينَ

Anlamı:

Rab'lerine karşı takva sahibi olanlar tesbih ederler. ve onların (cennetliklerin) aralarında hak ile hüküm verildi. ve (cennetlikler tarafından): "Âlemlerin Rabbine hamdolsun." denildi. (Zumer 73-75)

Fotoğraf 136: Avlu Doğu Giriş Kapısındaki Kitabe Frizinin İlk Bölümü

Fotoğraf 137: Avlu Doğu Giriş Kapısındaki Kitabe Frizinin İkinci Bölümü

Fotoğraf 138: Avlu Doğu Giriş Kapısındaki Kitabe Frizinin Üçüncü Bölümü

Avlu Batı Giriş Kapısındaki Kitabe Frizi: zemin kat avlusunun batı cephe duvarındaki kapı nişinin içinde yer alır. 25 cm. genişlikte bir satırlık kitabe frizi, mukarnas dolgunun hemen altında nişin kuzey, güney ve batı cephe duvarını çevrelemiştir (Fot. 139-141). Kabartma tekniğiyle Arapça celi sülüs hatla yazılmış kitabe metnindeki Kur'an-ı Kerim ayetleri ve türbeyi işaret eden bazı bilgilerden burada bir türbenin olduğu anlaşılmaktadır. Kitabede taş erimelerinden kaynaklı bozulmalar görülür. Kitabenin sağlam durumdaki kısımlarında kıvrık dallı bitkisel motif örneklerine rastlanır.

Metini:

بِسْمِ اللَّهِ . يَبِشْرُهُمْ رَبِّهِمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ . (فِى) شَهْرٍ سَنَةٍ
سَبْعِمِائَةٍ هَجْرِيَّةٍ عَلَى صَاحِبِهَا أَفْضَلُ الصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ حِدر العلى و ال
..... الوكيل¹⁹⁸

Anlamı:

Rahman ve Rahim olan Allah adıyla. Rab'leri, onları rızası rahmetiyle ve içinde sürekli nimetler olan cennetler ile müjdeliyor. (Tevbe 21)

Selatin ve selamın en üstünü hicretin sahibinin üzerine olsun. Hicri 787 senesinde yazıldı.

¹⁹⁸ Albert Gabriel; *A.g.e.*, s. 301.

Fotoğraf 139: Avlu Batı Giriş Kapısındaki Kitabe Frizinin İlk Bölümü

Fotoğraf 140: Avlu Batı Giriş Kapısındaki Kitabe Frizinin İkinci Bölümü

Fotoğraf 141: Avlu Batı Giriş Kapısındaki Kitabe Frizinin Üçüncü Bölümü

Avlu Revaklarındaki Osmanlıca Tamir Kitabesi; zemin kat avlusunun güney kanadını oluşturan revakların içinde yer alır (Fot. 142). Kitabe revaktaki mihrapçık nişinin hemen üstünde 25x50 cm. ölçülerinden oluşur. Kitabe, kabartma tekniği ile Osmanlıca olarak celi sülüs hatla 3 satır şeklinde nihayetlendirilmiştir. Kitabe, metninde geçen H.1212 tarihi ve bazı bilgiler Osmanlı döneminde medresenin bir tamirden geçtiği anlaşılmaktadır.

Metini:

..... حمد وشكر ایتدم خدایه

نظر ققدم بوطاق دلکشایه

اخی زاده محمد نو حمایه

خراب اولمشکن (?) ایتدیتعمیر

جزاک الله اجرا..... ۱۲۱۲

..... اولبنیاده تاریخ

Okunuşu:

Nazar kıldım bu tâk-ı dilküşâya

..... hamd-ü şükr ettim Hüdâya

Harâb olmuşken(?) etti t'amîr

Ahî zâde Muhammed zû-himâye

..... olup bünyâda târîh

Cezâke'llâhu ecran 1212

Fotoğraf 142: Avlu Revaklarındaki Osmanlıca Tamir Kitabesi

Medresenin Damında Yer Alan Tamir Kitabesi; Medresenin üst kat damında, anıtsal portalin uzantısı olan duvarın batıya bakan cephesinde yer alır (Fot. 143). 25x35 cm. ölçülerindeki kitabe, kabartma tekniği ile günümüz Türkçesiyle “Osilek 1949” yazılıdır. Bu kitabe anlaşıldığı kadarıyla medresenin 1949 yılında bir restorasyondan geçtiği, “Osilek” kelimesi restorasyonu yapan kişinin soyadı veya bir şirket ismi olabileceği tahmin edilir.

Fotoğraf 143: Medresenin Damında Yer Alan Tamir Kitabesi

5.5. Süslemede Kullanılan Malzeme ve Teknik

Mardin'deki mimari yapıların ana malzemesini oluşturan kalker taşı, yapılarda dört farklı biçimde kullanıldığı görülür. Bunlar; kesme taş, kabaca oyulmuş yontu taşı ve moloz taşı örgüde kullanılan taşlardır. Taşın dördüncü hali ise bezeme amacı ile iç ve dış mekânlarda kullanılmasıdır. Ancak yapıma giren ile bezeme olarak kullanılan taşlar, renk ve doku olarak birbirinden farklıdır. Strüktürel kullanımda açık sarı ve sert kalker, bezeme amaçlı kullanımda ise ocaktan çıkartıldığında yumuşak olup işlenmesi kolay olan, fakat sonradan sertleşen koyu sarı kalker taşı tercih edilmiştir.¹⁹⁹

Medresede kullanılan kalker taşı, Strüktürel kullanımın ana malzemesi olduğu gibi bezemenin de ana malzemesini oluşturur. Sarı kalker taşının yanında sınırlı sayıda olsa da Diyarbakır bazalt taşının kullanıldığı görülür.²⁰⁰ Gözeneksiz siyah bazalt taşı, sarı kalker taşıyla beraber yapıdaki bazı kemerlerde almaşık tekniği şeklinde kullanılmasının yanı sıra kakma tekniğiyle de yapını birçok bezemesinde kullanılmıştır. Bezemede sarı kalker taşı ve bazalt taşının dışında Sadece camin mihrap nişinde görülen, türünü tespit edemediğimiz mermerimsi bir özellik gösteren, yeşilin tonlarında renkli bir taş türü kullanılmıştır. Bezemelerde kullanılan bir diğer malzeme ise medresenin anıtsal portalin mukarnas kavsarayı çeviren üç dilimli kemerin içinde ve giriş kapısının üstündeki iki süsleme şeridinde kakma tekniğiyle, açık mavi renkte sırlı çini parçaları kullanılmıştır.

Bezemelerin tümünün taşa işlendiği medresede, hemen hemen tüm taş işleme tekniklerinden örnekler görmek mümkündür. En çok kullanılan teknikler ise; kabarma tekniği, almaşık tekniği, kakma tekniği, oyma tekniği, ajur tekniği ve eğri kesim teknikerinin kullanıldığı görülür.

¹⁹⁹ Füsün Alioğlu; *A.g.e.*, s. 103.

²⁰⁰ Diyarbakır yapılarının ana malzemesini oluşturan bazalt taşı, Diyarbakır'daki sönmüş bir yanardağ olan Karacadağ'ın püskürttüğü lavların soğuması sonucunda oluşmuştur, genelde siyah ve gri tonlarına sahip oldukça sert bir özellik gösteren bazalt taşı, biçim olarak gözenekli ve gözeneksiz olmak üzere iki şekilde görülür. Sağlamlığı nedeniyle yapıdaki örgü sisteminin ana malzemesi olsa da sertliği nedeniyle bezemede pek tercih edilmediği görülür. Daha geniş bilgi için Bkz. F. Meral Halifeoğlu ve Neslihan Dalkılıç; "Tarihten Günümüze Diyarbakır Bazaltının Gelişim Süreci ve Bugünkü Kullanım Alanları" *1. Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi ve Sergisi Kongre Bildirileri II*, TMMOB, İstanbul, 2002, s. 570-579.

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Plan ve Mimari

Türkler, Anadolu'ya yerleşmesiyle beraber yoğun bir imar faaliyetine giriştikleri görülür. Artuklular, bu imar faaliyetlerinin önemli bir kolu olmuş, sivil ve dini mimari de küçümsenmeyecek derecede ilerleme kaydetmişlerdir. Mimaride, medrese yapımına öncelik veren Artuklular, Anadolu'daki medrese mimarisinin gelişmesine öncülük etmişlerdir.

Arapça kökenli bir kelime olan medrese; ders okunan yer, ders yapılan mekân manasını taşır. Genel olarak medrese, orta ve yüksek tahsil yapılan müesseselerin ortak adıdır. İslam'ın ilk dönemlerinde camiler, ibadethane fonksiyonunun yanında, aynı zamanda birer eğitim kurumu olarak da işlev görmüşlerdir. X. yüzyıldan itibaren tedaris usulünde görülen metodik gelişmeler sonucu, aynı zamanda münazara ve münakaşa gerektiren dersler için de elverişli olmayan camiler, gerek zaman içerisinde öğrenci sayısındaki artma gerekse öğrencilerin barınmaları ihtiyaçları için uygun bir mekân değildi. Ayrıca zaman içerisinde camilerdeki ders halkalarının gittikçe genişlemesi ve çeşitlenmesi ibadethanenin sükûnetinin bozmaya başlamıştı. Bu nedenlerden dolayı camilerden ayrı eğitim amacıyla ilave yapılar inşa edilmeye başlanmış ve eğitim faaliyetleri bu yapılara kaydırılmak suretiyle daha sistemli hale getirilirken camilerde bu fonksiyon kısmen devam etmiştir.²⁰¹

Medrese kelimesinin ilk kez ne zaman ve hangi yapı için kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber,²⁰² İslâm yazarları genellikle Selçuklu Sultanları Alp Arslan (1063-1072) ve Melikşah'ın (1072-1092) ünlü veziri Nizâmü'l-mülk'ü (Ö.1092), medresenin kurucusu olarak kabul ederler. Ancak, İslâm dünyasında özel vakfiyelerle kurulup devlet tarafından yardım gören medrese yapılarının Nizâmü'l-mülk'ten daha önce mevcut olduğu bilinir. Gazneli Sultan Mahmud (997-1030) zamanında, Nişâbur'da dört medrese vardı. Sultan Mahmud, Gazne şehrinde yüksek eğitim yapan bir okul kurmuştur. Mahmud'un oğlu ve halefi I. Mes'ud (1030-1040)'da pek çok medrese inşa ettirmiştir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in (1037-1063) de Nişâbur'da 1046 yılında bir

²⁰¹ Mehmet Memiş; *A.g.t.*, s.10,11.

²⁰² Yekta Demiralp; *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300–1500)*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.3.

medrese yaptırdığı biliniyor. O zaman, Nizâmü'l-mülk genellikle sanıldığı gibi medresenin kurucusu değil, mevcut fakat dağınık bir eğitim müessesesini muntazam ve sistemli bir devlet teşekkülü haline getiren kimsedir. Yani, Nizâmiyeler'i bir başlangıç değil, tarihî bir gelişmenin dönüm noktası veya zirvesi şeklinde değerlendirmek daha doğru olur.²⁰³

Büyük Selçuklular tarafından İran'da ortaya konulan eyvanlı medrese tipi, Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu'ya getirilmiş ve burada eyvanlı kubbeli medrese olarak iki tip halinde gelişme göstermiştir.²⁰⁴ Anadolu'da Selçuklu devri medreseleri genel olarak iki büyük grup altında incelenir. Birincisi; açık avlulu medreseler, ikincisi ise, kapalı avlulu medreselerdir. En yaygın tip olan, açık avlulu medreseler de kendi aralarında iki veya dört eyvanlı olmak üzere guruplara ayrılır. Bilindiği gibi dört eyvanlı plan şeması İran'da görülür. Eyvan sayısını ikiye indirgeme ise Anadolu için bir yeniliktir. Selçuklu devri Anadolu medreseleri, Artuklu medreseleri dışında ister açık avlulu, ister kapalı avlulu olsun, her şeyden önce, genel olarak, düzgün, geometrik plânlı yapılarıdır. Böylece ilk plânda gelen bu özellikleri ile medreseler aynı tasarıma sahip olup İran'a bağlanırlar. Anadolu'da çoğunluğu veren simetrik kuruluşlu, dengeli medreselerde, ana eyvan yanında yer alan kubbeli hücreler (türbe olarak yapılmışlardır), revak sıraları, eksende yer alan portalin derinleşmesi ve figür tasvirleri, İran'dan ayrılan önemli gelişmeler olarak görülür.²⁰⁵

Anadolu'daki ilk medreseler, Danişmendli ve Artukluların hüküm sürdüğü bölgelerde ortaya çıkmıştır.²⁰⁶ Avlusu kubbeyle örtülü ilk medreseler, Danişmendli meliklerinden Nizâmeddin Yağı-Basan (1142-1164) tarafından inşa edilmiş, Niksar'daki Yağı-Basan Medresesi (Çizim 50) ile Tokat Yağı-Basan Medresesi (Çukur Medrese) dir (Çizim 51).²⁰⁷ Artuklular'a ait Kısmen ayakta olan ve bu yapılar hakkında yeterince bilgi

²⁰³ Aptullah Kuran; *A.g.e.*, 5,6; Şerife Özkan; *Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi*, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Konya, 2007, s.16,17.

²⁰⁴ Ernst Diez ve Oktay Aslanapa; *A.g.e.*, s.69.

²⁰⁵ Fügen İltter; *A.g.m.*, s.198.

²⁰⁶ İsmail Güven; "Türkiye Selçuklularında Medreseler", *Ankara Üni. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.31, S.1, Ankara, 1998, s.132; Oktay Aslanapa; *Türk Sanatı*, Remzi kitapevi, 8. Basım İstanbul, 2007, s.135.

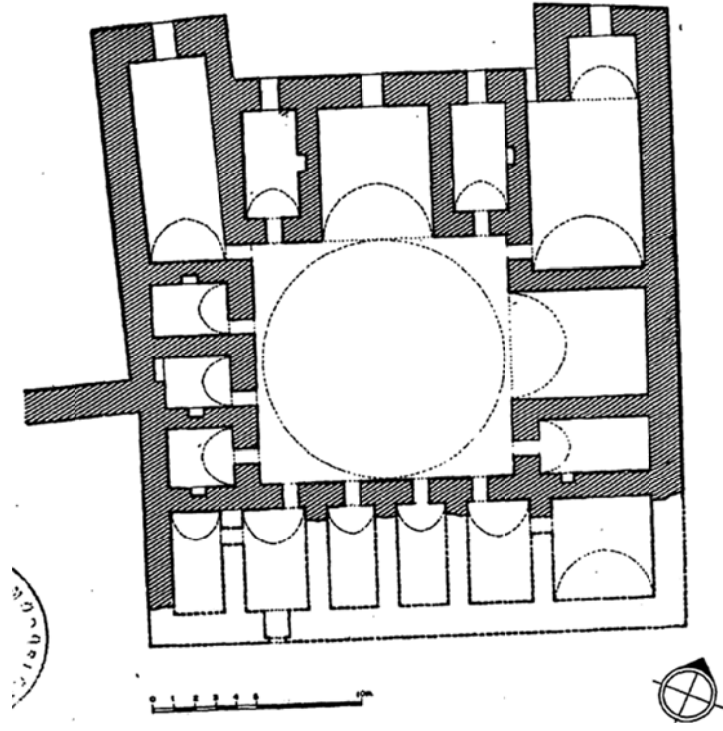
²⁰⁷ Aptullah Kuran; "Tokat ve Niksar'da Yağı-Basan Medreseleri", *Vakıflar Dergisi*, S.7, İstanbul, 1968, s.39,40; Şerife Özkan; *A.g.t.*, s.72.

edinemeyen, Şanlıurfa'daki Urfa Ulu Cami (Çizim. 3)²⁰⁸ ile Mardin'deki Eminnüddin 1108/1123 (H.502/516), (Çizim 4) ve Necmeddin (XII. yy. ilk çeyreği) (Çizim 6) külliyelerinin içinde yer alan bu üç medresenin dışında,²⁰⁹ Anadolu'da eyvanlı-avlulu medrese plan şemasında yapılmış ilk medreseler, Artuklular döneminde inşa edilmiştir. Bunlardan iki veya üç eyvanlı-avlulu medreseler gurubundan Mardin'deki Hatuniye Medresesi (yaklaşık 1185) (Çizim 10), Diyarbakır'da Zinciriye Medresesi (M. 1198) (Çizim. 13) ile Mesudiye Medresesi (M.1198–1223) (Çizim 11,12) görülmektedir. Anadolu Selçuklularının ilk medresesi olarak da bilinen Kayseri'deki Gevher Nesibe Darüşşifa ve Medresesi (Çifte Medrese) (H.602. / M.1205–6) ise çok gelişmiş bir sağlık ve eğitim kompleksi halinde inşa edilmiştir (Çizim 52, Fot. 144).²¹⁰

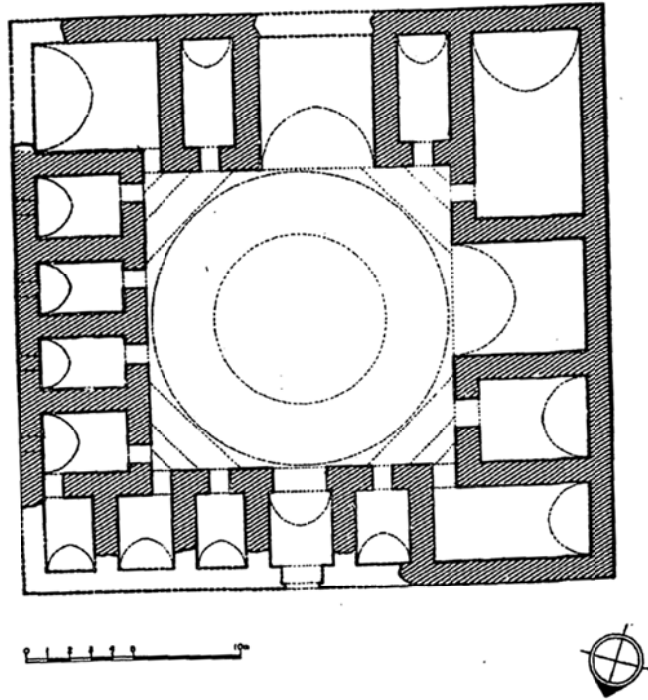
²⁰⁸ Aptullah Kuran, Urfa Ulu Cami Medresesinin kitabesindeki tarihten yola çıkarak, yapının Anadolu'da mevcudiyeti biline ve kısmen de olsa ayakta duran en eski medrese yapısı olduğunu yazar. Buna karşılık doktora tezinde Şanlıurfa Medreselerini araştıran ve kitabeyi tekrardan okuyan Mehmet Memiş, kitabedeki M.1113(507) tarihin yanlış çevrildiğini ve gerçek tarihin M.1191(587) olduğunu yazmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. Mehmet Memiş; *A.g.t.*, s.23,24, Aptullah Kuran; *A.g.e.*, s.22,23.

²⁰⁹ Metin Sözen (1972) ; *A.g.e.*, s. 86,90.

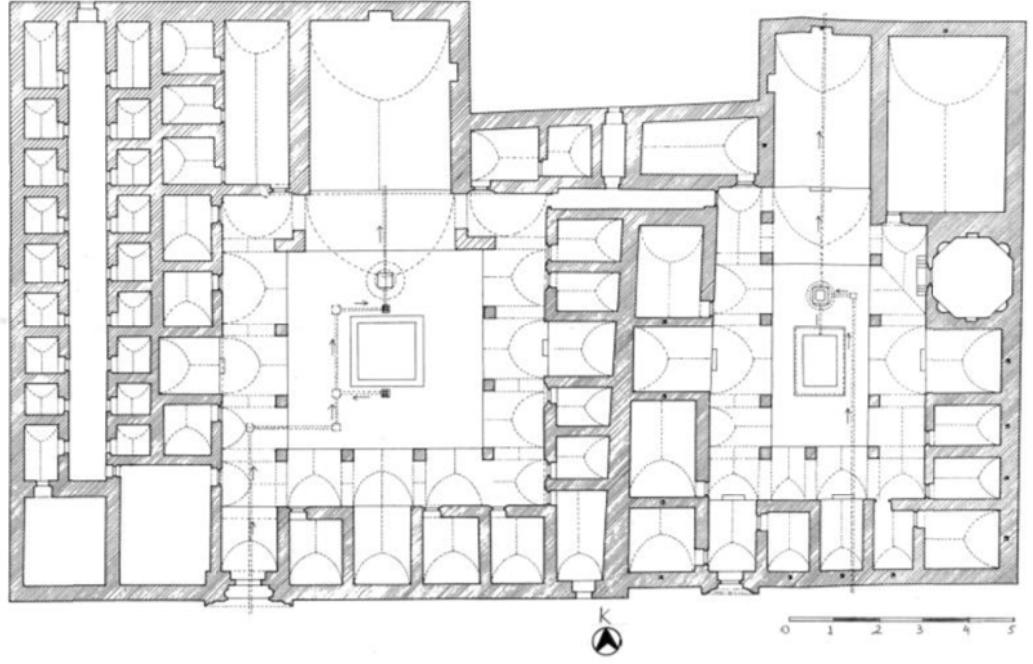
²¹⁰ Gönül Cantay; *A.g.e.*, s. 9.

Çizim 50: Niksar Yağı-Basan Medresesi Planı (Aptullah Kuran'dan)

Çizim 51: Tokat Yağı-Basan (Çukur Medrese) Medresesi Planı (Aptullah Kuran'dan)

Çizim 52: Kayseri Gevher Nesibe (Çifte Medrese) Planı (Nermin Şaman Doğan'dan)

Fotoğraf 144: Kayseri Gevher Nesibe (Çifte Medrese), (Nermin Şaman Doğan'dan)

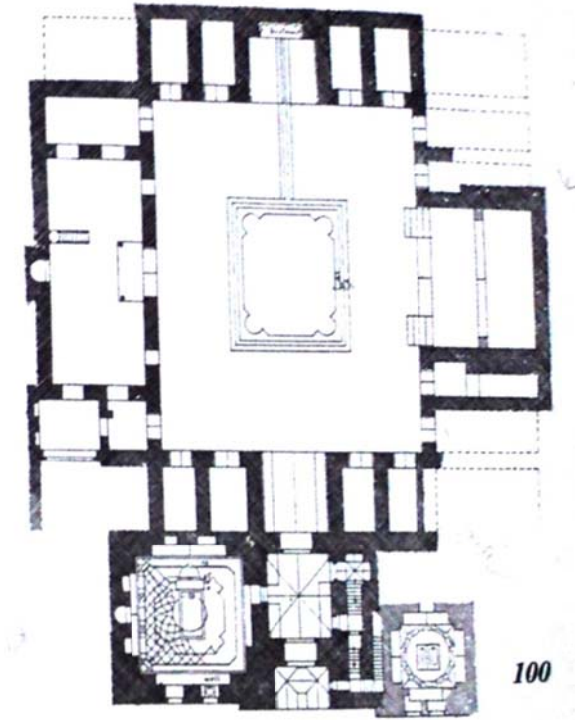
Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesindeki medrese yapıları, Anadolu'nun diğer bölgelerindeki medrese yapılarından farklı bir mimari özelliğe sahiptir. Bunun sebebi İran yoluyla Anadolu'ya geçen Selçuklu formları yerine, Suriye kanalıyla gelen formlardan beslenmiş olmalarıdır. Yani değişik bir kaynaktan etkilenmiş olmalarıdır.²¹¹ XII. yüzyıldan başlamak üzere, Güneydoğu Anadolu'da çeşitli örnekler ve denemelerle karşımıza çıkan Artuklu devri medreseleri, genellikle açık avlu düzenine dayanmaktadır. Ancak avlu bazen İran ve Anadolu Selçukluları ile beylikler devri medreselerinde rastladığımız anlamda meydana çıkmakla birlikte, bazen de sadece yapının bir kısmının merkezi olarak görülmektedir. Mevcut medreselerden anlaşıldığı kadarıyla şimdiye kadar Artuklu Medreseleri içinde, Anadolu'daki anlamı ile kubbeli medreseye, yani avlusunun üzeri kubbe ile örtülü medreseye rastlanılmamıştır.²¹²

Artukoğulları medreselerinde, Orta ve Doğu Anadolu'dakilerin aksine, Suriye medreselerinde olduğu gibi eyvan sayısı ve düzeni önemli değildir. Medrese yapıları, merkeziyetten ve simetriden uzak, fonksiyonları değişen mekânların bir arada toplanması ile meydana gelmiş yapılar olmaları, Selçuklu dönemi Anadolu medreselerinden ayrılan en önemli özellikleridir. Bu ayırıcı özellik, Suriye medreselerinde ise kaçınılmaz bir durumdur. Anadolu'da çok defa, ana eksen üzerinde bulunan eyvan, mihrabiyesi ile mescit vazifesi görürken, Artukoğulları medreselerinde mescit, bütün ağırlığı ile yapıya girmiştir. Harzem ve Şehidiye Medreselerinde, mescit yanında minarenin de yer alması, medrese içindeki mescidin yeri ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir. Anadolu'da benzer örneklere rastlanmazken, Suriye'deki benzer örnekler; Şam'daki El-Nuriye El-Kubra Medresesi (1172), (Çizim 53) ile Adiliye Medresesi (1223), bu plan şeması bakımından benzer özellikler taşır.²¹³

²¹¹ Aptullah Kuran; *A.g.e.*, s.21-22.

²¹² Ara Altun (1973); *A.g.m.*,s. 229,230.

²¹³ Fügen İlter; *A.g.m.*, s.205-208.

Çizim 53: Şam El-Nuriye Medresesi (Ara Altun'dan)

Medrese mimarisinde sürekli araştırmacı bir özellik gösteren Artuklular, hüküm sürdükleri Mardin, Şanlıurfa, Diyarbakır gibi şehirlerde birçok medrese inşa etmişlerdir. Anadolu medreselerinden farklı bir tasarıma sahip Artuklu medreselerinin etkileşim içinde oldukları kuzey Suriye medrese mimarisine benzer mimari formlara sahip oldukları açıkça görülmektedir.

Artukluların en uzun süre hüküm sürdüğü Mardin'de, diğer şehirlere oranla daha çok medresenin inşa edildiği görülür. Artuklular devrine ait Mardin medreseleri, Artukluların bütün medreseleri içinde geçerli olan başlıca iki medrese plan şeması ile karşılaşılır. Bunlardan birincisi İran Selçuklu medreselerinde de görülen eyvanlı, revaklı avlulu tipin devamcısı olan avlulu medrese şemasıdır. İkincisi ise tek bir avlu etrafında sıralı mekânlar düzenini aşan ve yayılma karakteri gösteren plan şeması olmaktadır. İkinci tipin, nispeten geç devir Mardin medreselerinde uygulanmış olduğu düşünülse de, avlu etrafında toplanmış mekânlar şemasının daha erken tarihlerde Mardin medreselerinde uygulanmış olduğu görülür.²¹⁴

²¹⁴ Ara Altun (1971); *A.g.e.*, s.133,134.

Bu tez çalışmasında ele alınan Mardin Zinciriye Medresesi, genel olarak mimari özelliklerinin, Anadolu'daki Selçuklu ve diğer beylikler dönemindeki medrese yapılarından farklı bir özellik göstermektedir. Medreseyle benzer mimari özelliklere sahip yapılara sadece Artuklu dönemine ait diğer medreselerde görmek mümkündür. Genel olarak iki farklı plan şeması özeliği gösteren Artuklu medreselerinin ikincisi olan tek avlu düzenini aşan plan şemasının en olgun ve son örneğini Zinciriye'de görmek mümkündür.

Son zamanlara kadar, bir uygulamanın tek örneği olarak görülmeğe çalışılan Mardin Zinciriye Medresesi, diğer Artuklu medreselerinin ayrıntılı incelenmelerinin sonunda, tek örnek olmadığı görülmüştür. Mardin Zinciriye Medresesinden önce bu uygulamanın başlangıç konumunu teşkil eden, Diyarbakır'daki Mesudiye Medresesidir. Mesudiye Medresesi, orta avlu etrafında toplanmış mekânların dışında, batıya doğru bir yayılım gösteren mekânlarla ayrı bir bölüm oluşturmaktadır (Çizim 11,12). Mesudiye'den sonra Mardin'deki, Diyarbakır Artuklu Sarayı ile benzerliklerinden yola çıkılarak XIII. yüzyıl başlarına tarihlenen Marufiye Medresesi, yapının mevcut kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla bu tek avlu düzenini aşan medrese tipinin belki de geniş anlamda ilk uygulaması durumundadır (Çizim 15). Ayrıca, XIII-XIV. yüzyıl uygulamaları olan Melik Mansur ve Altunboğa Medreseleri (Çizim 7,8) ile sadece kaynaklardan çok geniş yapılar olduğu öğrenilen Hüsamiye ve Muzafferiyeye Medreselerinin, Mesudiye'den başlayıp Marufiye ile devam eden bu gelişmenin örneklerinden olabilecekleri düşünülür. Mardin Zinciriye Medresesinden sonra da benzer bir uygulama gösteren son yapı ise Kasımiye Medresesidir (Çizim 17-19).²¹⁵ Bu plan tipine sahip medreselerinin diğer ortak bir yanı da iki katlı yapılar olarak inşa edilmesidir.

Mardin Zinciriye Medresesine tasarım ve uygulama açısından en çok benzeyen medrese ise Kasımiye Medresesidir. Bu medresenin yapımına Artuklu döneminde Zinciriye Medresesinden hemen sonra başlandığı ve aynı mimar tarafından yapılmış olabileceği düşünülür.²¹⁶ Kasımiye Medresesinin araziden yararlanma şekli, kullanılan malzeme, cephe düzeni, anıtsal portalı, cami ve türbe mekânlarının kurgusu, dilimli kubbeleri ve süsleme programı, Mardin Zinciriye Medresesine benzeyen ortak özellikleridir.

²¹⁵ Ara Altun (1973); *A.g.m.,s.* 231,232.

²¹⁶ Metin Eriş; *81 İilde Kültür ve Şehir Mardin*, Mardin Valiliği Yayınları, İstanbul, 2012, s,68,69; Ara Altun (1971);*A.g.e.*, s. 99.

Tek avlu düzeninden uzaklaşan plan tipinin, en büyük iki yapısı konumundaki Zinciriye ve Kasımiye Medreseleri, birçok ortak özelliklerine karşın yapılar daha ayrıntılı incelendiğinde kütlelerin ilişkisi ve mekân örgütleme yaklaşımları arasında belirgin bazı farklılıklar olduğu görülür. Kasımiye Medresesinin, cami ve medrese işlevleri sınırları tanımlı iki ayrı kütle olarak, yatayda-düşeyde herhangi bir kesişme oluşmadan çok net biçimde çözümlenmektedir. Cami ve medrese bölümlerinin güney cepheleri aynı doğrultuda ve üslup birliği gözetilerek devam etmekte birlikte; gerisinde yer alan mekânlara uygun kemer ve pencere açıklıkları ile işlevsel farklılıklar belirtilmiş, cami ve medrese kütlelerinin sınırı cephenin batısında bulunan ve yüzeyden biraz çıkıntılı olan anıtsal portal ile vurgulanmıştır. Zinciriye Medresesinde ise, birer kat fark ile iki iç avlu etrafında toplanmış, farklı işlevlere sahip mekânlar iç içe girerek geleneksel Mardin evi tasarımını anımsatan bir anlayışla düzenlenmiştir. Ulaşım alanları dışında üst kat birinci katan soyutlanmış durumda olup böylece yapı bir nevi bileşik bir külliye dönüşmüştür.²¹⁷

Mardin Zinciriye Medresesinin hangi mimar tarafından yapıldığı bilinmemesi, Diyarbakır'daki Zinciriye ve Mesudiye medreseleri dışında, diğer tüm Artuklu medreselerinde görülen ortak bir sorundur.

²¹⁷ Berrin Alper; *A.g.m.*, s. 247,248.

Süsleme

Mevcut Artuklu medreseleri içinden en zengin süsleme programına sahip olan Mardin Zinciriye Medresesi, diğer Artuklu medreselerinde olduğu gibi bezemelerin tamamına yakını taş malzeme üzerine uygulanmıştır. Çalışmanın katalog kısmında ayrıntılı olarak ele alınan süslemeler, karşılaştırma amacıyla özetleyecek olursak; bitkisel süsleme, geometrik süsleme, yazı ve mukarnas şeklinde dört ana unsurda toplanır. Medresede görülen süslemelerin büyük bir çoğunluğu zemin katta ve medresenin güney dış cephesinde yer alır. Yapının tek giriş kapısı, Anadolu Selçuklu yapılarının simgesi haline gelen, cepheden dışa taşkın, mukarnas kavsaralı, klasik anıtsal portal şeklindedir (Fot. 29,30). Medresenin güney cephesinin doğu köşesinde yer alan anıtsal portal, Mardin'deki Babü'Sur (Melik Mahmut) Camii (1312-1363),²¹⁸ Abdüllatif (Latifiye) Camii (1371),²¹⁹ Kasımiye Medresesi ile Hasankeyf'teki Er-Rızk Camii (1409),²²⁰ anıtsal portalları, kütle tasarımı ve süsleme bakımından benzer özelliklere sahiptir.

Zengin bir taş işçiliğine tabi tutulmuş olan medresesinin anıtsal portalı, dıştan iki sıra iri mukarnas kademe ile dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Mukarnaslı alanın her iki tarafına da kabartma tekniği ile rumi ve palmet motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar yerleştirilmiştir (Çizim 34, Fot. 95). Portaldaki bu uygulama Mardin Kasımiye Medresesinin anıtsal portalinde aynen tekrarlandığı görülür (Fot. 19). Benzerlik arz eden diğer bir yapı da Mardin'deki Babü'Sur (Melik Mahmut) Camii portalinde görülür (Fot. 145). Ancak her iki medresede görülenden farklı olarak mukarnaslı çerçevenin her iki yan tarafına bitkisel bezemelere yer verilmemiştir. Zinciriye Medresesi portalini çerçeve içine alan mukarnaslı kademedan sonra ikinci kez portalı çerçeve içine alan kufi yazıyla istiflenmiş bir süsleme şeridi yer alır (Fot. 124, Çizim.48). Bu yazı şeridi medreseye özgü olmakla birlikte teknik olarak benzer bir uygulama, Rahmi Hüseyin Ünal'ın "yazı taklidi süsleme" olarak nitelendirdiği Kayseri Huand Hatun Medresesinin (1237-8) portalinde yer alan süsleme şeridi yakın benzerlikte olan bir örnektir (Çizim 54).²²¹

²¹⁸ Nejat Göyünç; *A.g.e.*, s.108; Ara Altun; "Mardin Kapalı Bir Kent, Özel Bir Yapı Sanatı" *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S.29/308, Yenilik Basımevi İstanbul, 1971, s. 13.

²¹⁹ Hasan Kamil Şümeysani; *A.g.e.*, s. 331; Albert Gabriel; *A.g.e.*, s.25,26.

²²⁰ Albert Gabriel; *A.g.e.*, s.66 ; Ali Mıynat; *A.g.t.*, s. 171.

²²¹ Rahmi Hüseyin Ünal; *A.g.e.*, s.13,93.

Portaldaki yazı kuşağından sonra portal nişin iki yan köşesine yerleştirilmiş, gövdeleri geometrik örgülü iki sütunçe, mukarnas dolgulu kavsarayı kuşatan üç dilimli kemeri taşır (Fot. 30,97). Başları mukarnas ve bitkisel bezemeli sütunçelerin benzerine, Babü'Sur (Melik Mahmut) Camii, Abdülatif (Latifiye) Camii (Fot. 146) ve Hasankeyf'teki Er-Rızk Camii portal sütunçelerinde görmek mümkündür (Fot. 147). Nişin kavsarasını kuşatan üç dilimli kemer, Kasımiye Medresesinde aynen Abdülatif (Latifiye) Camisinde ise yakın bir bezerlik gösteren ikinci örnektir. Emevi ve Abbasi mimarisinde sıkça kullanılan çok dilimli kemer uygulaması Artuklular aracılığıyla Anadolu'ya aktarıldığı bilinir.²²² Anadolu mimarisinde görülen ilk örnekleri ise, Kızıltepe (Dunaysır) Ulu Camii (1200-4)²²³ giriş portalı ve mihrabında (Fot. 148,149.), biraz farklı bir uygulamaya tabi tutulan Mardin Hatuniye Medresesinin türbe (Fot. 8), ve mescit mihraplarında, Diyarbakır Mesudiye Medresesinin avlu revak kemerleri ile mihrabında (Çizim 55), çok dilimli kemerlerin kullanıldığı belli başlı örneklerdir.

Medresesinin portal nişinin iki yan cephesine yerleştirilmiş bitkisel kompozisyonlu rozetler, (Çizim 36,37/Fot.99,100), aynı teknik ve kompozisyonla Kasımiye Medresesinde de tekrarlanmıştır (Fot. 150), Portal nişinde iri rozetlere yer veren bir diğer yapı da Hasankeyf'teki Er-Rızk Camisidir. Portaldaki uygulama alanı, teknik ve form gibi benzer özelliklere karşın, rozetlerin içi geometrik motiflerin olduğu bir kompozisyona sahiptir (Fot. 1147). Medresesinin portal nişindeki dikkat çeken diğer bir süsleme unsuru da, nişi üç koldan çeviren, sülüs hatla istiflenmiş, kitabe frizidir. Teknik ve form olarak benzerine yine Er-Rızk Camisi portal nişinde görmek mümkündür. Zinciriye Medresesi portal giriş açıklığı atkı taşı da boydan boya, kakma tekniğiyle, palmet motifli süslemeyle doldurulmuştur (Çizim 35, Fot. 98). Atkı taşındaki bu süslemeler Kasımiye Medresesinde de aynen tekrarlandığı görülür.²²⁴

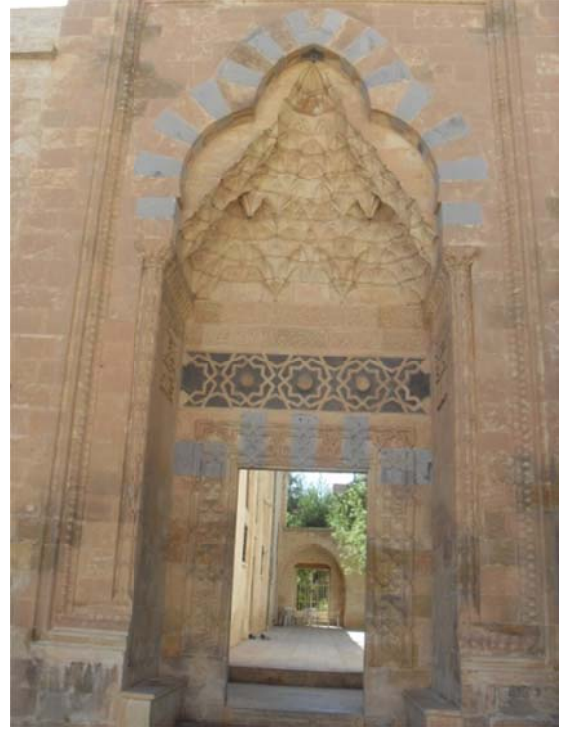
²²² Fügen İlter; *A.g.m.*, s. 207.

²²³ Doğan Kuban; *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, YKY. İstanbul, 2002, s. 103; Orhan Cezmi Tuncer; *A.g.e.*, s. 49.

²²⁴ Zinciriye Medresesinin Portal giriş açıklığının atkı taşındaki süsleme kuşağında, palmet motifi formundaki oyuklara, kakma olarak tek renkten oluşan açık mavi çiniler kullanılmıştır. Kasımiye Medresesindeki örnekte ise, kullanılan malzemenin dayanaksızlığı ve dış etkenler gibi nedenlerden dolayı kakma olarak kullanılan çini parçalarının hiçbiri günümüze ulaşamamıştır.

Fotoğraf 145: Babü'sur Camii Portali

Fotoğraf 146: Abdüllatif Camii Portali

Fotoğraf 147: Hasankeyf Er-Rızk Camii Portali.

(www.gerty.ncl.ac.uk/)

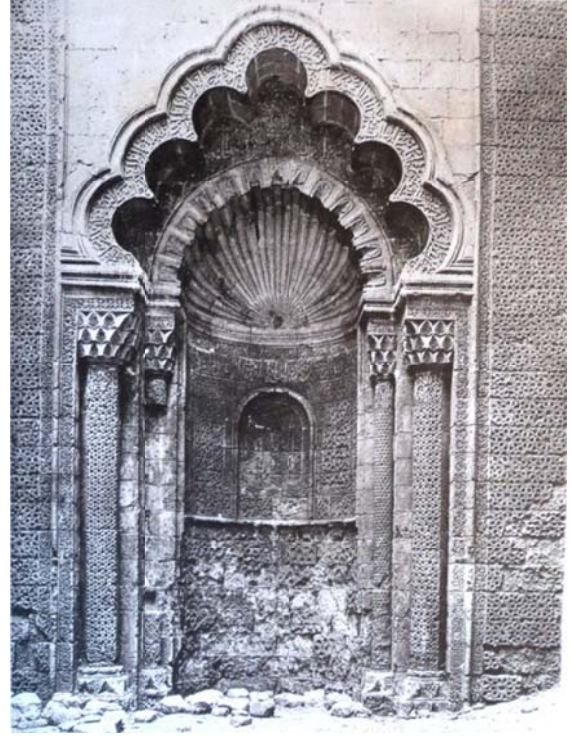

Çizim 54: Kayseri Huand Hatun Medresesinin

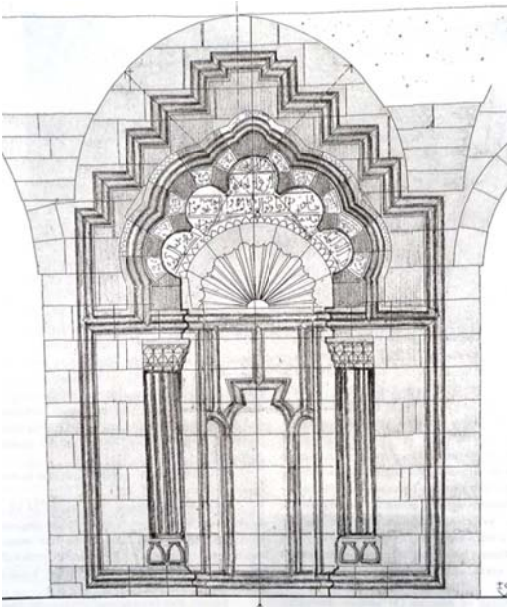
Portalindeki Süsleme (Rahmi Hüseyin Ünal'dan)

Fotoğraf 148: Kızıltepe Ulu Camii Portalı
(Albert Gabriel'den)

Fotoğraf 149:Kızıltepe Ulu Camii Mihrabı
(Albert Gabriel'den)

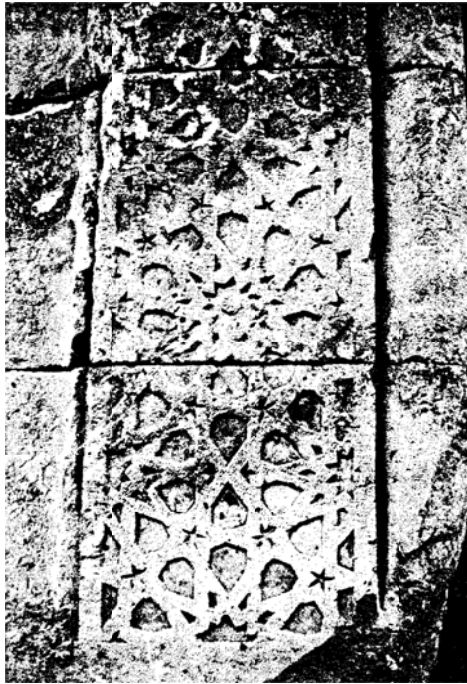

Çizim 55: Diyarbakır Mesudiye Medresesi
Mihrabı (Orhan Cezmi Tuncer'den)

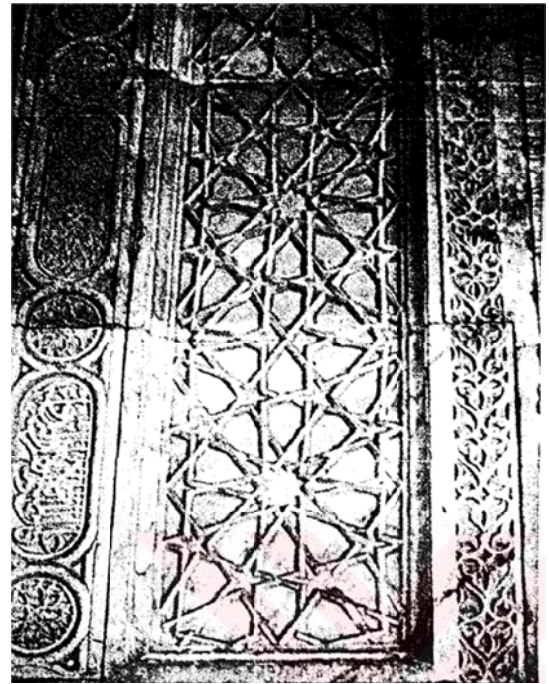

Fotoğraf 150: Kasımiye Medresesi Portal Nişindeki
Bitkisel Bezmemeleli Rozet

Mardin Zinciriye Medresesinin anıtsal portalinden sonra süslemelerin en yoğun olduğu yer cami ünitesidir. Caminin giriş kapısı ve aynı ekseninde yer alan mihrap nişinin etrafı aynı bezeme programına tabi tutulmuştur (Fot. 38,39). Kapı ve mihrap nişini dıştan çerçeve içine alan, palmet motifi şeklinde, iki farklı renk taşlarla, kakma tekniğinde bir bordür ve hemen bitişiğinde gelişen içbükey zemin üzerinde kabartma tekniği ile bitkisel bezemeli daha dar ikinci bir bordür yer alır.²²⁵ Bu ikili bordürün aynı şekilde tekrarlandığı tek örnek, Kasımiye Medresesi caminin mihrap ve giriş kapısının etrafında gelişen süslemelerde görülür (Fot. 20,B). Bu ikili bordürden sonra, kapı ve mihrap tezyinatında, kabarma tekniği ile geometrik örgülü üçüncü bir bordüre yer verilmiştir. Geometrik örgülü bu bordür, kırık çizgilerin kesişmesiyle merkezde on kollu bir yıldız motifi ve yıldızın uzayan kolların arasında, düzgün olmayan altıgenler türer (Fot. 107, Çizim 44), Anadolu mimarisinde sıkça karşılaşılan bu geometrik yıldız sisteminin, medresedeki örnekle yakın benzerlik gösteren mimari yapılar, Kızıltepe Ulu Camii mihrabında, Balat İlyas Bey Camii (1404) mihrabında (Fot. 151),²²⁶ ve Korkuteli Sinaneddin Medresesi portalindeki (Fot. 152), süsleme kompozisyonlarıdır.

Fotoğraf 151: Balat İlyas Bey Cami Mihrabındaki Geometrik Süsleme (Yıldırım Özbek'ten)

Fotoğraf 152: Sinaneddin Medresesi Portalindeki Geometrik Süsleme (Muhammet Görür'den)

²²⁵ Örcün Barışta; *A.g.m.*, s. 240

²²⁶ Muhammet Görür; *Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1435)*, Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 1999, s. 253.

Zinciriye Medresesinin bazı kapı ve pencere atkı taşının hemen üstünde, mimari öğeyi vurgulamak amacıyla, ikinci bir kemer izlenimini veren, zıvanalı geçme tarzında, geometrik şekiller dikkat çeker (Fot. 109,110), Benzer uygulama, Mardin Kasımiye Medresesi (Fot. 21,A), Babü'Sur (Melik Mahmut) Camii (Fot. 153) ve Abdüllatif (Latifiye) Camisinin (Fot. 154) bazı kapı ve pencerelerinde aynı tekniğin uygulandığı görülür.

Suriye ve Mısır mimarisinde sıkça kullanılan renkli taş uygulaması Anadolu mimarisine Artuklular aracılığıyla geçtiği kabul edilir.²²⁷ İki farklı renk taşlarla almaşık tekniği uygulaması, Mardin Zinciriye Medresesinde, Caminin kubbeye geçi sağlayan tromp kemerlerinde (Fot. 37), türbe mescidinin giriş kapısı ve mihrap kemerlerinde (Fot. 58,59) ve zemin kat avlunsun kuzey kanadındaki çeşmenin kemerlerinde (Fot. 49), uygulandığı görülür. Bu tekniğin kullanıldığı diğer Artuklu medreseleri ise, Diyarbakır'daki Zinciriye ile Mesudiye Medreselerinde ve Mardin Zinciriye Medresesindeki örneklerle yakın benzerlik arz eden, Mardin Marufiye Medresesidir (Fot. 14).

Zinciriye Medresesinde dikkati çeken dilimli kubbeler ve güney cephesindeki dilimli yarım kubbeyle sonuçlanan duvar payandaları benzerlerine sadece Dey'rul Zafaran Manastırında (493)²²⁸ (Fot.155), Mardin Ulu Camii (XII. yy. başı)²²⁹ (Fot.156), Kasımiye Medresesi (Çizim 19) ve Sultan Hamza Türbesinde (1438)²³⁰ rastlanır. Dilimli kubbelerle ilgili olarak Ara Altun eserinde, "*Kuzey Afrika çevrelerinde rastlanan dilimli taş kubbenin de o bölgeden etkilenerek yapılmış olduğunu söylemektense yine bir bölge mimarisi geleneğine bağlamak daha doğru olabilir. Gerçi özellikle Haçlı Seferleri sebebiyle Artuklularla Zengiler ve dolayısıyla Suriye bölgesi sıkı bir sanat ve kültür alışverişine de girişmişlerdir. İlgazi I. in Bağdat Şahneliği ve Artuklular'ın bir süre Anadolu'nun güneyinde bulduktan sonra kuzeye doğru çıkmış olmaları Suriye geleneklerini getirmiştir ama bunun kuzey Afrika ile olan ilgisini ortaya koymak güçtür.*"²³¹ Altun'nun, ileri sürdüğü bu düşüncenin, dilimli kubbe

²²⁷ A. Osman Uysal; "Adana Ulu Camii", *Vakıflar Dergisi*, S.XIX, Sistem Ofset Mat. Ankara, 1985, s. 278.

²²⁸ İsmail Ayduşlu; *Cumhuriyet Döneminde Mardin ve Yöresinde Süryaniler*, Celal Bayar Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2005, s. 68,70.

²²⁹ Ara Altun (1971); *A.g.e.*, s. 38.

²³⁰ Hamza Gündoğdu; *A.g.m.*, s. 162.

²³¹ Ara Altun (1971); *A.g.e.*, s. 147.

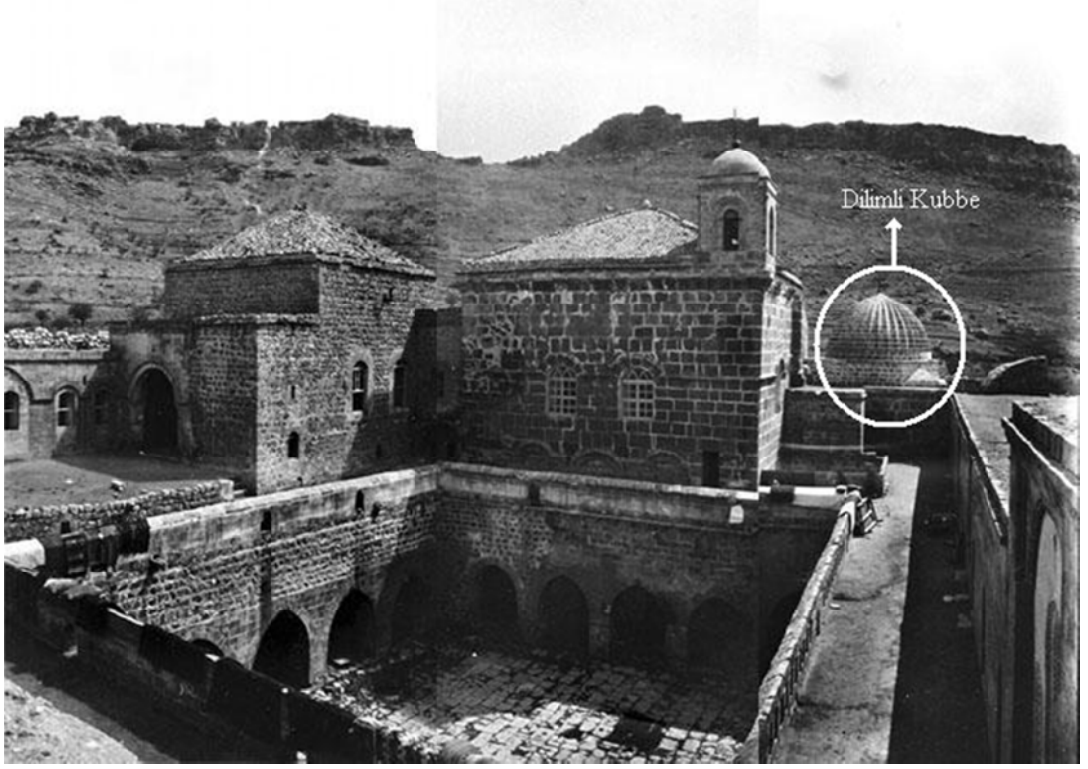
uygulamasının bölge mimarisine bağlamasına katılmakla beraber, Artuklu devriyle sınırlandırılarak Kuzey Afrika çevreleri ile bağlantı kurmasının gerçeği yansıtmadığı düşünülür. Çünkü Artuklulardan, yaklaşık olarak 600 yıl öncesinden Dey'ru Zafaran Manastırı'nın türbe mekânında dilimli kubbenin varlığı bunu doğrular niteliktedir.

Fotoğraf 153: Babü'Sur Camii Pencere Atkı Taşının Üzerindeki Süsleme

Fotoğraf 154: Abdülatif Camii Pencere Atkı Taşının Üzerindeki Süsleme

Fotoğraf 155:1911 Yılında Çekilmiş Dey'rul Zafaran Manastırının Fotoğrafı(www.gerty.ncl.ac.uk/)

Fotoğraf 156: Mardin Ulu Camii Minare ve Dilimli Kubbesi

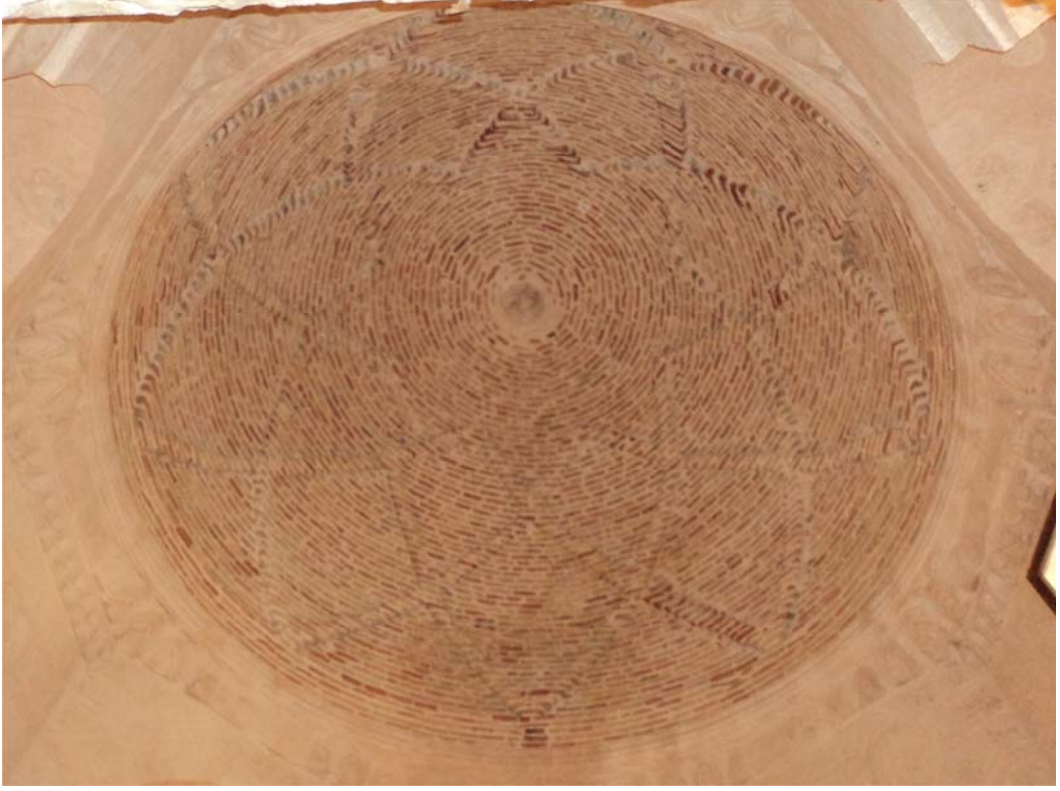
Kullanılan Malzeme

Bu araştırmaya konu olan Mardin Zinciriye Medresesi, tamamen düzgün kesme taşla inşa edilmiş bir yapıdır.

Artuklu medreselerinde kullanılan yapı malzemesi olarak, diğer yapılarında olduğu gibi çoğunlukla kesme taştan oluşur. Sınırlı sayıda kullanılan tuğla malzeme ise, bazı medreselerin örtü sisteminde yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Mardin Hatuniye Medresesi (Fot. 157) ve Diyarbakır Mesudiye Medresesinin, bazı mekânların tonozlarında tuğla malzemeye yer verilmiştir. Ancak Mardin ve Diyarbakır'daki medreselerde kullanılan taş malzemenin türü birbirinden farklıdır. Diyarbakır medreselerinde, Diyarbakır'ın siyah bazalt taşı yapıların ana malzemesini oluştururken, buna karşılık Mardin'deki medreselerde ise, sarımsı kalker taşı, yapıların ana malzemesini oluşturur.

Anadolu Selçuklu ve diğer beyliklerin Erken ve geç dönemlerine ait medrese yapılarının birçoğunda devşirme malzemenin sıkça kullanıldığı görülür. XIV yüzyıl ait devşirme malzemenin kullanıldığı medreseler, Eğridir Dünderbey Medresesi (1301-2), Korkuteli Sinaneddin Medresesi (1319), örnek olarak verilebilir.²³² Artuklu medreselerinde ise devşirme malzemenin kullanıldığı yapıya rastlanılmamıştır. Artuklu medreselerinde devşirme malzemenin kullanılmaması bölgede bolca bulunan taş malzeme akla gelse de gerçekte öyle olmadığı görülür. Çünkü Diyarbakır Ulu Cami Külliyesinin bir parçası olan Mesudiye Medresesi'nde devşirme malzeme örneğine rastlanmazken, Ulu Cami avlu revaklarında (Fot. 158) bolca devşirme malzemenin kullanılması malzemenin varlığından çok bir tercih söz konusudur.

²³² Gönül Öney; *Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s.20-26.

Fotoğraf 157: Mardin Hatuniye Medresesi Türbe Mekânındaki Kubbe

Fotoğraf 158: Diyarbakır Ulu Camii Revakları

SONUÇ VE ÖNERİLER

Anadolu'daki diğer medrese yapılarıyla farklı bir mimari özellik gösteren Artuklu medreseleri, hemen güneylerindeki kuzey Suriye mimarisine benzer mimari tasarıma sahip olmasına karşın, tamamıyla Anadolu'dan kopuk değildir. Artukluların medrese yapıları incelendiğinde, çevre kültürlerin birikiminden yararlandığı gibi bazı sınırlamalara takılmaksızın sürekli araştırmacı ve yeni uygulamaları deneyerek medrese mimarisinin gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır.

Bu tez çalışmasında ele aldığımız, Artukluların son medrese yapısı olarak da kabul edilen, XIV. yüzyılın son çeyreğinde yapılmış olan Mardin Zinciriye Medresesi, Artuklu medreseleri içinde özel bir konuma sahiptir. Artuklu medreselerinde görülen tek avlu etrafında toplanan mekânların sınırını aşarak yayılma karakterini gösteren plan tipinin en gelişmiş ve son örneğidir. Bu plan şemasının görüldüğü medreselerden ayırt edici özelliği ise, Anadolu Selçuklu yapılarının simgesi haline gelen, büyük ölçülerde tutulmuş anıtsal bir portala sahip tek Artuklu medresesi olmasıdır. Ayrıca süsleme programı yönünden en zengin yapılardan biri olması ve Mardin Artuklu medreseleri içinde birkaç ufak değişiklik dışında, orijinal durumunu muhafaza eden tek yapı olma özelliğine sahiptir.

Mardin'deki erken ile geç dönemlere ait cami ve medrese yapılarında, gerek süsleme örneklerinde gerekse mekânların kurgusu yönünden ortak özellikleri barındırdığından dolayı genel Artuklu mimarisi hakkında fikir edinilebilecek bir yapı özelliğine sahiptir.

Anadolu medrese mimarisini etkilemeyen, bölgesel bir uygulama olarak görülebilecek olan medrese, benzer özelliklere sahip tek yapı Mardin'deki Kasımiye Medresesiyle sınırlı kaldığı görülür.

Alışılmışın dışında bir uygulamayla tasarlanan medrese, eğimli bir arazi üzerinde geniş bir alanı kapsayarak iki katlı yapı, birer kat farkıyla iki açık avluya sahiptir. Farklı işlevlere sahip iç içe girmiş mekânların dağılışıyla bir komplekse dönüşen yapı, genel medrese düzeninden uzaklaşarak farklı bir özellik gösterir.

Medresenin günümüze kadar sağlam bir şekilde gelebilmesini, mimari özellikleri ve kaliteli yapı malzemesinin yanı sıra, zaman zaman yapılan onarımlar sayesinde

sağlandığı bilinir. Yapılan bu onarımlar yapı için büyük önem arz ettiği gibi alanında uzman kişilerce yapılmadığı zaman yarar yerine tam aksine zarar verebilmektedir. Son zamanlarda yapılmış bazı yanlış müdahaleler, bunu açıkça göstermektedir.

Yapıda ahşap malzemenin kullanıldığı tek yer, kapı ve pencere doğramalarıdır. Ancak medrese giriş kapısı dışında diğer tüm pencere ve kapılar son dönemdeki restorasyonla yenilmiştir. Yalnız yenilenen ahşap malzeme, özellikle de ahşap kapılar yapıyla hiç uyum göstermeyen adeta bir apartman dairesinde kullanılanlardan farksız bir özellik gösterir. Hiç değilse Sultan Kasım Medresesi'ndeki sonradan yenilenmiş kapıları örnek alınıp tekrar değiştirilmesi bir nebze de olsa bu uyumsuzluk sorununu gidermiş olacaktır.

Medresenin birinci kat cami girişinin sağlandığı koridorun kuzeyindeki L planlı bölümün önüne duvar çekilerek moloz taşlarla doldurulmuş kısmı ile üst kat türbe mescidinin kuzeyindeki yine birinci katta olduğu gibi küçültülmüş mekânların, alanında uzman kişilerce orijinal haline kazandırılması gerekmektedir.

Anıtsal portal ve önündeki sahanlık, cami ile türbe mescidinin giriş kapılarının iç tarafı, cami mihrabının etrafındaki zarar görmüş yerlerin, acilen onarımdan geçmesi gereklidir.

Medresenin önündeki son zamanlara ait bazı betonarme yapılar, yapıyı âdeta boğarcasına yapının önünü kapatmaktadır. Bu konuyla ilgili bir önlem alınması büyük önem taşır.

Yapının, cumhuriyet döneminde medrese işlevine son verilmesinden itibaren işlevi dışında amaçlarla kullanılması, yapının büyük zarar görmesine neden olmuştur. Yıllar sonra medresenin Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından tekrar eğitim kurumu olarak hizmet vermesi, sevindirici ve yerinde alınmış bir karardır.

Mardin'in önemli anıtsal yapılarından biri olan Zinciriye Medresesinin gerek planıyla gerek süsleme programıyla Anadolu mimarisinde önemli bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir. Tanıtmaya çalıştığımız bu tarihi medresenin gelecek kuşaklara da sağlam bir şekilde aktarılmasını sağlamak için belli zaman aralıklarıyla bakımının yapılması gerekliliği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdulgani Efendi (1999), *Mardin Tarihi*, (Haz. Burhan Zengin) Afşaroğlu Matbaası, Ankara.
- Abdüsselam Efendi (2007), *Abdüsselam Efendi'nin Mardin Tarihi*, (Haz. Hüseyin Haşimi GÜNEŞ), Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:17, İmak Ofset Basım Yayın San. Tic. Ltd. Şti., İstanbul.
- ACAR, Abdurrahman (2006), “Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin (X-XIV. Yüzyıllar)”, *1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 6, İstanbul, s.79–96.
- AKSOY, Abdurrahman (2006), “Midyat'ta Bir İngiliz Ajanının Anıları: Getrude Bell” *1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 6, İstanbul, s. 571.584.
- ALİOĞLU, E. Füsün (2003), *Mardin Şehir Dokusu ve Evler*, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ALİYEVA, M. Azizgizi (2007), “Mardin ve Çevresini İçine Alan: Türk Devletleri Tarihi”, *Makalelerle Mardin Tarih Coğrafya C. 1*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 7, İstanbul, s. 67-273.
- ALPER, Berrin (2005), “Mercek Altında Bir Yapı; Sultan Kasım Medresesi” *Taşın Belleği Mardin*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.241–263.
- ALPTEKİN, Coşkun (1991), “Artuklular”, *TDV. İslam Ans. C.3* İstanbul, s.415-418.
- ALTUN, Ara (2011), *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, Güncelleştirilmiş Baskı, İstanbul
- ALTUN, Ara (2005), “Mardin'de Türk Devri Anıtsal Mimarisine Genel Bakış”, *Taşın Belleği Mardin*, 1. Baskı, YKY. İstanbul, s.149–176.
- ALTUN, Ara (1988), *Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- ALTUN, Ara (1978), *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ALTUN, Ara(1973), “Anadolu'da Artuklu Devri Medreselerinin Plan Şemaları Üzerine Notlar”, *Vakıflar Dergisi*, S. X, VGMY, Ankara, s.229,234.
- ALTUN, Ara (1971), *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, Gün Matbaası, İstanbul.
- ALTUN, Ara (1971), “Mardin Kapalı Bir Kent, Özel Bir Yapı Sanatı” *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S.29/308, Yenilik Basımevi İstanbul, s. 11-15.
- ALTUN, Ara (1970), “Mardin'de İki Artuklu Medresesi” *Sanat Tarihi Yıllığı, III*, İstanbul, s.253–263.
- ANONİM (1982–1983), “Mardin” *Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl İl Dünü Bugünü Yarını*, C.8, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, s.5750-5846.
- ANONİM (Ty.), *Mardin*, Kültür ve Turizm Envanteri, Mardin Valiliği Yayınları.
- ARTUK, İbrahim (1971), “Mardin Zinciriye Medresesi ve Banisi” *Selçuklu Araştırmaları*, C. 3, Güven Matbaası, Ankara, s.191–202.
- ARTUK, İbrahim (1971), “Diyarbakır ve Mardin'in Bazı Önemli Yapıları” *Tarih Enstitüsü Dergisi 2*, İstanbul, s.65-74.
- ARTUK, İbrahim (1944), *Mardin Artukoğulları Tarihi*, Gençler Kitap Evi, İstanbul.
- ARTUK, İbrahim (1939), *Artuk İlinin Tarihi Belgesi*, Güven Basımevi, İstanbul.
- ASLANAPA, Oktay ve N. Paruzat ALTINAY (2010), “Artuklu Sarayında Bir Mühendis: Cezerî” *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Şırnak Üni. Yayınları, Ankara, s.547-560.
- ASLANAPA, Oktay (2007), *Türk Sanatı*, Remzi kitapevi, 8. Basım İstanbul.
- ASLANAPA, Oktay (1991), *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

- ATALAN, Özlem (2007), “Artuklu Mimarisi’nin Anıtsal Mimarisinin Korunması Üzerine Model Yaklaşımı: Kasımiye Medresesi Örneği” *1.Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Valiliği Yayınları, cilt 2, Mardin, s.305–314.
- ATAOĞLU, Remzi (2007), “Artukluların Güneydoğu Anadolu’da Yeri ve Diğer Beylikler Arasındaki Önemi”, *1. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Valiliği Yayınları, C.1, Mardin, s.1–10.
- AYDIN, Abdürrauf (2007), *Mardin İlinin İktisadi ve Sosyal Açısından Gelişimi (1950-2000)*, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- AYDIN, Hamza, *Mardin’in Tarihi*, (Basım Yeri ve Tarihi Yok).
- AYDIN, Suavi, ve Kudret EMİROĞLU, vd. (2000), *Mardin-Aşiret Cemaat-Devlet*, 1. Baskı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- AYDUSLU, İsmail (2005), *Cumhuriyet Döneminde Mardin ve Yöresinde Süryaniler*, Celal Bayar Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Manisa,
- AZİMLİ, Mehmet (2006), “Klasik İslam Tarihi Kaynaklarına Göre İlk Fetihden Artuklulara Mardin”, *1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 6, İstanbul, s.43–50.
- BAKIRER, Ömür (1976), *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BARIŞTA, Örcün (2007), “Mardin Zinciriye ve Kasımiye Medreselerinin Taş Süslemelerinde Gözlenen Benzerlikler” *1.Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Valiliği Yayınları, C. 2, Mardin, s.235–252.
- BARSAVM, Efram (2006), *Deyruzzafaran Manastırı’nın Tarihi*, (Çev. Gabriyel Akyüz) Prestij Reklam, İstanbul.

- BAŞTÜRK, Sadettin (2006), “Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Döneminde Mardin ve Mardin’deki Faaliyetleri” *1.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:6, İstanbul, s. 379-386.
- BAYAR, Siret (1935), *Mardin Halkevi Broşürü*, Ulus Sesi Basımevi, Mardin.
- BAYAR, Siret (1949), *Mardin Artık Devletinin Son Günleri ve Aksak Timurun Mardin Seferleri*, Mardin Ulus Sesi Basımevi, Mardin.
- BAYRAK, M. Orhan (1994), *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, 3. Basım, inkılâp kitapevi, İstanbul.
- BEKİN, Doğan (2010), *Tarihin Işığında Mardin*, Mardin Valiliği Kültür Dizisi, Mardin
- BİZBİRLİK, Alpay (2002), *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beyler Beyliği’nde Vakıflar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- BOZKURT, Abdülbaki (2006), *El-Cezire Fatih İyaz Bin Ğanem ve Mardin’in İslamlaşması*, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- CANTAY, Gönül (1992), *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı 61, Ankara.
- CÖHCE, Salim (2006), "Türk Hâkimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi" *1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 6, İstanbul, s.1–18.
- ÇAÇA, Sultan (2012), “Cizre Ulu Camii Kapı Kanatları ve Ejderli Kapı Tokmaklarının Sanatsal Açından İncelenmesi” *Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları İstanbul, s.449 –462.
- ÇEVİK, Adnan (2007), “İlk Çağlardan Orta Çağın Sonlarına Kadar Midyat ve Yöresi (Tur Abdin)’nin Tarihi Coğrafyası” *Makalelerle Mardin Tarih Coğrafya C. 1*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 7, İstanbul, s.105–140.

- DAĞ, Yusuf (2007), *Mardin Bir Tarih Hazinesi*, 1. Baskı, Gündüz Kitap Evi Yayınları, Ankara.
- DEMİRALP, Yekta (1999), *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300–1500)*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- DEMİRKENT, Işın (2005), “Orta Çağda Mardin (3. Yüzyıldan 16. Yüzyıla Kadar)” *Taşın Belleği Mardin*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.75–97.
- DEMİR, Mehmet Mahsun (2010), *Mardin Şehri*, İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DIEZ, E. ve O. ASLANAPA, (1955), *Türk Sanatı*, İstanbul.
- DİĞLER, Mustafa ve Seçkin Aydın (2007), “Mardin’de Artuklu Dönemine Ait Taş İşçiliğinde Kullanılan Motiflerin Plastik Öğeleri” *1. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Valiliği Yayınları, C.2, Mardin, s.349–380.
- DOLEBENİ, Hanna (1972), *Tarihte Mardin*, (Çev. P. Cebraail AYDIN) 2. Baskı, Resim Ofset Matbaacılık, İstanbul.
- ERİŞ, Metin (2012), *81 İlde Kültür ve Şehir Mardin*, Mardin Valiliği Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2001), *Evliya Çelebi Seyahâtnamesi IV*, (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Transkripsiyonu Dizini, YKY. İstanbul.
- EKEN, Galip (2006), “19. Yüzyıl Mardin Vakıfları Üzerine”, *Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20, Konya, s.233–253.
- GABRIEL, Albert. (1933), “Mardin ve Diyarbekir Vilayetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeolojya Seyahati Hakkında Rapor”, *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, S. I, Devlet Matbaası, İstanbul, s.134–349.
- GABRIEL, Albert (1940), *Voyages Archeologiques Dans La Turguie Orientale*, I-II, Paris.

- GÖKHAN BAYDAŞ, Özden (2007), *Diyarbakır ve Mardin'deki Tarihi Kamu Yapıları*, Yüzüncü Yıl Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Van.
- GÖRÜR, Muhammet (1999), *Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1435)*, Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1988), "Evliya Çelebi'nin Mardin ve Yöresi Hakkında Yazdıkları" *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul, s.25–27.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1969), *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Edebiyat Fakültesi Basım evi, İstanbul.
- GÜNAL, Veysi (1999), *Mardin İktisadi Coğrafyası*, Harran Üni. Sosyal Bilimleri Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.
- GÜNDOĞDU, Hamza (2002), "Akkoyunlu Devri Mimarisi" *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları Ankara, s.156-165.
- GÜNDÜZ, Ahmet (1993), *1523 M. (H. 925) Tarih ve 998 No'lu Tapu-Tahrir Defterine Göre Musul, Mardin, Çermik, Harput ve Çemişgezek Sancaklarının Mukayeseli Tahlili*, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- GÜVEN, İsmail (1998), "Türkiye Selçukluları'nda Medreseler", *Ankara Üni. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.31, S.1, Ankara, s.125-146.
- HALİFEOĞLU, F. Meral ve Neslihan Dalkılıç (2002), "Tarihten Günümüze Diyarbakır Bazaltının Gelişim Süreci ve Bugünkü Kullanım Alanları" *1. Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi ve Sergisi Kongre Bildirileri II*, TMMOB, İstanbul, s.570 –579.
- HÜSEYİNİKLİOĞLU, Ayşegül ve Rahmi Doğanay (2006), "19. Yüzyıl Mardin Vakıfları (1853–1859)" *Makalelerle Mardin* C. 1, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 7, İstanbul, s.529–562.

- İLTER, Fügen (1969), “Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde XII ve XIII. Yüzyıl Artukoğulları Medreseleri'nin Yeri” *Vakıflar Dergisi, VIII*: Ankara, s.197–228.
- KOÇOĞLU, Yusuf (2006), *Mardin İlinin Turizm Potansiyeli*, Fırat Üni. Sosyal Bilimleri Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Kâtip Ferdi, Naşir: Ali EMİRİ (2006), *Mardin Artuklu Melikleri Tarihi*, (Haz. Y. Metin YARDIMCI) Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 2, Prestij Reklâm İstanbul.
- Kâtip Ferdi (1939), *Mardin Artukluları Tarihi*, Mardin Halkevi Neşriyatı S. 8, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- KAFKAS, İbrahim Gürşen (2007), *Uygarlıklarımın Ben Mardin*, Arayış Yayın Ajansı, İstanbul.
- KILCI, Ali (1986), “Hacı Bayram-ı Veli Döneminden (1300–1453) Günümüze Kalan Vakıf Eserleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Bunlar Üzerine Yaptığı Çalışmalar” *IV. Vakıflar Haftası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.81–140.
- KOMİSYON, (2009), *Diyarbakır Kültür Envanteri (Merkez) I*, Diyarbakır Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Diyarbakır.
- KOMİSYON, (1999), *Yaşayan Tarih Mardin*, Mardin valiliği Yayınları, İstanbul.
- KOMİSYON, (1987), *Mardin İl Yıllığı*, Mardin İl Valiliği Yayını.
- KOMİSYON, (1967), *Mardin İl Yıllığı*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara.
- KONYAR, Basri (1932), *Diyarbakır Kitabeleri*, C. II, Ulus Basımevi.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1978), “Artuklular”, *İA. C.1*, Mili Eğitim Basımevi, Beşinci Baskı, İstanbul, s.617–625.
- KUBAN, Doğan (2002), *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, YKY. İstanbul.
- KURAN, Aptullah (1969), *Anadolu Medreseleri*, ODTÜ. Mimarlık Fakültesi, C.1, Ankara.

- KURAN, Aptullah (1968), "Tokat ve Niksar'da Yağı-Basan Medreseleri", Vakıflar Dergisi, S.7, İstanbul, s.39-44.
- Mardin Zinciriye medresesi Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Raporu Diyarbakır Kültür ve Turizm Bölge Müdürlüğü Arşivinden.
- MEMİŞ, Mehmet (1998), *Şanlıurfa Medreseleri*, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- MINORSKY, V.(1957), "Mardin" *İslam Ansiklopedisi C.7*, Marif Basımevi, İstanbul, s.317-322.
- MINORSKY, V.(1972), "Mardin" *İslam Ansiklopedisi C.7*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.317-322.
- MIYNAT, Ali (2008), *Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf*, Muğla Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- NASIROĞLU, Mehtap (2010), *Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin ve Çevresi (Mardin, Nusaybin ve Hasankeyf)*, Harran Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.
- NOYAN, Sadettin; *Bilinmeyen Mardin*, (Basım Yeri ve Tarihi Yok).
- OLGAÇ, Fatma (Ty.) *Mardin Şehir Rehberi*, Mardin Kültür, Turizm Tanıtım Derneği, Mardin.
- ÖNEY, Gönül (1970), *Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÖZBEK, Yıldray (1999), *Erken Osmanlı Mimarisinde Taş Süsleme*, Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi Ankara.
- ÖZKAN, Şerife (2007), *Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi*, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Konya.

- ÖZTÜRK, Cebrail (2009), *Kızıltepe İlçesi (Mardin) Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- ÖZTÜRK, Uğur (1997), *XX. Yüzyılda Mardin Tarihi ve İnanç Coğrafyası*, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dinler Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- PAYDAŞ, Kazım (2007)“Ak-Koyunlular Döneminde Mardin” *Makalelerle Mardin I. Cilt Tarih-Coğrafya*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:7, İstanbul, s.307-324.
- SANCAK, Nuriye (2008), *Mardin Efsaneleri*, Sakarya Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halk Bilimi Dalı, Sakarya.
- SEMERÇİ, Fatih (2008), *Mardin Kireçtaşının Yapı Taşı Olarak Araştırılması*, İstanbul Teknik Üni. Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- SÖZEN, Metin (1970), *Anadolu Medreseleri Selçuklular ve Beylikler Devri, Açık Medreseler*, C.I, İTÜ. Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü, İstanbul.
- SÖZEN, Metin (1972), *Anadolu Medreseleri-Selçuklular ve Beylikler Devri, Kapalı Medreseler Bir Kısmı Ayakta Olan Medreseler Kaynaklarda Bilinen Medreseler*, C.II, İTÜ. Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü, İstanbul.
- ŞAMAN DOĞAN, Nermin (2012)“Kayseri’deki Selçuklu Külliyesi” *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yıl: 9, S.16, Ankara, s. 191-214.
- ŞÜMEYSANİ, Hasan Kamil (1985), *Mardin Tarihi*, (Çev. Nihat Erdoğan) Basılmamış Çeviri, Nebatiye Güney Lübnan.
- TAŞ, Kenan Z. ve İbrahim Özcoşar vd. (2006), *195 No’lu Mardin Şer’iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, Mardin, Şer’iye Sicilleri Serisi: 2, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 4, İstanbul.

- TAŞER, Nesrin (2009), *Mardin*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü, Gökçe Ofset Matbaacılık Ltd. Şti. Ankara.
- TAŞTEMİR, Mehmet (2003), “Mardin” *DİA*. C.28, Ankara, s.43–48.
- TOKSOY, Ali Enver (1939), *Milli Mücadelede Mardin*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul.
- TUNCER, Orhan Cezmi (1996), *Diyarbakır Camileri, Mukarnas, Geometri, Orantı*, Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Diyarbakır.
- TURAN, Osman (1973), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, (Saltuklular, Mengüçükler, Sökmenliler Dilmaç Oğulları ve Artukluların Siyasi Tarih ve Medeniyetleri)* Turan Neşriyat Matbaacılık, İstanbul.
- TÜRKOĞLU, Komutay (1973), *Mardin Kenti İmar Planı Analitik Etütleri*, İTÜ. A. Mimarlık Şehircilik Bürosu, Mayıs- Eylül.
- ULUÇAM, Abdüsselam (2009), “Hasankeyf’in Mimarlık Tarihi”, *1. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri C.1*, Batman Valiliği Yayınları, İstanbul, s.423–455.
- ULUÇAM, Abdüsselam (2005), “İslam Dönemi Mardin’i” *Taşın Belleği Mardin 1*. Baskı, YKY. İstanbul, s. 99–116.
- USTA, Aydın (2002), “Artuklular” *Türkler*, C.6 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.471–483.
- UYSAL, A. Osman (1985), “Adana Ulu Camii”, *Vakıflar Dergisi*, S. XIX, Sistem Ofset Mat. Ankara, s. 277-284.
- ÜNAL, Hüseyin Rahmi (1982), *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Taç Kapılar*, Ege Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları No:14, İzmir.
- ÜNVER A. Süheyl (2010), *Mardin Mimari Anıtlarından Tezyini Yorumlar*, A. Süheyl Ünver Sanat Atölyesi, Numune Matbaacılık ve Cilt Sanayi Ltd. Şti. İstanbul.
- YALÇIN, Osman (1961), *Mardin*, Özyürek Yayınevi, İstanbul.

www.tuik.gov.tr Erişim Tarihi,15.03.2012.

www.kurantefsiri.com Erişim Tarihi,10.04.2012.

www.gerty.ncl.ac.uk Erişim Tarihi,10.05.2012.

www.mardin.bel.tr Erişim Tarihi,20.09.2013.

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Mardin’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Mardin’de tamamladıktan sonra, 2002 yılında Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesini kazandı. Lisans Öğrenimi süresince okul tarafından düzenlenen yurtiçi ve yurtdışı sergilere eserleriyle katıldı. 2006 yılında Güzel Sanatlar Fakültesinden mezun oldu. 2008 yılında askerliğini Zonguldak Ereğli’de yaptı. Sakarya Üniversitesi Sanat Tarihinde başladığı Yüksek Lisans eğitimine halen devam etmektedir.